

Макаренко Г.М.
Наземнова Т.О.
Мищенко Н.І.
Дорогань Л.О.

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО

клас

ББК 85.31я721

М 11

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України,
Протокол № 5/1-19 від 12.04.2007, Лист № 1/11-2192 від 28.04.2007)*

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Авторський колектив:

Макаренко Г. М. (керівник авторського колективу) — учитель музики ЗОШ № 122 Харківської міської ради Харківської області, спеціаліст вищої категорії.

Наземнова Т. О. — учитель музики Введенської ЗОШ Чугуївського району Харківської області, спеціаліст вищої категорії, учитель-методист, Відмінник освіти України.

Мищенко Н. І. — учитель музики ЗОШ № 122 Харківської міської ради Харківської області, спеціаліст вищої категорії, учитель-методист, Відмінник народної освіти УРСР.

Дорогань Л. О. — учитель музики гімназії № 13 Харківської міської ради Харківської області, спеціаліст вищої категорії, учитель-методист, Відмінник народної освіти УРСР.

Умовні позначення:

— слухаємо музику

— розумимо пісню

Макаренко Г. М., Наземнова Т. О., Мищенко Н. І., Дорогань Л. О.

М 11 Музичне мистецтво: Підручн. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. —
Харків: Оберіг, 2007. — 192 с.

ISBN 978-966-8689-04-8

ББК 85.31я721

© Макаренко Г. М., Наземнова Т. О.,
Мищенко Н. І., Дорогань Л. О., 2007
© ТОВ «Оберіг», 2007

ISBN 978-966-8689-04-8

Державний Гімн України

Вірші П. Чубинського

Музика М. Вербицького

Урочисто

Ще не вмер - ла У - кра - ї - ни і сла - ва, і во - ля,
ще нам, брат - тя мо - ло - ді - ї, у - сміх - неть - ся до - ля.
Зги - нуть на - ші во - рі - жень - ки, як ро - са на сон - ці.
За - па - ну - ем і ми, брат - тя, у сво - їй сто - рон - ці,
Ду - шу й ті - ло ми по - ло - жим за на - шу сво - бо - - - ду
і по - ка - жем, що ми, брат - тя, ко - заць - ко - го ро - ду. // ро - ду.

Ще не вмерла України і слава, і воля.
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду!

Юний друже!

Радо вітаємо тебе на сторінках нашого підручника!

У минулому навчальному році завдяки спілкуванню з музикою для тебе відкрилися нові безкраї обрії музичного мистецтва. Тема «Музика і духовний світ людини», сподіваємося, викликала в тебе бажання замислитися над таємницями творчості, над могутньою силою впливу музики на людину, над її роллю в нашому житті. Безмежні можливості музики — найбільш емоційного з усіх видів мистецтва — ти будеш відчувати й надалі.

Своєю емоційною суттю музика активізує образне мислення. Музичний образ виникає в нашій уяві на підґрунті асоціацій, які викликає музика. Це можуть бути життєві зв'язки з особистими спогадами про пережите, думки, почуття, подробиці, порівняння тощо. У кожної людини вони свої, але існує й загальний напрям — задум митця.

Осягнути музичний образ твору — означає зрозуміти його суть, зміст, задум, а також визначити характер взаємодії різних музичних образів у складних інструментальних та вокальних творах. Саме на це спрямоване вивчення музичного мистецтва у цьому навчальному році. Творчий процес продовжується і в кожному слухачеві завдяки роботі уяви, думок та почуттів.

«Палітра музичних образів» — так звучить загальна тема уроків, що висвітлює різні грані складного процесу створення музичного образу.

Бажаємо тобі яскравих вражень від спілкування з мистецтвом і значних успіхів на шляху духовного самовдосконалення.

Автори

Образний зміст музики

Музика не може відтворювати зримий образ світу, але вона має переваги перед іншими видами мистецтва, бо найбільше впливає на почуття, і музиці доступно передавати їхній безпосередній живий рух.

Дмитро Шостакович

Література, театр, кіно, музика, живопис... У світі багато різних видів мистецтва, шлях кожного з них до серця людини є різним: ми сприймаємо їх і слухом, і зором. Однак усі вони споріднені, бо у них єдина мета — передати людям задум митця, його ставлення до оточуючого світу, до життя. Кожне мистецтво прагне своєю «мовою» відобразити повноту й багатогранність дійсності, усе розмаїття звуків, барв і форм.

Мистецтво опановує дійсність через створення *художніх образів*. Воно ніби заново відтворює світ у формі, яка безпосередньо впливає на наші думки та почуття. Проте митець не копіює життя, не фотографує випадково вихоплених з оточуючої дійсності предметів, явищ, подій. Він відбирає найбільш загальне, важливе, характерне й значуще. Усе це ним осмислюється, перетворюється, а потім втілюється у конкретному творі — картині, вірші, музиці.

Створюючи музичний твір, *композитор* мислить не просто звуками, а й музичними образами. У цьому й полягає значення музичного твору. Щоб зрозуміти музичний образ, ми повинні розкрити виражально-змістовну сутність музичного твору, з'ясувати для себе, що і як у ньому відображається. Осягнути красу й правду музичного образу нам допоможе уявлення про історичну епоху, за якої був створений твір, усвідомлення особливостей творчого стилю композитора, а також виявлення значення ролі елементів музичної мови в їхній взаємодії.

Світ музичних образів, наведених у нашій темі, вражає своїм розмаїттям: героїзм увертюри «Егмонт» Л. Бетховена і світлий ліризм «Лебедя» К. Сен-Санса, драматична напруженість

«Лісового царя» Ф.-П. Шуберта і кришталева прозорість «Острівця» С. В. Рахманінова, загадковість «Болеро» М. Равеля і поетичність вальсів Ф. Шопена, піднесений ліризм пісень В. Івасюка, Т. Петриненка і сувора стриманість пісень «Рече та стогне Дніпр широкий» Д. Я. Крижанівського та «На безіменній висоті» В. Е. Баснера тощо.

Ми узагальнюємо свої враження, слухаючи й виконуючи твори, відкриваємо для себе ставлення композитора до конкретного життєвого явища й висловлюємо свої думки про нього. Завдяки цьому ми зможемо визначити ідею твору, його образний зміст.

Про музичні стилі

Кожний мистецький твір неминуче повинен нести на собі відбиток свого часу.

Петро Чайковський

Стиль — це напрямок у мистецтві, зокрема в музичному. Він формується за тієї чи іншої доби і становить систему певних музичних та ідейно-художніх ознак. Існують стилі історичних епох, національних шкіл та індивідуальні стилі композиторів.

Музика класичного стилю прийшла на зміну стилеві бароко, який поєднував велич і пишність, глибоку емоційність і складну декоративність у прикрашанні мелодії (Йоганн Себастьян Бах).

Класичний стиль сформувався у другій половині XVIII століття. Його яскравими представниками є віденські класики Й. Гайдн, В.-А. Моцарт, Л. Бетховен.

Художні образи вищеназваних митців характеризуються логічністю та ясністю, суворою врівноваженістю й гармонійністю. Музика як повноправний вид мистецтва набуває нарешті естетичної самостійності. Саме в цей час виникає сонатна форма.

Представники *романтичного стилю* (XIX ст.) найпочесніше місце серед усіх видів мистецтва відводили музиці. Справді, музика, немов голос серця, здатна передати життя людської душі, відкрити в звуках усі нюанси безмежного світу почуттів, настроїв, задумів. Саме емоційну виразність, першість почуття над раціональним мисленням романтики ставили за найвищу мету.

Для розкриття духовного світу людини були потрібні нові форми й засоби виразності. Тому передусім розвиваються малі форми й жанри: *балада, пісня, танець, прелюдія, експромт*. Для романтичного стилю стають характерними пошуки яскравої зображальності, картинності в музиці.

Найяскравіше риси романтизму втілені в музиці німецьких та австрійських композиторів: Ф.-П. Шуберта, Р. Шумана, Ф. Мендельсона-Бартольді та інших. У багатьох європейських країнах саме за цих часів сформувалися *національні музичні школи*. Свого розквіту вони набули за часів творчої діяльності таких композиторів, як Ф. Шопен (у Польщі), Ф. Ліст (в Угорщині), М. І. Глінка і П. І. Чайковський (у Росії), Е. Гріг (у Норвегії), М. В. Лисенко (в Україні). Патріотична тематика в музиці цих митців невіддільна від лірики, від світу почуттів, які вони розкривають у різноманітних музичних образах.

Знайомство з основними рисами двох найважливіших напрямків у музиці — стилем віденської класичної школи й романтизмом — надасть тобі можливість більш глибоко й усвідомлено орієнтуватися в неосяжному світі музичного мистецтва.

Музичні символи України

*Коли пісні мого краю
Пливуть у рідних голосах,
Мені здається, що збираю
Цілющі трави я в лугах.
В піснях — і труд, і даль походу,
І жаль, і усміх, і любов,
І гнів великого народу,
І за народ пролита кров.
В піснях дівоча світла туга
І вільний помах комаря,
В них юність виникає друга,
Висока світиться зоря...*

Максим Рильський

Пісня — душа народу. Найвищим же виявом його патріотичних почуттів є пісні-гімни. Саме такі твори стають *музичними символами нації*.

*П. П. Чубинський
(1839—1884)*

В історії українського народу є чимало патріотичних пісень, що прославляють героїчне минуле України, багатовікові поривання до волі, національної єдності. Одним із таких творів став вірш Павла Платоновича Чубинського «Ще не вмерла Україна». Твір було опубліковано 1863 року (він відкривав добірку поезій Т. Г. Шевченка і довгі роки поспіль сприймався для багатьох як вірш Великого Кобзаря). Але захисники царського режиму постійно тримали в полі зору діячів української культури. Їм було добре відомо, хто насправді був автором твору «Ще не вмерла Україна». У рапортах до поліції про його діяльність П. П. Чубинський фігурував як неблагонадійний. Він потрапив у заслання до Архангельської губернії; сім років був відірваний від рідної землі, зазнавши тяжкої долі полоненого.

З моменту створення вірш П. П. Чубинського почав своє існування і як пісня, що виконувалася на мотив сербського гімну. Найдосконаліше музичне втілення він знайшов у творчості Михайла Михайловича Вербицького — талановитого композитора, одного з організаторів духовного й культурного життя на Західній Україні. Композитор тонко відчував дух і настрої громадськості. Саме цим пояснюється велика популярність його творів, насамперед пісні-хору «Ще не вмерла Україна», адже в ній органічно поєднуються піднесена, вольова музика з бойовим змістом поезії П. П. Чубинського. Ця хорова пісня, в якій владно лунають мажорні закличні інтонації, увібрала в себе характерні риси українських історичних пісень.

М. М. Вербицький
(1815—1870)

Історія створення М. М. Вербицьким музики до тексту «Ще не вмерла Україна» розкриває різні грані творчої діяльності композитора — хорової, інструментальної, театральної. Так, наприклад, автограф цієї пісні, що знаходиться у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки, написаний для голосу й гітари, хоча всі відомості про виконання цієї пісні здебільшого пов'язані з її хоровою версією.

Саме як пісня-гімн, створена нібито на вірші Т. Г. Шевченка, «Ще не вмерла Україна» прозвучала яскраво й потужно як заключний номер концерту, присвяченого роковинам смерті Кобзаря. Це відбулося 10 березня 1865 року в Перемишлі. З того часу твір П. П. Чубинського — М. М. Вербицького почав активно входити до свідомості народу як символ патріотичних поривань і звершень.

24 серпня 1991 року на церемонії затвердження «Акту проголошення незалежності України» в залі Верховної Ради було виконано національний гімн «Ще не вмерла Україна». Статусу Державного Гімну України ця пісня набула 6 березня 2003 року. У Статті 1 Закону «Про Державний Гімн України» записано, що Державним Гімном України є національний Гімн на музику

М. М. Вербицького зі словами першого куплету та приспіву твору П. П. Чубинського. Конституція України затвердила статус пісні як офіційного державного музичного символу.

Поряд з твором «Ще не вмерла Україна» другим національним духовним гімном виступає Молитва за Україну — «Боже великий єдиний». Її було

створено видатним українським композитором Миколою Віталійовичем Лисенком на вірші відомого письменника й просвітителя Олександра Яковича Кониського як пісню для дитячого хору. Ця піднесена музика відразу вийшла за межі релігійних піснеспівів і набула всеукраїнського значення. Відродження пісні сьогодні є цілком природним, адже і поета, і композитора на її створення надихнула палка любов до Батьківщини, до рідного народу.

Молитва за Україну

Вірші О. Кониського

Музика М. Лисенка

Adagio

Бо - же ве - ли - кий є - ди - ний, нам У - кра - ї - ну хра -
 ни, во - лі і сві - ту про - мін - ням
 ти ї - ї о - сі - ни. Світ - лом на - у - ки і

знан - ня нас, ді - тей, про - сві - ти,
в чис - тій лю - бо - ві до кра - ю ти нас, Бо - же, зрос -
ти. Мо - ли - мо, Бо - же є - ди - ний, - -
нам У - кра - ї - ну хра - ни, - всі сво - ї лас - ки, щед -
ро - - - ти ти на люд наш - звер - ни.
Дай їо - му во - лю, дай їо - му до - лю, дай доб - ро - го
сві - та, щас - тя, дай, Бо - же, на - ро - ду на
мно - га - я, мно - га - я лі - - - та

М. Бурачек. «Рече та стогне Дніпр широкий»

«Рече та стогне Дніпр широкий»... Мільйони українців сприймають цю пісню як *музичний символ нації*. Образ Дніпра, який уособлює могутні сили народу, геніально оспіваний у поезії Т. Г. Шевченка. Вірш неможливо уявити без мелодії, яку довгий час вважали народною. Насправді ж її автором є **Данило Якович Крижанівський**. Він створив мелодію, яка чудово відтворює велич Шевченкового вірша.

Це пісня-роздум, забарвлена в суворі тони. Водночас м'якість та плавність рухів споріднюють її з ліричними українськими піснями. Ще однією з визначальних рис цієї пісні є надзвичайна енергетичність, притаманна пісням-гімнам. Широка співуча мелодія змальовує безкраї обрії Дніпрового простору й створює відчуття наполегливої рішучості, нездоланної могутності нашого народу.

Реве та стогне Дніпр широкий...

Вірші Т. Шевченка

Музика Д. Крижанівського

Повільно
mf Cm Fm Cm

Ре - ве та стог - не Дніпр ши - ро - - -

G Fm Cm G7 Cm G7 Cm

кнй, сер - ди - тий ві - тер за - ви - ва,

Cm G7 *f* Cm G7 A⁹ E⁹ B7

до - до - лу вер - би гне ви - со - - -

mf Fm Cm Fm Cm G7 Cm *mp*

кї, го - ра - ми хви - лю пі - дій - ма.

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.

І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопавав.

Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.

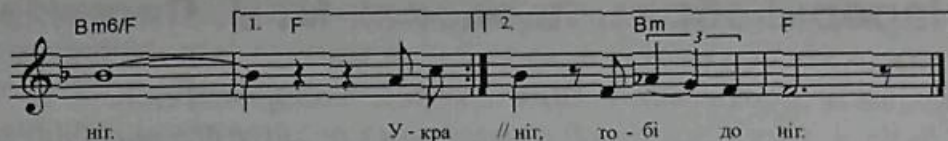
Лірико-патріотична тема є провідною у творчості Тараса Петриненка, талановитого українського композитора-пісняра, патріота своєї країни. Пісня «Україна», один з найвідоміших його творів, стала сучасним музичним символом України. У ній втілено образ палкої любові до Батьківщини. Широко ллється чудова співуча мелодія, сповнена ніжності й урочистості.

Україна

Вірші та музика Т. Петриненка

Помірно
mf

До - ро-ги ін - шо-ї не тре-ба, по - ки зо-рить Чу-маць-кий
Шлях. Я йду від те - бе і до те - бе по зо-ло-тих тво-їх стеж -
ках. Ме - ні не мож-на не лю - би-ти, то - бі не мож-на не цвіс-
ти, лиш до - ти вар - то в сві-ті жи-ти, по - ки жи-веш і квіт-неш
ти. У - кра - ї - но, У - кра - ї - но! Піс-ля да - ле - чі до -
ріг вір-не сер - це тво - го си - на я кла - ду то - бі до

Дороги іншої не треба,
Поки зорить Чумацький Шлях.
Я йду від тебе і до тебе
По золотих твоїх стежках.

Мені не можна не любити,
Тобі не можна не цвісти,
Лиш доти варто в світі жити,
Поки живеш і квітнеш ти.

Приспів: Україно, Україно!
Після далечі доріг
Вірне серце твого сина
Я кладу тобі до ніг.

Поки кохаєм до нестями,
І ще не скоро наш кінець,
Ще, може, нашими серцями
Розпалим тисячі сердець.

Ще свічка наша не згоріла,
Ще наша молодість при нас,
А те, чи варте наше діло,
То скажуть люди, скаже час.

Приспів.

Якщо ти зустрінеш свій ранок разом з Національним радіо України, то зможеш почути мелодії згаданих творів. І як починає свій ранок країна, так і ми присвячуємо першу зустріч головним музичним символам нашої держави.

- Які музичні символи визначає для себе твоя родина?

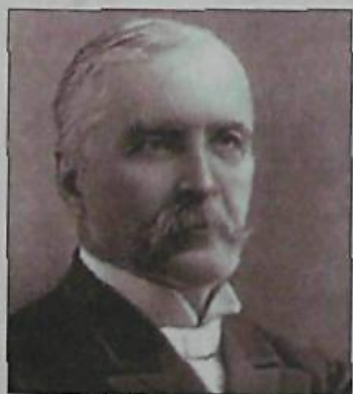
Народні образи в операх М. В. Лисенка

*Він від народу набирався сили
В натхненній праці, в боротьбі палкій,
Коли творив щоденний подвиг свій
Во ім'я тих, що сіяли й косили.*

Максим Рильський

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- пояснювати та визначати роль М. В. Лисенка у розвитку української музичної культури;
- наводити приклади творів, написаних композитором в оперному жанрі;
- характеризувати й порівнювати різні образи з опер «Наталка Полтавка» і «Тарас Бульба».

М. В. Лисенко
(1842—1912)

Микола Віталійович Лисенко — ціла епоха в історії української культури, засновник української класичної музики.

Діяльність М. В. Лисенка, видатного композитора, піаніста, диригента, педагога, фольклориста, дала поштовх бурхливому розвитку професійної музики в Україні.

Саме завдяки М. В. Лисенку українська музика на той час стала широко відомою за межами України: і в Росії, і за кордоном. Її визнали рівноправною серед інших музичних культур.

? Що є джерелом спорідненості в творчості Т. Г. Шевченка і М. В. Лисенка?

Формування ідейно-художніх принципів композитора відбувалося під сильним впливом Т. Г. Шевченка. Як Великий Кобзар в українській літературі, так і М. В. Лисенко в українській

музиці став на чолі її демократичних засад. Шевченкова поезія з її широким діапазоном осягнення життєвих явищ знайшла в особі М. В. Лисенка геніального інтерпретатора. Джерелом їхньої спорідненості виступає народна пісня, яку так глибоко й тонко відчували обидва митці. Силою свого творчого натхнення вони змогли відкрити світові всю її красу й чарівність.

Харківський академічний театр опери та балету імені М. В. Лисенка

Українська народна пісня — це основа оперної спадщини композитора. Тематика опер М. В. Лисенка надзвичайно різноманітна: це і лірико-побутові («Наталка Полтавка»), й історико-героїчні («Тарас Бульба»), народно-фантастичні («Утоплена», «Різдвяна ніч»), і сатиричні («Енеїда»), і казкові («Коза-Дерева», «Пан Коцький», «Зима й Весна») твори.

Яскравість і щирість музичної мови, почуття співзвучності музики з розвитком сюжетної лінії, вміння розгорнути драматичну дію й намалювати рельєфні образи — усе це притаманне М. В. Лисенку як оперному композитору.

? Якою є тематика опер М. В. Лисенка?

«Наталка Полтавка» створена М. В. Лисенком у 1889 році за мотивами однойменної п'єси І. П. Котляревського. Вона не схожа на звичайну оперу: сценічна дія розгортається, як у драматичному театрі, герої в діалогах не співають, а розмовляють.

Зберігаючи традиції цього жанру (насамперед показ дійових осіб через народну пісню), М. В. Лисенко створює самотутні музичні характеристики. Так, ліричний образ Наталки розкривається передусім через задушевно-сумні народні пісні, які передають тугу й печаль молодій дівчині, бо вона не хоче виходити заміж за

Сцена з опери «Наталка Полтавка»

старого багатія, але погоджується на самопожертву заради спокійної материної старості.

Після тривалих випробувань Наталка все ж отримує вистраждане щастя — стає нареченою свого коханого Петра. Нових рис до її образної характеристики додає весела й заповзятя

пісня «Ой, я дівчина Полтавка». Танцювальний ритм і бадьора мелодія якнайкраще виражають радісні почуття героїні.

М. Лисенко

Пісня Наталки з опери
«Наталка Полтавка»

Ой, я дівчина Полтавка,
А зовуть мене Наталка:
Дівка проста, не красива,
З добрим серцем, не спесива.
Коло мене хлопці в'ються
І за мене часто б'ються,
Но я люблю Петра дуже,
До других мені байдуже.

Мої подруги пустують
І зо всякими жартують,
А я без Петра скучаю
І веселості не знаю.
Я з Петром моїм щаслива,
І весела, і жартлива,
Я Петра люблю душею,
Він один владіє нею.

За мотивами твору якого письменника М. В. Лисенко написав оперу «Тарас Бульба»?

Історико-героїчна опера «Тарас Бульба» посідає центральне місце у творчості М. В. Лисенка. Композитор працював над нею дуже вдумливо й наполегливо протягом десяти років (1880—1890). У музиці цієї опери найяскравішого втілення набули ті сцени й герої, які тісно пов'язані з патріотичною ідеєю.

Це насамперед драматичні образи народу й народного героя Тараса та його старшого сина Остапа. Вокальній партії Остапа притаманні мужні, вольові інтонації. Його велика лірико-драматична арія з V дії, в якій він прощається зі своїм братом, — одна з найкращих сторінок опери.

Сцена з опери «Тарас Бульба»

М. Лисенко

Арія Остапа

з опери «Тарас Бульба»

Хто вбив його? Це ви?
Ох, тату, тату! За що? За що?
Андрію, брате мій! Прокиньсь, поглянь!..
Пробите серце наскрізь, і на вустах ось запеклася кров...
Що ти вчинив? Жіноча чара тебе на мить перемогла.
Але яка страшенна кара найкращу квітку в нас взяла?!
І ось лежиш тепер байдужий, мов колос скошений трави...
Чому ж з тобою в січі, друже, не положив я голови?
Чого життя безславно стратив,
Хіба на світі вже нажив?
Чому єдиного ти брата тут залишив, посиротив?
Прощай, прощай, мій друже дорогий,
Вже не побачимось ніколи!

Контрольні запитання та завдання

1. У чому полягає значення творчої діяльності М. В. Лисенка? Яка його роль у розвитку української музичної культури?
2. Назви спільні риси творчості двох видатних митців України — М. В. Лисенка і Т. Г. Шевченка?
3. Дай порівняльну характеристику образів Наталки з опери «Наталка Полтавка» й Остапа з опери «Тарас Бульба».

Вранішня зоря романтизму

Те, що зробив Бетховен в галузі симфонії, ... те Шуберт зробив у пісні-романсі як ліриці простих природних помислів і глибокої людяності.

Борис Асаф'єв

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- пояснювати, що таке «романтизм» у мистецтві;
- розповідати про становлення Ф.-П. Шуберта як композитора;
- спостерігати за динамічним розвитком загального трагічного образу в баладі «Лісовий цар» Ф.-П. Шуберта;
- порівнювати балади з іншими піснями, виявляючи особливості цього жанру.

Ф.-П. Шуберт
(1797—1828)

Видатний австрійський композитор **Франц-Петер Шуберт** відкрив нову сторінку в історії світової музичної культури. Він став першим яскравим представником романтичного стилю в музиці.

Романтизм — напрямок у мистецтві першої половини XIX століття. Основою романтичного світосприйняття став відрив мрії від реальності.

Романтизм виник в атмосфері розчарувань, сумнівів, незадоволеності й безнадійності, які панували в тогочасному суспільстві. Після поразки ідей Великої Французької революції 1789 року нове покоління, до якого належав і Ф.-П. Шуберт, уже не вірило в можливість змін на краще.

Романтиків не цікавили ані глобальні, ані загальнолюдські проблеми: вони зосередили увагу на багатому й складному внутрішньому світі людини.

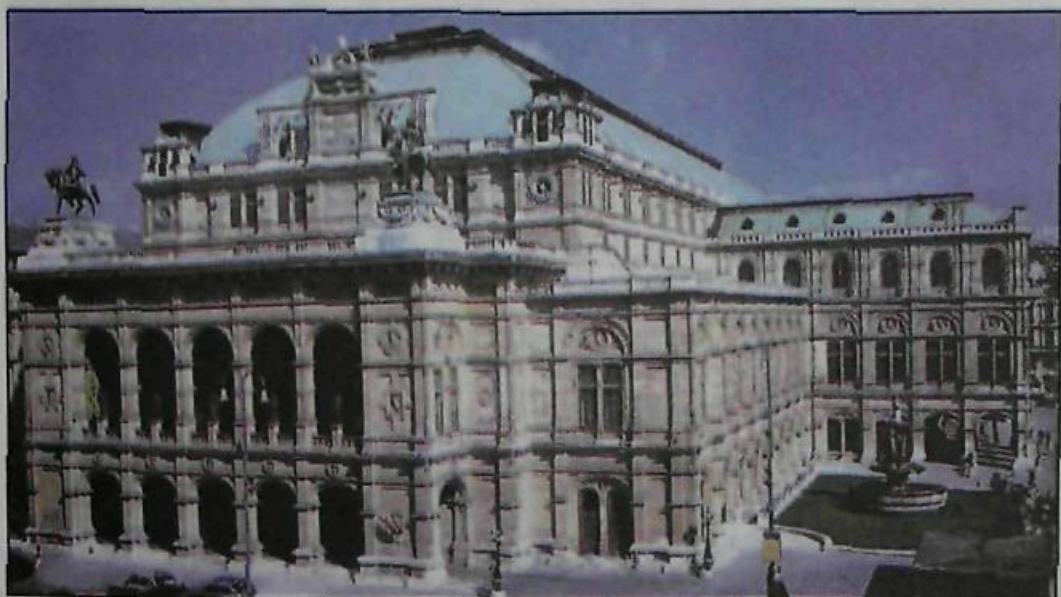
Спочатку романтизм з'явився в літературі, потім поширився в живопису та музиці.

Творчий шлях Ф.-П. Шуберта є типовим для композитора-романтика. У його житті були щасливі й гіркі дні. Палке бажання творити музику примусило композитора відмовитися від служби та присвятити себе мистецтву. «Я з'явився на світ, щоб створювати музику», — писав Ф.-П. Шуберт. Створювати цю красу було для нього так само природно, як і дихати.

Ф.-П. Шуберт народився в передмісті Відня — Ліхтенталі в родині шкільного вчителя. Завдяки своєму батькові та старшому брату Ф.-П. Шуберт уже змалечку отримав різнобічну музичну освіту: познайомився з основами композиції, хоровим мистецтвом, грою на органі, фортепіано, скрипці.

Чому Відень у ХІХ столітті називали «музичною столицею світу»?

Віденський оперний театр

Музична атмосфера Відня була насичена фольклором багатьох національностей: австрійським, німецьким, італійським, слов'янським, угорським. З дитинства Ф.-П. Шуберт вбирав у себе цю різнобарвність багатонаціональної музичної стихії, відлуння якої ми відчуваємо в його творчості.

Свою музичну освіту юнак розширив у Віденській імператорській школі придворних співців, яка одночасно була загальноосвітнім закладом. Граючи в шкільному оркестрі, Ф.-П. Шуберт познайомився з видатними творами Й. Гайдна, В. Моцарта, Л. Бетховена, а участь у хорі дала йому уявлення про вокальну культуру. Саме тут і розпочалася його напружена творча діяльність. Антоніо Сальєрі, улюбленим учнем якого був Ф.-П. Шуберт, оголосив його генієм. До речі, у А. Сальєрі навчалися також Людвіг ван Бетховен і Ференц Ліст.

Після навчання Ф.-П. Шуберт за вимогою родини працював учителем у школі й одночасно дуже багато писав. Чарівні мелодії кружляли в його голові з такою швидкістю, що він навіть не встигав їх записувати, а спати був змушений в окулярах, щоб не загубити жодної з них. Так з'являлися симфонії, концерти, фортепіанні сонати, опери.

Провідна роль у його творчості належить пісні. За один лише 1815 рік він створив понад 140 творів у цьому жанрі (за все своє коротке життя Ф.-П. Шуберт устиг збільшити кількість пісень до 600). Пісня в творчості композитора — величезний скарб лірики — то чистої й прозорої, як усмішка дитини, то глибокої й мудрої, як думка філософа. Головним же змістом його пісень (і взагалі творчості) стало *життя людського серця, життя почуттів*.

- З яким вокальним твором Ф.-П. Шуберта ти вже познайомився на уроках музичного мистецтва?
- Які почуття викликає в тебе цей чудовий твір?

Улюбленими поетами Ф.-П. Шуберта були німецькі поети Йоганн Вольфганг Гете і Фридріх Шиллер, на вірші яких він написав чимало пісень. Композитор володів найтоншим почуттям поезії, він ніби чув у віршах музику.

Особливе місце серед творів композитора належить баладі «Лісовий цар» на вірші німецького поета Й.-В. Гете. Загалом,

поезія Й.-В. Гете надихала Ф.-П. Шуберта, розпалюючи в ньому полум'я геніальності.

В оригінальному варіанті у поета балада називається «Вільшаний король», і найбільш близьким до неї по духу вважають переклад українського поета Максима Тадейовича Рильського. Варіант же перекладу російського поета-романтика Василя Олександровича Жуковського «Лісовий цар» іноді називають навіть оригінальним твором, вважаючи його пом'якшеним варіантом трагічної й похмурої балади Й.-В. Гете.

Балада — це віршований твір на героїчну, легендарну або казкову тему. Якщо це вокальний твір, то музика тісно пов'язана із сюжетним розвитком поетичного змісту.

- Як ти розумієш зміст цього твору?
- Добери слова, щоб схарактеризувати емоційний стан кожного з трьох персонажів балади: батька, дитини та Лісового царя.

Вільшаний король

Хто пізно так мчить у час нічний?
То їде батько, з ним син малий.
Чогось боїться і мерзне син —
Малого тупить і гріє він.

«Чому тремтиш ти, мій сину, щомить?»
«Король вільшаний он там стоїть!
Він у короні, хвостатий пан!»
«То, сину, вранішній туман!»

«Любе дитя, до мене мерщій!
Будемо гратись в оселі моїй,
Квіти прекрасні знайду тобі я,
У золото матуся одягне моя.»

«Мій тату, мій тату, яке страшно!
Як надить вільшаний король мене!»
«Годі, маля, заспокойся, маля!
То вітер колише в гаю гілля!»

«Хлопчику любий, іди ж до нас!
Дочки мої у танку в цей час,
Дочки мої тебе прийдуть стрічать,
Вітати, співати, тебе колыхать!»

«Мій тату, мій тату, туди подивись!
Он королівни вільшані зійшлись!»
«Не бійся, мій синку! Повір мені:
То верби сивіють вдалині!»

«Мені, хлопче, любя краса твоя!
З неволі чи з волі візьму тебе я!»
«Мій тату, мій тату, він нас догнав!
Ой, як болюче мене він обняв!»

Батькові страшно, батько спішить,
В руках його хлопчик бідний кричить;
Наслу додому доїхав він,
В руках уже мертвий лежав його син.

Максим Рильський

Лесной царь

Кто скачет, кто мчится под холодной мглой?
Ездок запоздалый, с ним сын молодой.
К отцу, весь издрогнув, малютка приник;
Обняв, его держит и греет старик.

«Дитя, что ко мне ты так робко прильнул?»
«Родимый, лесной царь в глаза мне сверкнул:
Он в темной короне, с густой бородой».
«О нет, то белеет туман над водой».

«Дитя, оглянися; младенец, ко мне;
Веселого много в моей стороне;
Цветы бирюзовы, жемчужны струи;
Из золота слиты чертоги мои».

«Родимый, лесной царь со мной говорит:
Он золото, перлы и радость сулит».
«О нет, мой младенец, ослышался ты:
То ветер, проснувшись, колыхнул листы».

«Ко мне, мой младенец: в дуброве моей
Узнаешь прекрасных моих дочерей:
При месяце будут играть и летать,
Играя, летая, тебя усыпляют».

«Родимый, лесной царь созвал дочерей:
Мне, вижу, кивают из темных ветвей».
«О нет, все спокойно в ночной глубине:
То ветлы седые стоят в стороне».

«Дитя, я пленился твоей красотой:
Неволей иль волей, а будешь ты мой».
«Родимый, лесной царь нас хочет догнать;
Уж вот он: мне душно, мне тяжело дышать».

Ездок оробелый не скачет, летит;
Младенец тоскует, младенец кричит;
Ездок подгоняет, ездок доскакал...
В руках его мертвый младенец лежал.

Василий Жуковский

Ф.-П. Шуберт

Балада «Лісовий цар»

У баладі *єдиний драматично-схвильований образ* ніби складається з інтонацій названих дійових осіб на тлі безперервного руху супроводу. Нічна негода із завиванням вітру, шум верхівок дерев і стрімкий біг коня, що захоплює подих, — усе це втілене у фортепіанній партії, яка звучить насичено, немов цілий оркестр. І на цьому тлі репліки дійових осіб (короткі, заспокійливі фрази батька; перелякані благання й зойки дитини; то лагідна, то загрозлива мова Лісового царя) переплітаються в єдину мелодію, що вільно розвивається.

Яку роль відіграє фортепіанний супровід у створенні єдиного драматичного образу?

В. Івасюк

«Балада про мальви»

Пам'ятник на могилі В. Івасюка у Львові

Жанр балади продовжує своє життя і в музиці сучасних українських композиторів.

Творчість чудового майстра української естрадної пісні Володимира Івасюка передусім відома нам завдяки творам *«Червона рута»*, *«Водограй»*, *«Я піду в далекі гори»* та багатьом іншим. Його пісенну спадщину можна сміливо вважати духовним надбанням українського народу.

Вічно незгасаючий біль матерів, діти яких не повернулися з війни, знайшов відображення в *«Баладі про мальви»*, яка посідає особливе місце в творчості композитора.

Балада про мальви

Вірші Б. Гури

Музика В. Івасюка

Помірно, стримано
tr Am G7

За - сну - ли маль - ви бі - ля ха - ти, іх

Dm C F G7

мі - сяць вий - шов ко - ли - ха - ти. І тіль - ки ма - ти не за -

C A7 Dm G7 1.C 2.C

сне, ма - ти не за - сне, же де во - на ме - не... І // не.

mf Am G7 Am

О, ма - мо рід - на, ти ме - не не жди, ме - ні в наш дім ні -

Em F Em

ко - ли не прий - ти, - з мо - їо - го сер - ця маль - ва про - рос - ла

Gm A7 Dm Am

і кров' - ю за - цві - ла. Не плач же, ма - мо - ти ж бо не од - на, -

Dm Am Dm

ба - га - то мальв на - сі - я - ла вий - на. Во - ни ше - по - чуть для

Gm7 rit. A7 Gm Gm A7

те - бе во - се - нія: "За - сні, за - сні, за - сні, за - сні".

Заснули мальви біля хати,
Їх місяць вийшов колихати.
І тільки мати не засне,
Мати не засне,
Жде вона мене...
О, мамо рідна, ти мене не жди,
Мені в наш дім ніколи не прийти, —
З мого серця мальва проросла
І кров'ю зацвіла.
Не плач же, мамо — ти ж бо не одна, —
Багато мальв насіяла війна.
Вони шепочуть для тебе восени:
«Засни, засни, засни, засни».

У матерів є любі діти,
А у моєї тільки квіти.
Самотні квіти під вікном,
Квіти під вікном,
Заснули вже давно.
Як зайде сонце — вийди на поріг,
І люди вклоняться тобі до ніг.
Пройдися полем — мальви буйний лук
Торкнеться твоїх рук.
Життя, як пісня, що не віддзвенить,
Я в мальві знов для тебе буду жить.
Якщо ж я ласку не встиг принести —
Прости, прости, прости, прости...

Контрольні запитання та завдання

1. Представником якого напрямку в музиці є Ф.-П. Шуберт?
2. Розкажи про особливості балади як музичного жанру.
3. З розвитку яких образів складається єдиний драматичний образ у баладі Ф.-П. Шуберта «Лісовий цар»?
4. Що спільного ти помічаєш в образах «Балади про мальви» В. Івасюка та балади «Лісовий цар» Ф.-П. Шуберта?

Життя людського серця

Його творіння так талановиті, своєрідні й численні, мали такий величезний вплив на всі наступні покоління музикантів, як це лише рідко трапляється в історії музики.
Володимир Стасов

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- розповідати про творчий шлях Ф.-П. Шуберта;
- наводити приклади вокальних та інструментальних мініатюр у творчості видатного австрійського композитора, характеризувати особливості цих жанрів;
- порівнювати образи, створені в прослуханих творах.

Видатний австрійський композитор **Ф.-П. Шуберт** жив у один час із великим Л. Бетховеном, але це композитори різних епох. Долі обох музикантів багато в чому схожі, творчі ж прагнення були різними. Л. Бетховен сформувався під впливом ідей Великої Французької революції та втілював у своєму мистецтві героїчний порив людства до Свободи, Рівності, Братерства. Ф.-П. Шуберт сформувався у складний період політичної реакції, у період сумнівів, розчарування, безнадійності. Головна тема його творчості — життя людського серця.

Першим представником якого стилю в музиці був Ф.-П. Шуберт? Схарактеризуй цей стиль.

Л. Бетховен і Ф.-П. Шуберт довгий час жили в одному місті — у Відні, але ніколи не були знайомі. Ф.-П. Шуберт був занадто сором'язливою людиною, а Л. Бетховен вів замкнений спосіб життя. І хоча Ф.-П. Шуберт часто бачив видатного композитора на прогулянках і в нотних крамницях, він так і не наважився наблизитися до нього й особисто познайомитися.

Незадовго до смерті Л. Бетховена його секретар показав композиторові декілька десятків пісень Ф.-П. Шуберта. Вражений силою його таланту, Л. Бетховен вигукнув: «Воістину в цьому Шубертіві живе іскра Божя! Він ще примусить говорити про себе увесь світ!» Слова Л. Бетховена виявилися пророчими.

? Чому слава наздогнала Ф.-П. Шуберта лише після смерті?

Музика Ф.-П. Шуберта звучала переважно на «шубертіадах». Так називалися мистецькі зустрічі, де лише вузьке коло друзів композитора (співачи й піаністи, поети й художники) мало щасливу можливість почути й уже створені композиції, й імпровізації Ф.-П. Шуберта. Поступово кількість палких шанувальників творчості композитора зростала, але для широкої слухацької аудиторії музика автора «Лісового царя» залишалася незнайомою.

М. Швінд. «Шубертіада» у І. Шпауна

Слава наздогнала Ф.-П. Шуберта лише після смерті. Один за одним на світ з'являлися не відомі раніше твори (від пісні до симфонії), дивовижні за своєю красою й досконалістю. Чимало зусиль для цього доклали композитори-романтики Ференц Ліст, Роберт Шуман і Фелікс Мендельсон-Бартольдї.

А за життя в композитора не було навіть свого рояля, геніальні мелодії він писав на зворотньому боці меню, бо не мав і паперу. Лише в останній рік життя композитор виступив з авторським

концертом, кошти від якого на деякий час полегшили його тяжке матеріальне становище. Треба було мати цілісну натуру Ф.-П. Шуберта, щоб пронести крізь усі випробування невичерпне джерело натхнення. Результат цього постійного творчого горіння — величезний спадок, який охоплює майже 1500 творів. Серед них — понад 600 пісень, 9 симфоній, 18 струнних квартетів, 22 фортепіанні сонати, 18 творів для музичного театру, велика кількість інструментальних п'єс та хорових композицій. Продуктивність генія Ф.-П. Шуберта є феноменальною, бо композитор прожив усього 31 рік!

На Верингському цвинтарі у Відні, де похований Ф.-П. Шуберт, друзі композитора встановили пам'ятник, на якому викарбувані такі слова:

*«Музика поховала тут свій скарб,
але ще більш прекрасні надії».*

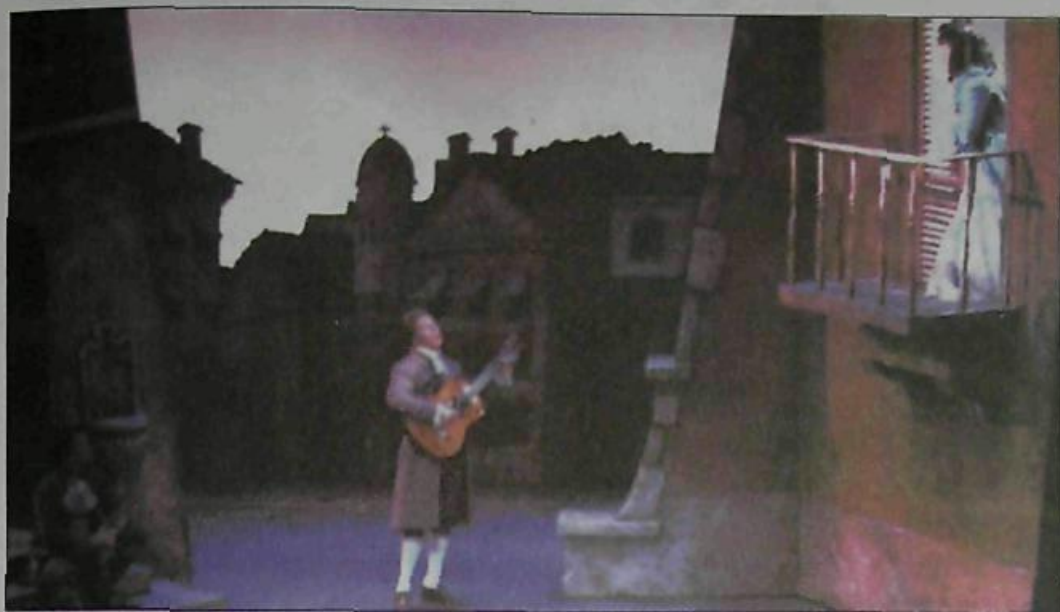
До історії музичної культури Ф.-П. Шуберт увійшов як засновник австро-німецької камерної музики. У творчості представників віденського класичного стилю — Й. Гайдна, В.-А. Моцарта і Л. Бетховена — камерна музика відігравала другорядну роль. Провідними жанрами цих класиків були симфонія, опера, ораторія. А в творчості Ф.-П. Шуберта головними стають **пісня й фортепіанна мініатюра**. Саме в них композитор прагне відтворити неповторну мить, глибоко особисті переживання — усе, що пов'язане зі світом почуттів людини.

Пісня в Ф.-П. Шуберта за своїм складом близька до народно-пісенної творчості й призначена для домашнього музикування. Але яскравий образний зміст і художня досконалість, що були їй невідомі в XVIII столітті, зробили пісню рівноправною серед інших жанрів музичного мистецтва.

Згадай, поезія якого видатного німецького поета й письменника розпалила в композиторові полум'я геніальності?

Ф.-П. Шуберт підняв рівень побутової пісні-романсу до рівня найкращої тогочасної поезії. Свої пісні композитор писав

на вірші Ф. Шиллера, Й.-В. Гете, Г. Гейне, Л. Рельштаба тощо. Саме на вірші Л. Рельштаба була написана знаменита «Серенада», що увійшла до останнього вокального циклу Ф.-П. Шуберта «Лебедина пісня».

За рік до смерті Л. Бетховена поет Людвіг Рельштаб, автор вірша «Серенада», звернувся до композитора з проханням написати музику до свого тексту. Але тяжка хвороба Л. Бетховена завадила здійсненню цього задуму. Тоді його секретар запропонував цю роботу Ф.-П. Шубертові. Так з'явилася шубертівська «Серенада».

Серенада — це пісня (виконується в супроводі лютні, мандоліни або гітари), що виражає почуття до коханої. Вона була поширена в Іспанії та Італії.

З дивовижною майстерністю поєднує композитор у «Серенаді» риси побутового музикування та поетичне натхнення. Музичний образ цього твору відзначається м'якістю, задушевністю і разом із тим вишуканою витонченістю, сповненою світлих замріяних настроїв. Незрівнянна чарівна мелодія «Серенади» споріднена з мелодикою італійських канцон (*пісень*).

Ф.-П. Шуберт
«Серенада»

Звучання якого інструмента в «Серенаді» імітує фортепіанний супровід?

Ф.-П. Шуберт сприймає світ через пісню. Пісенні образи проникають не тільки у вокальну, але й в інструментальну музику. Передусім це фортепіанні мініатюри — «Експромти» та «Музичні моменти» — лаконічні й виразні психологічні портрети в музиці, що так широко потім будуть представлені в творчості композиторів-романтиків. Нові для того часу назви, які Ф.-П. Шуберт вибирав для своїх фортепіанних творів, виражають певну авторську ідею — відбити одну мить з емоційно насиченого внутрішнього життя людини, яке постійно змінюється.

Ф.-П. Шуберт
Музичний момент ля бемоль мажор
Експромт до мінор

Контрольні запитання та завдання

1. Як складалася творча доля видатного австрійського композитора Ф.-П. Шуберта?
2. У чому полягають особливості жанрів камерної лірики у творчості Ф.-П. Шуберта?
3. Поміркуй, що поєднує прослухані твори, а що відрізняє? Який образ, створений композитором, тобі запам'ятався? Чому?

Світ романтичних образів

*Якби все, що відбувається в душі
людини, можна було б передати
словами, музики не існувало б на світі.*
Олександр Серов

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- наводити приклади ліричних і драматичних образів у творчості композиторів XIX століття;
- порівнювати романтичні образи, контрастні за характером звучання;
- розповідати про особливості музичного стилю Р. Шумана і К. Сен-Санса.

Світ романтичних образів у музиці композиторів XIX століття дуже різноманітний — від глибоко зосередженого ліризму до надзвичайно сильного вирування пристрастей. Саме з такими крайніми проявами душевного стану людини ми зустрічаємося в музиці двох видатних представників романтичного напрямку — Каміля Сен-Санса та Роберта Шумана.

? Які вже знайомі твори цих композиторів тобі сподобалися? Чому?

Французький композитор Каміль Сен-Санс народився в Парижі в 1835 році. З п'яти років він уже створював танцювальні фрагменти й мелодичні мініатюри, які виконував на концертах. Один із друзів родини подарував маленькому Камілю ноти опери В.-А. Моцарта «Дон Жуан». «Це була надзвичайно щаслива думка, — розповідав потім композитор. — Кожного дня з вражаючою легкістю, що властива дитинству, я вбирав у себе ці чарівні звуки».

? Згадай, хто з відомих тобі композиторів теж дуже рано виявив своє музичне обдарування.

К. Сен-Санс
(1835—1921)

Творча діяльність К. Сен-Санса була дуже напруженою й плідною. Він писав симфонії та концерти, сюїти, хорові та камерно-інструментальні твори, опери. Виконавська діяльність К. Сен-Санса започаткувала відродження французької фортепіанної музики, що в XVII—XVIII століттях була широко відомою всій Європі завдяки таким старовинним майстрам, як Ф. Куперен, Ж.-Б. Люллі, Ж.-Ф. Рамо.

Цікавий задум написати зоологічну фантазію «Карнавал тварин» (для двох фортепіано, двох скрипок, альту, віолончелі, контрабаса, флейти, фісгармонії та ксилофона) композитор реалізував 1886 року. Але К. Сен-Санс недооцінював свій твір, він вважав його жартом (ноти цієї фантазії були опубліковані лише після смерті композитора у 1928 році).

? Для якого складу виконавців була написана фантазія «Карнавал тварин»?

К. Сен-Санс
«Лебідь»

«Лебідь» — це яскраве торжество музичної лірики, одна з найкращих мелодій (віолончель у супроводі фортепіано). З її прохолодною й чистою, зворушливою поезією мало що можна порівняти. Зрозуміла й блискуча доля «Лебедя» — твір швидко відокремився від «Карнавалу тварин» і став жити самостійно як концертна п'єса.

«Лебідь, що вмирає».
Виконує М. Плісецька. 1960 р.

Які засоби музичної виразності використовує композитор для створення цього ліричного образу?

Творчість видатного німецького композитора Роберта Шумана значно розширила межі музичного мистецтва XIX століття. Їй притаманні новизна, глибоке проникнення у внутрішній світ людини. Фортепіано виявилось ідеальним інструментом для втілення головних рис його стилю: яскравої емоційності та імпровізаційності. Взагалі специфіка фортепіано якнайкраще відповідала вимогам композиторів-романтиків для розкриття розмаїття почуттів і настроїв людини.

Р. Шуман
(1810—1856)

Р. Шуман
«Порив»

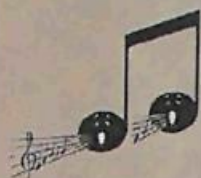
Мал. Л. Непомнячого

Так з'явилися художні образи фортепіанного циклу «Фантастичні п'єси». Вони мають суто реалістичну основу. Але життя в цих п'єсах розкривається через роздуми про нього, через особисті переживання й уявлення. «Порив» — це вираження сильного почуття, яке має характер напруженості, бурхливого драматичного спалаху.

Ця відома п'єса Р. Шумана може стати епіграфом до всієї творчості митця, у якій він прагнув відобразити, як

писав П.І. Чайковський, «відлуння тих таємничо глибоких процесів нашого духовного життя, тих сумнівів, відчаю й поривань до ідеалу, що збурюють серце сучасної людини».

? Який образ створено у фортепіанній п'єсі Р. Шумана «Порив»?

М. Дунаєвський
«Кольорові сні»

Піднесені романтичні образи панують і в музиці композиторів сучасності, зокрема в чудовій пісні «Кольорові сні». Вона, поряд з іншими («Вітер змін», «Негода», «Тридцять три корови», «Леді «Досконалість»»), є окрасою художньої стрічки «Мері Поппінс, до побачення». Авторі пісні — композитор Максим Дунаєвський і поет Наум Олев — створили ніжний поетичний образ чарівної країни дитинства. Вбираючи в себе інтонації різних пісень, зокрема найвідомішої — «Вітер змін», ця пісня стає своєрідною кульмінацією усього твору.

«Кольорові сні»

Кольорові сни

з кінофільму «Мері Поппінс, до побачення»

Вірші Н. Олева
(переклад Г. Макаренко)

Музика М. Дунаєвського

Повільно, лірично

A p *H9 H7 E E9*

Спо-га-ди ди-тин - ства - див - ний сад.

A H9 H7 Hm

від - чу - ва - см в снах їх а - ро - мат. *(закр. ртом)*

C#7 C#9+ F#m7 H9 G#m7

І - но - ді тих снів грай - ли - вий

C#m F#m7 H9

хо - ро - вод за - круж - ля - с в тан - ці без тур -

E E5+ Amaj7

бот. Сні, де каз - ка - во - ло - дар - ка чу - дес.

E E5+ Amaj7 G#m f

Сні, де мож - на ді - стать зі - рок з не - бес, з не - бес.

C#sus7 C#7 F#m9 mp Amaj7 H

Той шас - ли - вий, у ко - го скарб цей єсть,

E G#7 C#m mf F#m G#m

Вже не - ма - е ди - тин - ства чар, і про - чи - та - ний їже

C#m F#m G#7 Amaj7

бук - вар. Лі - то, о - снь, зи - ма

Й не - ма вес - ни. Та ті - с - і вес - ни
теп - ло і ди - тин - ство, що вже прой - шло,
бе - ре - жуть на - ші сні.

Спогади дитинства — дивний сад,
Відчуваєм в снах їх аромат.
Іноді тих снів грайливий хоровод
Закружляє в танці без турбот.

Приспів: Сні, де казка — володарка чудес.
Сні, де можна дістать зірок з небес, з небес.
Той щасливий, у кого скарб цей єсть.
Вже немає дитинства чар,
І прочитаний наш буквар.
Літо, осінь, зима й нема весни.
Та тієї весни тепло
І дитинство, що вже пройшло,
Бережуть наші сні.

Кольорових снів країна та
Нам дає наснаги і добра.
Та, на жаль, коли стаєм дорослі ми
Рідко сняться кольорові сні.

Приспів.

Контрольні запитання та завдання

1. Назви відомі тобі музичні твори, в яких створено ліричні й драматичні образи.
2. Які засоби музичної виразності найяскравіше відтворюють образний зміст прослуханих творів?
3. Який із цих творів тобі найбільше сподобався? Чому?

Вальс у творчості Ф. Шопена

*Шопена вальс... Ну хто не грав його,
І хто не слухав? На чійх устах
Не виникала усмішка примхлива,
В чійх очах не заблищала іскра
Напівкохання чи напівжурби
Від звуків тих кокетно-своєвільних,
Сумних, як вечір золотого дня...*

Максим Рильський

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- розповідати про творчість Ф. Шопена — засновника польської класичної музики;
- характеризувати його фортепіанну творчість;
- наводити приклади вальсів Ф. Шопена, що контрастують за своїм образним змістом.

Ф. Шопен
(1810—1849)

Творчість видатного польського композитора **Фридеріка Шопена**, засновника національної класичної школи, є справжньою скарбницею світової культури. Його романтична музика, сповнена надзвичайної щирості почуттів, ніби прямує від серця до серця.

Творчість митця вражає дивовижною художньою досконалістю вираження, величезним розмаїттям змісту. «Трагічне, героїчне, драматичне, задушевне, просте й сердечне, замріяне, блискуче, величне — усі можливі прояви характеру людини втілюються в його творах», — так писав про музику Фридеріка Шопена А. Г. Рубінаштейн.

Які твори Ф. Шопена ти пам'ятаєш? Чим приваблює тебе музика видатного польського композитора?

У своїх творах Ф. Шопен оспівує Батьківщину. Його не можна уявити без Польщі, як і польської культури без Ф. Шопена. Думки й почуття композитора, пов'язані з трагічною долею його Вітчизни, палкий протест проти придушення свободи та неможливість бути разом зі своїм народом — усе це визначило головну патріотичну тему творчості Ф. Шопена.

Видатний композитор жив у часи лихоліття для Польщі, яку було стерто з географічної мапи Європи і «розшматовано» між Австро-Угорською та Російською імперіями. Але чим сильнішим було пригнічення польського народу, тим ширше розростався національно-визвольний рух. Повстання 1830 — 1831 років, у якому брав участь і батько композитора, було жорстоко придушене. Багатьох повстанців спіткала тяжка доля. Серед них були й друзі композитора. На той час Фридерік перебував за межами Вітчизни. Він мріяв стати до лав повстанців і лише через фатальні обставини не зміг повернутися до рідної Польщі. Але його зброєю стала музика. Саме тоді були створені героїчний «Революційний етюд», найбільш напружено-драматичні прелюдії, геніальна Друга фортепіанна соната зі знаменитим жалобним маршем — реквіємом за загиблими друзями.

Пам'ятник Ф. Шопену у Варшаві

Як ти вважаєш, чому сучасник Фридеріка Шопена видатний німецький композитор Роберт Шуман називав його твори «гарматами, схованими в квітах»?

Те, що з двадцятирічного віку Ф. Шопен був змушений жити на чужині, неминуче підсилювало його тугу за Батьківщиною. Патріотичні й революційні мотиви його творчості втілювалися в музичних образах як *недосяжні романтичні мрії*. Фортепіано з його поетичним забарвленням було єдиним інструментом, що

відповідав творчим устремлінням Ф. Шопена. Виключно до нього звертався композитор у своїй творчості; винятками є віолончельна соната, а також 20 ліричних пісень.

? Чому ми називаємо Ф. Шопена «поетом фортепіано»?

Музичні думки Ф. Шопена народжувалися в імпровізаціях за фортепіано. Він зміг розкрити нові виражальні можливості цього інструмента й винайшов новітні прийоми фортепіанної гри.

Л. Непомнячий. «Ф. Шопен»

Якщо фортепіанні твори Ф. Шопена зіграти на інших інструментах, то вони втратять значну частину своєї чарівності.

Спеціально для фортепіано композитор писав мазурки, полонези, вальси, прелюдії, ноктюрни, експромти, скерцо, сонати, балади, концерти. Вальс у творчості Ф. Шопена являє собою сольну фортепіанну п'єсу, призначену винятково для концертного виконання. Музичний зміст його значно глибший, ніж традиційний танцювальний образ.

Чотирнадцять вальсів композитора — це поетичні нариси різноманітного життєвого змісту, чотирнадцять безцінних «перлин» шопенівського генія. Різноманітне поетичне втілення здобуває й сам ритм вальсу, його рух, що кружляє, — то легкий, замріяний, то бурхливий, захоплюючий.

Ф. Шопен
Вальс-хвилянка;
Вальс № 7

«Діамантовість» Вальсу-хвилинки, схожого на жваву веселу розповідь, і поетичність та задумливість Вальсу № 7, одного з найпопулярніших вальсів Ф. Шопена, — це яскраві прояви різних граней надзвичайного таланту Ф. Шопена, видатного композитора й піаніста-віртуоза.

Відомий Вальс № 7 — ніжний, світлий, сповнений суму — вважається вальсом Марії Водзінської — нареченої Ф. Шопена, батьки якої так і не дали згоди на їхній шлюб.

Фортепіанні мініатюри Ф. Шопена — дивовижний світ надзвичайної чарівності — стали основою одноактного балету «Шопеніана». Оркестрову обробку п'єс Ф. Шопена зробив російський композитор О. К. Глазунов. Так з'явилася сюїта «Шопеніана». Хореограф Михайло Фокін на початку ХХ століття створив виставу, де виразив своє захоплення красою й емоційністю епохи романтизму.

Танцювати під музику, яка не призначена для балету, — це справжнє досягнення хореографії ХХ століття. «Шопеніана» — перший зразок вистави такого роду. Відсутність будь-якого сю-

Сцена з балету «Шопеніана»

жету сприяє розкриттю головного у балеті: невловимо-тонкого сплетіння музики й танцю. Вишукані шопенівські мініатюри народжують образ легкокрилих граціозних танцівниць, що нагадують сільфід (ельфів, духів повітря).

До речі, назва «Les Sylphides» закріпилася за цією хореографічною виставою у всьому світові.

Сцена з балету «Шопеніана»

Одна з найяскравіших сцен балету — дует двох солістів на музику Вальсу № 7. На прем'єрі його танцювали Ганна Павлова й Михайло Обухов. Вражений майстерністю виконавців цього номеру, балетмейстер так описував їхній танець: «Сильфіда — крилата надія — вилітає в освітлений місячним сяйвом романтичний сад. Її переслідує юнак. Це був танець у стилі того забутого часу, коли в балетному мистецтві панувала поезія, коли танцівниці піднімалися на пуанти..., щоб, ледь торкаючись землі, створити своїм танцем враження легкості, чогось неземного, фантастичного».

«Шопеніана» була створена у 1906 році; роком раніше М. Фокінім був поставлений «Лебідь, що вмирає» на музику К. Сен-Санса. Обидва хореографічні шедеври з'явилися на світ завдяки неперевершеному мистецтву видатної російської балерини Ганни Павлової.

Контрольні запитання та завдання

1. Яка тема є головною в творчості Ф. Шопена?
2. Назви жанри фортепіанної музики, до яких звертався Ф. Шопен.
3. Зістав образи, що створив композитор у прослуханих вальсах. Який із них тобі найбільше сподобався? Чому?

Славетний син Угорщини

*Я належу Угорщині,
доки я живий.*

Ференц Ліст

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- розповідати про життєвий і творчий шлях Ференца Ліста;
- пояснювати особливості жанру «рапсодія»;
- спостерігати за розростанням танцювальної стихії в Другій угорській рапсодії Ференца Ліста.

Ф. Ліст
(1811—1886)

Ференц Ліст — видатний угорський композитор і піаніст зі світовим ім'ям, яскравий представник романтичного стилю в музиці.

Уся його прогресивна творча діяльність тісно пов'язана з національною угорською культурою, з народно-визвольною боротьбою рідної країни. «Я твердо вірю в свою провідну зірку; мета мого життя в тому, щоб Угорщина з гордістю могла вказати на мене», — писав Ф. Ліст.

Народився майбутній композитор у маєтку угорських князів Естергазі, де служив його батько. Він настільки вражав своїми музичними здібностями, що князі взяли під опіку маленького вундеркінда й допомогли батькові в наданні професійної музичної освіти для сина.

Після переїзду до столиці Австрії Відня у хлопчика залишилося незабутнє враження від зустрічі з Л. Бетховеном. Відомий композитор побачив у ньому великий талант. Задоволений успіхами сина, батько повіз його до Паризької консерваторії. Але як іноземця Ф. Ліста до консерваторії не прийняли, і він обмежився приватним навчанням у Фердинанда Паєра, композитора й диригента італійської опери. У ці роки Ф. Ліст багато писав та одночасно гастролював Англією, Францією, Швейцарією.

? Які видатні особистості сприяли становленню Ф. Ліста як митця?

Спілкування з видатними музикантами епохи — Гектором Берліозом, Фридеріком Шюпенем, Ніколо Паганіні, з прогресивними письменниками — Віктором Гюго, Жорж Санд, Оноре де Бальзаком, Генріхом Гейне та іншими — зміцнило демократичні переконання й плідно вплинуло на формування творчих принципів композитора. У 1837 — 1847 роках, подорожуючи країнами Європи,

Угорський державний оперний театр

Ф. Ліст також давав благодійні концерти і в рідній Угорщині. Кошти від них надходили на заснування Угорської консерваторії. Угорщина з піднесенням зустріла свого славетного музиканта і влаштувала урочистий прийом. Він був обраний почесним громадянином Пешта, столиці Угорщини. Перебуваючи в рідних місцях, композитор вбирав у себе багатство угорського й циганського фольклору та створив на їх основі «Угорські національні мелодії» й «Угорські рапсодії».

? Чому Ф. Ліста можна назвати справжнім сином Угорщини?

Неодноразово Ференц Ліст виступав із концертами в Російській імперії. Він високо оцінював творчість музикантів цієї країни і вважав її найвищим досягненням усієї сучасної музики.

В останній період життя композитор зосередився на педагогічній діяльності, сприяв розвитку різних національних шкіл — чеської, польської, норвезької тощо.

Найкраща частина творчого доробку Ф. Ліста — це його фортепіанні твори. Геніальний піаніст Ференц Ліст оновив звучання фортепіано, зробивши з нього «цілий оркестр». Сучасники композитора говорили, що, починаючи з Ф. Ліста, «для фортепіано стало можливим усе».

Хто з видатних українських композиторів звертався до жанру рапсодії?

Улюблений жанр композитора — рапсодія — це інструментальний твір вільної форми, який складається з кількох контрастних частин. Цей жанр дає можливість широко використовувати народні й національні мотиви, що, власне, і було творчим кредо митця.

Ф. Ліст

«Друга угорська рапсодія»

Відома Друга угорська рапсодія являє собою багатокольорову картину народного гуляння. Перші звуки відтворюють величний образ співця-оповідача. Схвильовано й скорботно лунає речитатив, неначе рапсод збирається розповісти про драматичні події минулого.

А потім виникає сумна мелодія, яка несе в собі глибоке ліричне почуття. Але поступово вона насичується більш яскравими барвами, музика повертає на стрімкий танцювальний наспів, легкий і граціозний. Рух стає жвавішим, захоплюючи все навкруги, все енергійнішим стає танець, безперервно нарастають звучність і темп. Стихія танцю затоплює все навкруги, приводячи до стрімкого бурхливого фіналу.

Рапсоди — так у Стародавній Греції називалися мандрівні співці-оповідачі, виконавці героїчних оповідей.

Творчий спадок Ігора Шамо посідає гідне місце в українській музичній культурі. До нашого життя ім'я І. Н. Шамо увійшло насамперед з його найкращими піснями: «Товариш пісня», «Романтики», «Осіннє золото», «Києве мій». Близько 300 пісень залишив нам композитор, провідною темою яких є любов до Вітчизни. Притаманне авторові особливе відчуття пісенного мелосу втілюється в чудовій ліричній пісні на вірші Дмитра Луценка «Україно, любов моя».

І. Шамо

«Україно, любов моя»

Україно, любов моя

Вірші Д. Луценка

Музика І. Шамо

Помірно, співуче

Am Dm E7 Am Dm E7

Як не лю - бить те - бе, У - кра - ї - но,

Am F G7 C G7 E7

ніж - них сві - тань і про - зо - рих кри - ниць, чер -

Am E7 Am Gm A7

во - них зір - ниць і пі - сень со - ло - в'ї - них

Dm E7 Am E7

в - них шум - ли - вих га - ях. Мо -

Am Dm G C E7 F C A7

я Бать - ків - ши - но, мо - я У - кра - ї - но, Вкра -

Dm Am Dm E7 Am

ї - но, лю - бов мо - я!

Як не любить тебе, Україно,
Ніжних світань і прозорих криниць,
Червоних зірниць і пісень солов'їних
В рідних шумливих гаях.

Приспів: Моя Батьківщино,
 Моя Україно,
 Вкраїно, любов моя!

Ти простяглась за сині Карпати
В буйних садах і розмаї дібров,
Як вірну любов, як лагідну матір,
В серці ношу тебе я.

Приспів.

Ти розцвіла у блакитних барвінках,
В славі й добрі, як веселка ясна,
Співа далина про молодість дзвінко,
В радості й щасті сія.

Приспів.

Де б я не був, а кручі Славуті,
Села й міста в подніпровім краю,
Як матір свою, не можу забути,
Завжди люблю тебе я!

Приспів.

Контрольні запитання та завдання

1. Розкажи про значення творчості Ф. Ліста для світової музичної культури.
2. Пригадай основні етапи життя Ф. Ліста.
3. У чому полягають особливості жанру рапсодії?
4. Які засоби музичної виразності допомагають розкрити ліричний образ у пісні І. Шамо «Україно, любов моя»?

Вокальна лірика С. В. Рахманінова

*Поет завжди з людьми, коли шумить гроза,
І пісня з бурею — навіки сестри.*

Валерій Брюсов
(переклад Г. Макаренко)

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- наводити приклади творів С. В. Рахманінова, написаних у різних жанрах;
- порівнювати музичні образи вокальної лірики С. В. Рахманінова.

У попередніх класах ти неодноразово знайомився з музикою видатного російського композитора кінця XIX — першої половини XX століть Сергія Васильовича Рахманінова. Пригадай теори, які ти вже слухає. Як ти розумієш вислів самого композитора: «Моя Батьківщина визначила мій талант і мій світогляд»?

С. В. Рахманінов
(1873—1943)

Творча спадщина Сергія Васильовича Рахманінова, яка відбиває яскраво виражену композиторську індивідуальність, відрізняється глибоким національним колоритом. Продовжуючи традиції композиторів-класиків, С. В. Рахманінов був переконаний у тому, що народне мистецтво має величезну творчу силу. Уміння використовувати його багатства він вважав найважливішою ознакою життєздатності композиторської творчості.

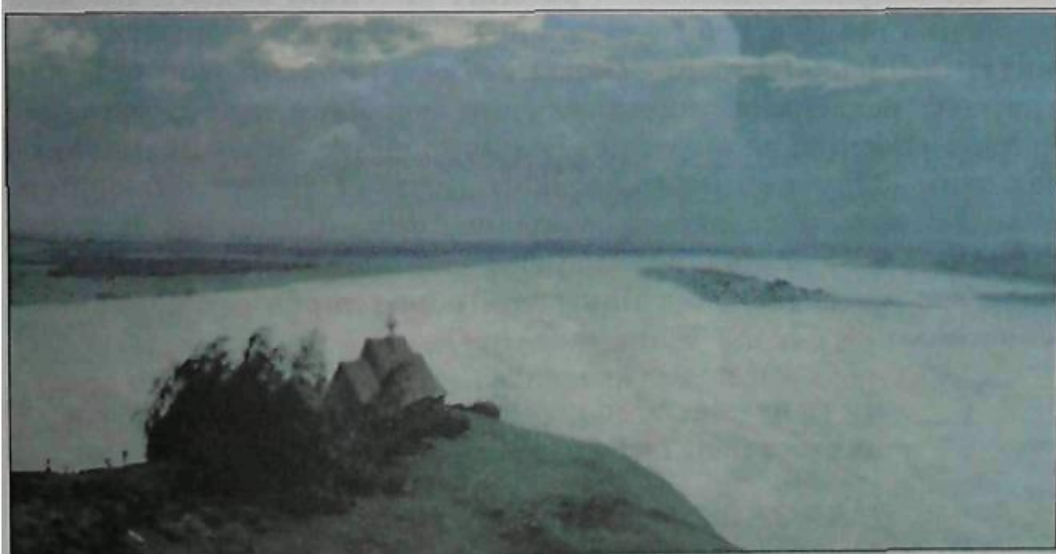
С. В. Рахманінов створював музику в різних жанрах — фортепіанному, оперному, симфонічному. Головним у творчості С. В. Рахманінова вважається жанр фортепіанної музики, але не менш самобутнім виступає композитор і як автор багатьох романсів.

? Які жанри були головними в творчості композитора?

В. О. Жуковський, О. С. Пушкін, О. О. Фет, М. Ю. Лермонтов, Ф. І. Тютчев, І. О. Бунін, К. Д. Бальмонт — у віршах саме цих поетів композитора приваблювали насамперед значущість думки й емоційна виразність. Звертався С. В. Рахманінов і до творчості Великого Кобзаря. «Полюбила я на печаль свою» — ця пісня-плач про тяжку долю жінки-рекрутки є однією з перлин вокальної лірики композитора.

? До творчості яких поетів звертався С. В. Рахманінов?

У своїх романсах С. В. Рахманінов створював неповторні, по-справжньому життєствердуючі образи, які вражають мужньою силою і водночас ніжним, кришталево-чистим і світлим ліризмом. Яскравим прикладом цього є «Весняні води» на вірші Ф. І. Тютчева і романс «Острівець» на вірші англійського поета-романтика П. Шеллі, написані композитором у молоді роки.

І. Левітан. «Над вічним спокоєм»

Романс «Острівець» належить до творів лірико-пейзажного характеру. Він витриманий у ніжних акварельних тонах.

Це справжнє царство гармонії людини й природи, у якому композитор відтворює *образ тиші, спокою, нерухомості*. Тендітні й прозорі його музичні барви: графічна фортепіанна партія зі скромним двоголосним спокійним рухом; світла, висока за звучанням вокальна мелодія ніби сплетена з невеличких поспівок, що постійно повертаються до основного тону. Лише на словах «Тут ледве диха вітерець» з'являється легке коливання у фортепіанному супроводі.

С. Рахманінов
«Острівець»

Для романсів С. В. Рахманінова, що оспівують рідну природу й у яких втілене загострене ліричне сприйняття Вітчизни, є характерною образна символіка.

Це яскраво втілилося в романсі «Весняні води». Час його створення (1896 р.) збігається з новим підйомом у політичному житті Російської імперії. *Образ весняної повені*, могутніх сил природи сучасники сприйняли як *«символ пробудження»*. Романс «Весняні води» — це гімн природі, наскрізь пронизаний радісним відчуттям повнокровного буття. Сліпуча мажорність мелодії, яка складається з енергійних, пружних мотивів-закликів, могутні лавинні акорди у фортепіанному супроводі — усе це допомагає створити піднесений *образ стрімких, невпинних юних сил*.

Як ти вважаєш, споріднені чи протиставлені образи цих романсів? Обґрунтуй свою думку.

С. Рахманінов
«Весняні води»

Весняні води

Лежать у полі ще сніги,
А води весняні шумлять.
І сонні будять береги,
Біжать, і грають, і дзвенять.

Вони дзвенять на всі кінці:
«Іде весна, іде весна!
Весни ми юної гінці,
Вперед послала нас вона».

Іде весна, іде весна!
За нею плеться срібний спів,
То лине вслід юрба гучна
Травневих днів, веселих днів!

Ф. Тютчев
(Переклад М. Рильського)

І. Левітан. «Весна. Велика вода»

Контрольні запитання та завдання

1. Порівняй засоби музичної виразності, які використовує композитор для створення образів прослуханих романсів.
2. Який із цих двох романсів ближчий тобі за характером? Чому?
3. Згадай твори літератури та живопису, близькі до музичних образів С. В. Рахманінова. Наведи приклади.

Найзагадковіший твір ХХ століття

*Живий народ, і піснь його жива,
Танцюй, Равель, свій велетенський танець,
Танцюй, Равелю! Не сумуй, іспанець!
Верти, історія, литвії жернова ...*

*Микола Заболоцький
(переклад Г. Макаренко)*

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- розповідати про мистецькі напрямки кінця ХІХ — початку ХХ століть;
- спостерігати за динамічним розвитком танцювального образу в «Болеро» М. Равеля;
- обґрунтовувати власне емоційне ставлення до цієї музики.

М. Равель
(1875—1937)

Творчість видатного французького композитора **Моріса Равеля** охоплює дві різні історичні й культурні епохи.

На ранньому етапі своєї творчості М. Равель разом зі своїм сучасником і засновником *імпресіонізму* в музиці Клодом Дебюссі став яскравим виразником цього напрямку. У витоків імпресіоністських мальовничо-віртуозних п'єс, написаних М. Равелем, стоїть відомий фортепіанний твір «Гра води». Прагнення до витонченої передачі не тільки самого враження, але й усієї атмосфери народження образу відтворене у фортепіанних циклах «Слухові ландшафти», «Відображення» тощо.

Імпресіонізм (від фр. *impression* — враження) — напрямок у мистецтві кінця ХІХ — початку ХХ століть. Зародився у Франції в живописі. Він прагнув відтворити раптові, короткочасні враження та настрої художника без заглиблення в їхню суть.

Перша світова війна — це суттєвий рубіж у житті й творчості М. Равеля. Він зустрів її вже зрілим музикантом. Залишаючись вірним принципам імпресіонізму, композитор шукав шляхи зближення свого мистецтва з вимогами нових часів. На цьому етапі його творчість набула рис більшої дівості, стала демократичнішою, увібрала в себе урбаністичні елементи, джаз.

Урбанізм (лат. — міський) — у мистецтві та літературі зображення великих промислових і торговельних міст, динаміки їхнього життя.

М. Равель залишався одним з небагатьох композиторів XX століття, який використовував у своїй творчості критерії класичності — злагодженість, урівноваженість, вищу гармонійність. Цими критеріями він керувався навіть тоді, коли писав твори, овіяні романтичними образами. А джерелом натхнення композитора були природа, античний міф, казка, танець.

«**Болеро**» — один із найпопулярніших творів М. Равеля; написаний для російської балерини Іди Рубінштейн у 1928 році. Хореографічна картинка — таким був первинний задум цієї композиції.

За уявленням самого М. Равеля, дія «Болеро» повинна була розгортатися під відкритим небом. У поєднанні двох варіантів однієї теми, що чергуються, він відчував щось подібне до з'єднання кілець ланцюга, більше того, безперервність заводського конвеєра. Тому в декорацію, на його погляд, потрібно було включити корпус заводу з тим, щоб робітники й робітниці, які виходять із цехів, один за одним залучалися до загального танцю. І, безумовно, в уявній «механічності», яка породжується багаторазовим повторенням мелодії, поступово розкривається *образ грандіозного масового танцю-ходу*.

І. Рубінштейн

М. Равель
«Болеро»

? Що ти уявляєш, слухаючи «Болеро»?

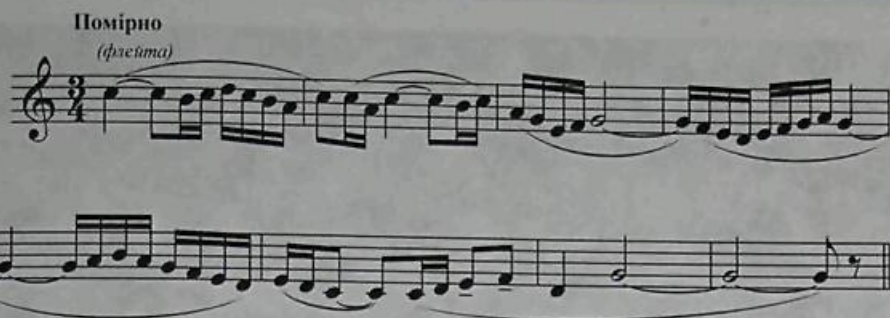
Сцена з балету «Болеро»

Більшість відомих сучасних музикознавців вважає, що «Болеро» — не лише майстерно оркестрований іспанський танець, а розгорнутий симфонічний твір, у якому з незвичайною силою втілена стихія чіткого руху, невпинного наростання, що асоціюється чи то з картинкою неблаганного наближення катастрофи, чи з яскравим танцем, чи з вивільненням величезної енергії й волі, накопичуваної тривалий час, чи з гімном радості й сліпучим сяйвом, поривом великої маси людей, об'єднаних спільними помислами й почуттями тощо. У будь-якому випадку байдужих до цієї музики немає.

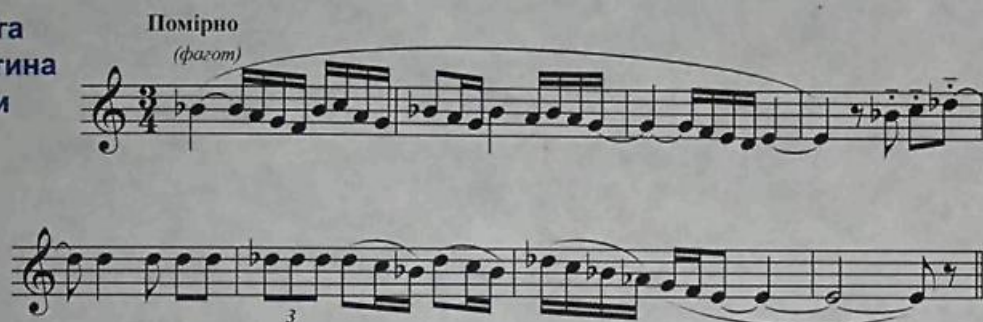
Конструкція «Болеро» дуже проста — серія точних повторів теми з безупинним постійним посиленням звучності та зміною інструментовки. *Динамічне й темброве насичення* — це головний засіб розвитку дії в «Болеро». Зміна інструментальних звучань впливає на характер сприйняття музики, яка захоплює безперервністю свого розгортання.

Три незмінні компоненти — ритм, мелодія й темп — вражають своєю одноманітністю. Перша частина надзвичайно великої за розмірами мелодії сягає корінням стародавніх шарів баскського фольклору, друга частина мелодії має цигансько-андалузські риси.

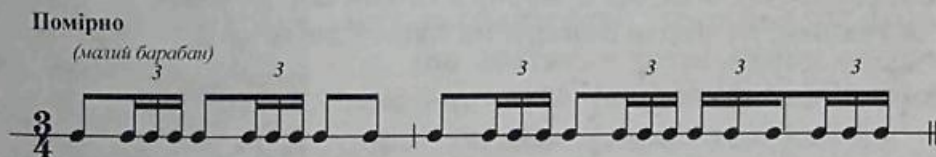
Перша
частина
теми

Друга
частина
теми

Так М. Равель створює узагальнений образ Іспанії, поєднуючи мотиви баскського та андалузського фольклорів. «Цементуючим» елементом є також ритм, типовий для народних танців, зокрема для болеро.

До речі, перші такти «Болеро» споріднені з виконанням танцю в народній практиці: спочатку тільки ритм — на фоні дробу малого барабана плескання в долоні, клацання кастаньєт, притупування каблуками, лише потім — мелодія танцю.

Надзвичайна виразність наприкінці твору досягається тим, що мелодія знову поступається місцем ритму, який виконує весь оркестр (*тутті*). І дійсно, єдиний образ танцю, що розвивається, справляє гіпнотичне, приголомшливе враження.

Сцена з балету «Болеро»

«Справжня музика, я впевнений у цьому, завжди йде від серця. Музика, що створена тільки шляхом використання техніки, не варта паперу, на якому вона написана».

Моріс Равель

Контрольні запитання та завдання

1. З якими напрямками пов'язана творчість М. Равеля? Схарактеризуй їх.
2. Згадай твори, в яких композитори змальовують образи Іспанії.
3. Які елементи музичної мови залишаються незмінними, а які набувають розвитку в процесі поступового розгортання образу в «Болеро» М. Равеля?
4. Що найбільше вразило тебе в прослуханому творі?

Жартівливі та ліричні образи в музиці композиторів Прибалтики

Кожен з композиторів знаходить свій підхід до народної музики. Одні ближче до неї, інші — подалі. Однак у цілому такий сплав додає сучасній литовській музиці оригінального голосу, неповторного звучання.

Вітаутас Лаурушас

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- наводити приклади жартівливих образів у музиці з яскраво вираженим зображальним ефектом;
- розповідати про литовські народні музичні інструменти;
- виявляти музичне різнобарв'я творчості композиторів Прибалтики.

Б. Дваріонас
(1904—1972)

Шлях розвитку литовської музики в ХХ столітті відзначено яскравими досягненнями. Її своєрідність пояснюється органічним використанням національних особливостей литовського фольклору, що збагатив різні сфери музичного мистецтва. У творах відомих композиторів Баліса Дваріонаса (автора музики Гімну Литви) і Вітаутаса Лаурушаса відчувається природне поєднання сучасних засобів музичної виразності й фольклорних мотивів, зокрема, *сутартіне* — багатоголосних народних пісень.

Інструментальні п'єси цих композиторів — «Дерев'яний коник» Б. Дваріонаса й «У путь» В. Лаурушаса — яскраві приклади органічного поєднання виражальності та зображальності в музиці. Суттєву роль у створенні музичного образу в кожній з них відіграють зображальні деталі.

Б. Дваріонас

«Дерев'яний коник»

В. Лаурушас

«У путь»

У яких творах ми зустрічаємося з імітацією звуків, що нас оточують?

Національний колорит обох п'єс відтворюється завдяки використанню литовських народних інструментів. Це дерев'яні духові, схожі на знайомі нам ріжки й дудочки («скудучай»); струнні, схожі на ліру («канклеси»); дерев'яний ударний інструмент («скрабалай»), який нагадує звучання ксилофона, але виглядає інакше (дерев'яні пластини розташовані у вигляді драбинки — одна над одною).

«Дерев'яний коник» — це п'єса, яка змальовує *жартівливий образ*.

В. Лаурушас
(нар. у 1930)

Назві інструмент, якому призначено виконувати сольну партію.

Канклеси

Скрабалай

П'єса «У путь» створює радісне, піднесене відчуття подорожі. У музиці імітуються паровозні гудки, перестук коліс.

Які засоби музичної виразності допомагають тобі відчувати, що ці твори написані в ХХ столітті?

Р. Паулс
(нар. у 1940)

У творчості видатного латиського композитора Раймонда Паулса пісня посідає найпочесніше місце. «Маестро» (саме такий своєрідний титул додають до його імені) написав багато популярних творів. Серед них, зокрема, такі: «Вернісаж», «Старовинний годинник», «На біс», «Мільйон червоних троянд» тощо. У доробку композитора зустрічаються й твори жартівливого змісту — «Золоте весілля», «Зелене світло», але перевагу він віддає *ліричним образам*. «Листя жовте» — яскравий тому приклад. Саме з цією піснею Р. Паулс зробив перший крок у світ естрадної музики (1975 р.), і саме вона принесла композиторові перший великий успіх.

Р. Паулс

«Листя жовте»

Листя жовте

Вірші Я. Петерса
(переклад Г. Макаренко)

Музика Р. Паулса

Помірно
♩ *tr* Am Dm

Не про-жи-ти в цьо-му сві - ті, не про-жи-ти в цьо-му сві -

E7 Am E7

ті без у - трат, без у - трат.

Am Dm

Не бу - ва - є віч-ним лі - го, не бу - ва - є віч-ним лі -

E7 Am

го. Тіль-ки в снах, тіль-ки в снах, Лис - тя

Am Dm

жов-те - с над міс-том все круж - ля - є, з ти-хим
о - се - ні схо - ва - ти - ся не в си-лах. Лис - тя -

E7

ше - ле - стом під но - ги нам спа - да - є, І від //

жов-те - є, чи дов-го до - вес - - - - -

1. Am E7

2. Am

3. Am Am7 F E7₆ Am

ни нам? ни нам? до вес - ни нам?

F E7 Am F E7 Am

до вес - ни нам? до вес - ни нам?

Не прожити в цьому світі,
Не прожити в цьому світі
Без утрат, без утрат.
Не буває вічним літо,
Не буває вічним літо.
Тільки в снах, тільки в снах.

Приспів: Листя жовтеє над містом все кружляє,
З тихим шелестом під ноги нам спадає.
І від осені сховатися не в силах.
Листя жовтеє, чи довго до весни нам?

До віконця прилипає,
До віконця прилипає
Жовтий лист золотий.
Осінь землю всю вкриває,
Осінь землю всю вкриває,
Мов сувій, мов сувій.

Приспів.

І нехай дощить так часто,
І нехай дощить так часто
У ці дні, у ці дні.
Може, створені для щастя,
Може, створені для щастя
І вони, і вони.

Приспів.

Контрольні запитання та завдання

1. Наведи приклади жартівливих образів з яскраво вираженим зображальним ефектом.
2. Які литовські народні музичні інструменти ти знаєш?
3. Який образ створено в пісні Раймонда Паулса «Листя жовте»?

Людина-епоха

*Надхненність цього музиканта тривожного
Худенького, змореного громовержця —
Вона об'єднала нас, кожного й кожного,
Розпечене серце впаявши до серця.
О, музики благословенна соборність!*

Микола Бажан

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- розповісти про подвиг нашого народу у Великій Вітчизняній війні, який не тільки подолав страшного ворога — фашизм, а й створив величні твори, що допомогли в цій боротьбі;
- характеризувати особливості розвитку теми нашестя з I частини Сьомої симфонії Д. Д. Шостаковича;
- наводити приклади музичних творів, присвячених темі Великої Вітчизняної війни.

*Д. Д. Шостакович
(1906—1975)*

Багатьох музичних геніїв подарувало світу ХХ століття. Серед них одне з перших місць належить видатному композитору Дмитрові Дмитровичу Шостаковичу. Він втілював у музиці думки й почуття, прагнення, біль і гордість, відчайдушно запеклу напругу боротьби та радість перемоги своїх сучасників.

? Які вирішальні події ХХ століття ти можеш пригадати?

Творчість Д. Д. Шостаковича стала його своєрідним літописом, і сповіддю покоління, опаленого війною. Музика була для нього не тільки професією, але й необхідністю виразити те, чим жили люди в його столітті, на його Батьківщині.

У творчості Д. Д. Шостаковича відображені найбільш визначні події ХХ століття: Перша демократична революція (Одинадцята симфонія «1905 рік»); Жовтнева революція 1917 року (Друга симфонія «Присвячення Жовтню», Дванадцята симфонія); Велика Вітчизняна війна 1941 — 1945 рр. (Сьома симфонія «Ленінградська»); політ першого космонавта Юрія Гагаріна у космос (вокальний твір «Батьківщина чує») тощо.

Показово, що вже перші твори дев'ятирічного композитора мали назву «Гімн свободі» та «Траурний марш пам'яті жертв революції».

? Які твори, присвячені подіям Великої Вітчизняної війни, ти знаєш?

Трагічні події перших місяців Великої Вітчизняної війни відображені в Сьомій симфонії, яка увійшла в історію музики під назвою «Ленінградська». «Музика невблаганно рвалася з мене», — писав композитор згодом. Ні голод, що панував у місті, охопленому кільцем блокади, ні осінні холоди й відсутність палива, ні артобстріли та бомбардування не змогли завдати натхненній праці. Ця симфонія розпочинає новий період творчості Д. Д. Шостаковича, коли найвеличніша зі світових трагедій ХХ століття породила найтрагічніші образи.

Перше виконання Сьомої симфонії відбулося 5 березня 1942 року в Куйбишеві, де, перебуваючи в евакуації, композитор закінчив свій твір. Незабаром симфонія прозвучала у Москві.

9 серпня 1942 року — одна з найбільш пам'ятних сторінок у літописі життя блокадного Ленінграда. Саме в цей день, коли за всіма планами гітлерівської верхівки фашистські війська повинні були увійти до міста, вся країна слухала трансляцію Сьомої симфонії із залу Ленінградської філармонії. Ноти симфонії були доставлені спеціальним літаком, що прорвався крізь вогняне кільце блокади. Щоб зібрати необхідний склад виконавців (у місті залишилось всього п'ятнадцять оркестрантів), терміново були викликані музиканти, що вже змінили свої інструменти на зброю. І ось над Ленінградом зі всіх репродукторів лине натхненна музика Сьомої симфонії — симфонії всепереможної мужності.

Карл Ілліч Еліасберг, що керував тоді оркестром, згадував, як головнокомандуючий Ленінградським фронтом Л. О. Говоров назвав артилеристів теж «учасниками виконання». Лише через багато років він дізнався, що було віддано наказ вести найпотужніший вогонь по ворожих батареях і примусити їх мовчати. «Я гадаю, що в історії музики такий факт — єдиний», — писав видатний диригент.

Величезне значення мала американська прем'єра симфонії, що відбулася 19 липня 1942 року. Право на виконання симфонії виборов славетний диригент Артуро Тосканіні. Концерт транслювався всіма радіостанціями Сполучених Штатів Америки, і серед відгуків по всьому світові розлетівся вислів одного з рецензентів: «Який диявол зможе перемогти народ, що створює таку музику?!»

Наведи приклади мистецьких творів, які з'явилися на світ безпосередньо під час Великої Вітчизняної війни.

Загальний зміст симфонії — протиставлення й боротьба двох **непримиренних ворогуючих образів**: мирного життя радян-

ського народу та фашизму. Перша частина являє собою закінчену симфонічну поему, яка могла б виконуватися окремо від усієї симфонії. Світлому образу Батьківщини протиставлений злий у своїй нелюдській жорстокості **образ руйнівної сили**. Він розташований у центральному епізоді — епізоді нашестя.

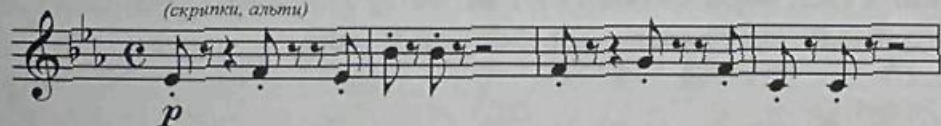

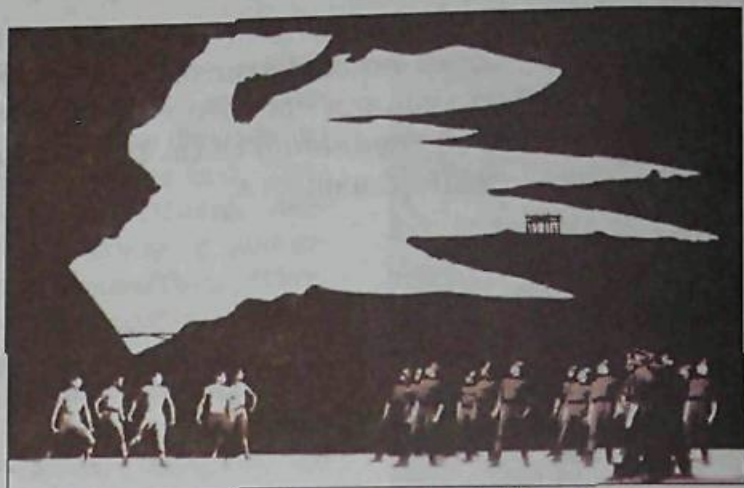
Д. Шостакович

Епізод нашестя з I частини Сьомої симфонії

Спочатку ми чуємо віддалений барабанний дріб. На цьому фоні з'являється простенька, ніби іграшкова мелодія, яка не сприймається як щось значуще. Але поступово саме ця її властивість — іграшковість, «несправжність», — перетворюється на зловісну механістичність. Цьому враженню сприяє одноманітна ритмічна формула, яка нав'язливо повторюється, а також прямолінійна мелодія, однаково примітивна у своїх різких стрибках догори і вниз та в своєму тупцюванні на місці.

В темпі маршу
(скрипки, альти)

Сцена з балету «Сьома симфонія Шостаковича»

Розгортаючись до гігантських розмірів, тема змальовує неімовірно похмуру фантастичну потвору, яка рухається вперед усе більш стрімко та грізно.

І тієї миті, коли здається, що немає сили, яка може зупинити цього страшного, всенищівного робота, здійснюється диво: на шляху виникає нова сила, що не тільки протистоїть йому, але й вступає в бій. Це тема опору. Мужньо та життєстверджуюче звучить вона на фоні страшної картини хаосу та руйнування. Момент її появи — це кульмінація, яка знаменує собою зіткнення двох головних сил: *образів добра й зла*, світу людських радощів і страшного, бездушного світу жорстокості й люті.

А. Пашкевич

«Степом, степом»

Велике горе спіткало майже кожную родину під час Великої Вітчизняної війни. Десятки мільйонів наших співвітчизників не повернулися до своїх рідних домівок. У емоційно насиченій пісні «Степом, степом», авторами якої є композитор А. Пашкевич і поет М. Негода, створено образ Матері, який поєднує в собі *образи чекання, надії, скорботи*.

Степом, степом

Вірші М. Негоди

Музика А. Пашкевича

Am *p* Dm E7

Сте - пом, сте - пом йшли у бій сол - да - ти,

Am Dm G7 C E7

сте - пом, сте - пом даль за - во - лок - ло.

Am F Dm E7 F A7

Ма - ти, ма - ти ста - ла ко - ло ха - ти,

Dm Am Dm E7 Am

а кру - гом в ди - му се - ло.

mf F G E7 F A7

Ма - ти, ма - ти ста - ла ко - ло ха - ти,

Dm Am Dm E7 Am

а кру - гом в ди - му се - ло.

Степом, степом йшли у бій солдати,
Степом, степом даль заволокло.
Мати, мати стала коло хати,
А кругом в диму село.

Степом, степом розгулись гармати,
Степом, степом клекіт нароста...
Степом, степом падають солдати,
А кругом шумлять жита.

Степом, степом поросли берізки,
Степом, степом сонце розлилось...
Степом, степом встали обеліски,
А кругом розлив колось.

Степом, степом людям жито жати,
Степом, степом даль махне крилом.
Мати, мати жде свого солдата,
А солдат спить вічним сном.

Контрольні запитання та завдання

1. Чому ми називаємо Д. Д. Шостаковича «людиною-епохою»?
2. Розкажи про історію створення Сьомої симфонії.
3. Які особливості розвитку засобів музичної виразності допомагають створити образ ворога в епізоді нашестя із I частини Сьомої симфонії?
4. Які твори, присвячені Великій Вітчизняній війні, тобі запам'яталися?

Великий тріумфатор

*Бетховен — це слава і гордість
усього цивілізованого людства.
Його помисли і почуття
близькі й дорогі всім народам світу.*

Дмитро Шостакович

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- розповідати про твори Л. Бетховена, що насичені героїчними образами;
- пояснювати особливості жанру «увертюра»;
- спостерігати за інтонаційним розвитком героїко-драматичного образу графа Егмонта в увертюрі Л. Бетховена до трагедії Й.-В. Гете «Егмонт».

Ти вже неодноразово зустрічався з музикою німецького композитора Людвіга ван Бетховена, творчим девізом якого був власний вислів: «Музика повинна викарбовувати вогонь із людських сердець». Які твори митця справили на тебе враження?

Л. Бетховен
(1770—1827)

Людвіг ван Бетховен, сучасник Великої Французької революції 1789 року, народився в епоху, яка найкраще відповідала складу його обдарування, його велетенській натурі. З надзвичайною творчою силою та емоційним загостренням Л. Бетховен оспівував велич і напруженість свого часу, радощі та скорботи народних мас. Мистецтво композитора у створенні образів громадянського героїзму залишається неперевершеним й в ХХІ столітті.

Яке тяжке випробування випало на долю композитора? Що допомогло йому подолати відчай?

Ще в молоді роки доля завдає композиторові жорстокого удару. Він майже перестає чути звуки навколишнього світу. Глухота прогресувала з кожним днем. Для композитора втрата слуху — це найжахливіша трагедія. Л. Бетховен стояв на межі самогубства, але він був сильніший за долю! «Я візьму долю за горло, вона мене не зломить». Страшна хвороба загартувала композитора — він став на щабель вищим, він переміг. І ось одну за одною Л. Бетховен створює «Героїчну» (Третю симфонію), фортепіанну сонату «Апасіоната», яка втілила силу людського духу, що не зломився під тиском страждань, революційно-

героїчну єдину свою оперу «Фіделію» і музику до трагедії свого великого сучасника і співвітчизника — поета Й.-В. Гете — «Егмонт».

Трагедія «Егмонт» висвітлює одну зі сторінок героїчної боротьби фламандського народу (Нідерланди) проти іспанських завойовників XVI століття. Сміливий і мужній граф Егмонт очолює народне повстання й гине в жорстокій боротьбі (він був підступно захоплений ворогами і засуджений до страти). Але не вмирає ідея боротьби за свободу! Вона живе, вона торжествує свою перемогу!

?

- Що означає слово «увертюра»?
- Які увертюри ти пам'ятаєш?

Л. Бетховен

Увертюра до трагедії Й.-В. Гете «Егмонт»

Увертюра до трагедії «Егмонт» — це узагальнена картина боротьби мужнього фламандського народу. Багато в чому Л. Бетховен навіть підсилив революційне звучання твору Й.-В. Гете. Хоча увертюра була написана до театрального спектаклю, вона має самостійне значення й посідає гідне місце поряд з кращими творами композитора.

Увертюра починається важкими, повільними акордами в ритмі іспанського танцю сарабанди, що характеризують іноземних завойовників. Їм протистоять жалібно-скорботні інтонації пригніченого народу. Таким чином, у вступі створюється *історико-драматичний образ зіткнення протилежних сил*.

Протистояння посилюється й набуває розвитку в основній частині увертюри. З інтонації плачу народжується новий образ — *образ боротьби*, героїчного пориву до свободи. А *образ ворога* набуває більшої агресивності. Результат цього напруженого зіткнення — перемога світла над темрявою.

Три образи увертюри: зіткнення, боротьба і перемога — це одночасно й *єдиний героїко-драматичний образ* Егмонта.

Драматична п'єса Й.-В. Гете вже давно зійшла зі сцени. Бетховенська ж увертюра живе й донині. З великою силою ця музика стверджує думку, яка пронизує найкращі бетховенські твори: «Смертна людина, смертний герой, але народ, людство безсмертні!».

Контрольні запитання та завдання

1. Як ти розумієш слова з епіграфу до теми «Великий тріумфатор»?
2. У чому полягають особливості жанру «увертюра»?
3. Які образи втілено в увертюрі «Егмонт»? Як вони взаємодіють між собою?

Крізь століття

*Справіку істина осяє,
Високії уми зближає.
Поглянь на світло давнєє її!
Йоганн Вольфганг Гете*

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- розповідати про І.-С. Баха, блискучого виконавця та видатного композитора;
- пояснювати особливості поліфонічного складу на прикладі Органної фуги ля мінор І.-С. Баха;
- спостерігати, як із однієї мелодії-теми народжується грандіозний музичний твір.

І.-С. Бах
(1685—1750)

Йоганн Себастьян Бах — одна з найвидатніших постатей у світовій музичній культурі. Творча спадщина славетного німецького композитора є невичерпним джерелом натхнення й мудрості майже для всіх музикантів.

З плином часу кожне наступне покоління відкриває все нові простори та глибини творінь І.-С. Баха. Справді, його музика — океан, безмежний та невимовно прекрасний. Згадаймо відомий вислів Л. Бетховена: «Не струмок, а море тобі ім'я!»

? Чому видатні музиканти світу вважають І.-С. Баха своїм учителем?

Усе життя І.-С. Баха — це служіння Музиці. Вражає те, як одна людина змогла написати таку величезну кількість високохудожніх творів. У спадщині композитора представлені майже

всі тогочасні жанри: кантати й ораторії, сюїти, хоральні прелюдії, інструментальні концерти, клавірні твори, органні прелюдії та фуґи тощо.

Улюблений інструмент І.-С. Баха — орган. Тільки «король усіх інструментів» (орган) був спроможний витримати грандіозність імпровізацій композитора. І в той же час орган якнайкраще передавав піднесену лірику І.-С. Баха.

У грі на органі, в імпровізаціях на цьому інструменті І.-С. Бах не мав собі рівних. Про нього говорили як про «диво». Сучасники присвячували йому вірші, в яких порівнювали І.-С. Баха з легендарним музикантом Стародавньої Греції Орфеем, що силою свого мистецтва приборкував навіть диких тварин:

*Коли Орфей торкався струн своєї лютні,
На звуки ці приходили із лісу дикі звірі.
Але мистецтво Баха стало вищим,
Бо цілий світ дивується йому.*

(переклад Г. Макаренка)

Виконавська майстерність І.-С. Баха настільки вражала, що найкращі віртуози всього світу не наважувалися конкурувати з ним. Так, наприклад, відомий французький музикант Л. Маршан поїхав, не дочекавшись початку змагань на краще виконання, яке влаштував у Дрездені саксонський король. Він злякався неминучої поразки, почувши гру німецького музиканта.

Для органа І.-С. Бах написав багато творів. Це хоральні прелюдії, хорали, фантазії, прелюдії та фуґи. Більшість з них викладена в поліфонічному стилі («поліфонія» в перекладі з грецької — багатоголосся).

Тобі вже знайомі твори І.-С. Баха, написані в цьому стилі. Пригадай, чим відрізняється поліфонічний склад музики від гомофонно-гармонічного. Які ти знаєш форми поліфонічної музики?

Органна фуґа ля мінор — один із блискучих зразків цього жанру.

І.-С. Бах. Бюст роботи скульптора Г. Кольбе

Фугою називають твір, який побудовано на безперервному розгортанні однієї музичної думки (теми), що по черзі звучить у всіх голосах (ніби струмки збираються в єдину повноводну річку).

Ця особливість поліфонічного письма стала в І.-С. Баха могутнім засобом вираження різнобічного життєвого змісту — від проникливої ліричності, сповідей-роздумів до втілення грандіозних народних сцен.

Образ людини — мужньої, гордої, сповненої життєвої сили — постає перед нами в органній фузі ля мінор.

І.-С. Бах

Органна fuga ля мінор

Органна fuga — це справжнє диво. Ми ніби присутні під час народження грандіозного творіння — від викладення на початку одноголосної мелодії-теми до віртуозних пасажів і повнозвучних акордів у фіналі. Звуки органної музики величні, як світ, і схвильовані, як душа людини, що відчуває потрясіння від величі світу. Музика І.-С. Баха виражає все це з надзвичайною силою.

Тим, хто захопився творчістю німецького композитора, відкривається безмежний світ думок і почуттів. І чим гостріше ми відчуваємо її гордий могутній дух, тим глибше проникаємо в таємниці філософських роздумів композитора.

Видатний учений-фізик Альберт Ейнштейн відчував у музиці І.-С. Баха «гармонію Всесвіту».

Дж. Леннон, П. Маккартні
«Хай буде так»

Рок-група «The Beatles»

Філософська спрямованість і звернення до вічних істин при-
таманні творчості легендарної рок-групи «The Beatles». Одна
з головних особливостей музичного стилю цього колективу —
поєднання фольку, рок-н-ролу з європейською класичною музи-
кою. Це яскраво відтворено в пісні «Let it be» («Хай буде так»), що
стала своєрідною музичною емблемою ліверпульської четвірки.
Інтонаційною основою мелодії є шотландські й кельтські балади,
творчо переосмислені музикантами Джоном Ленноном і Полом
Маккартні.

Духовна підтримка в бурхливому морі життя необхідна кож-
ній людині. Сповнені щирих почуттів, слова пісні «Хай буде так»
викликають у нас думки, що ніколи не треба втрачати віри й надії
на щастя. Ясна, прониклива мелодія пісні якнайкраще допомагає
виразити суть й глибокий зміст цього чудового твору.

Хай буде так

(переклад Г. Макаренко)

1. В найскрутніший час я чую
Голос неба в зоряній тиші.
Це Мати Марія шле мені:

Приспів:

«Не можна без надії,
Доля що дана — хай буде так,
Віра в цьому світі — наш маяк!
Хай завжди буде так,
Хай завжди буде так!
Без віри в цьому світі нам ніяк».

2. Навіть в час роздорів й смутку
Мир і злагода — одна мета,
Твердо пам'ятаєм ті слова:

Приспів.

3. І коли крізь всі століття
Я ловлю той подих мудрих слів,
Знаю — то звучить любові спів.

Приспів.

4. І в ночі, тривожній, темній,
Роздивлюся зіроньку свою,
Знаю, що я там її знайду.

Приспів.

Let It Be

By John Lennon and Paul McCartney

When I find myself in times of trouble
Mother Mary comes to me
Speaking words of wisdom, let it be.
And in my hour of darkness
She is standing right in front of me

*Speaking words of wisdom, let it be.
Let it be, let it be, let it be, let it be.
Whisper words of wisdom, let it be.
And when the broken hearted people
Living in the world agree,
There will be an answer, let it be.
For though they may be parted
There is still a chance that they will see
There will be an answer, let it be.
Let it be, let it be, let it be, let it be. Yeah.
There will be an answer, let it be.
Let it be, let it be, let it be, let it be.
There will be an answer, let it be.
Let it be, let it be, Yeah let it be, let it be.
Whisper words of wisdom, let it be.
And when the night is cloudy,
There is still a light that shines on me,
Shine until tomorrow, let it be.
I wake up to the sound of music,
Mother Mary comes to me,
Speaking words of wisdom, let it be.
Let it be, let it be, let it be, let it be.
There will be an answer, let it be.
Let it be, let it be, Yeah let it be, let it be.
Whisper words of wisdom, let it be.*

Контрольні запитання та завдання

1. Яке значення, на твою думку, має творчість І.-С. Баха для світової музичної культури?
2. У чому полягають особливості поліфонічної музики та її найвищої форми — фуги?
3. Що споріднює пісню групи The Beatles «Let it be» з піснями-гімнами?

Як композитор «поріднився» зі своїм твором

*Так нехай же над ланами
Грім бажаний прогримить!*

Микола Чернявський

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- характеризувати громадянську позицію творчості Я. С. Степового, виражену у вокальних творах;
- спостерігати за музичним розвитком образів у романсах «Степ» і «Три шляхи»;
- порівнювати засоби музичної виразності, які використовує композитор для створення контрастних образів.

Я. С. Якименко
(*Степовий*)
(1883 — 1921)

У буремні роки Першої демократичної революції (1905 р.) подих свободи позначився на більшості вокальних творів молодого українського композитора **Якова Якименка**. У романсі «Степ», написаному на вірші М. Чернявського, відчуваються схвильованість, глибоке співчуття народному горю, пройняття волелюбними настроями.

**Що символізує собою образ
степу?**

...Мертвий степ. Спалена земля без прохолоди зеленого гаю й срібноводної течії. Неживий степ мовчить. Тільки грім може розбудити його. І тоді назустріч грому й блискавкам він оживе — могутній, величний, як народ-велетень, що пробуджується від грому революції.

Степ

Степ і степ, один без краю,
Аж до моря берегів,
Без озер, річок, без гаю,
Тільки з купами стогів.
Ні гайочку, ні лісочку,
Всюди спалена земля...
Не шепоче в холодочку
Срібновода течія.

А коли, бува, з громами
З моря хмари налетять,
Степ охрестять блискавками,
Над ланами прогрімлять.
Він прокинеться, проснеться,
Грому груди підставля,
Заговорить, засміється
Враз до неба вся земля.

Мертвий степ. Його громами
Тільки й можна розбудить...
Так нехай же над ланами
Грім бажаний загримить!

Микола Чернявський

Я. Степовий

Романс «Степ»

Образ степу, неозорого, безплідного й мертвого, **символізує трагічний стан пригнобленого народу**. Повільний темп, похмурий рівний рух мелодії (романс написаний для баритону), звучання фортепіано в низькому регістрі — усе це сприяє створенню образу

безживного й мовчазного. Та ось рвучкі акорди злітають угору, їм протистоїть пружний нисхідний рух. Поступово темп прискорюється, і в ритмі енергійного маршу звучить другий епізод романсу. Він відтворює образ життєдайної бурі.

Закличні інтонації вокальної партії, чіткі ритми фортепіанного супроводу, наростаюче звучання — усе це спричиняє радісний

вибух на словах: «Заговорить, засміється враз до неба вся земля». І хоч після того повертається перша фраза романсу, але не надовго. Урочистий заклик, сповнений віри в майбутню бурю, завершує твір.

? Чому назва романсу «Степ» стала складником псевдоніма композитора Якова Якименка?

Романс «Степ» був настільки близьким композиторові, що незабаром після його створення **Яків Якименко** став **Яковом Степовим**... Так назавжди «поріднився» композитор зі своїм твором. Це одна з найпоширеніших версій походження псевдоніма композитора.

Багато чудових романсів Якова Степановича Степового увійшло до вокального циклу «**Барвінки**». Серед них — «**Три шляхи**» на вірші Т. Г. Шевченка.

...Шукаючи своє нехитре козацьке щастя, пішли мандрувати світом три брати трьома шляхами. Виплакала сльози стара мати, чекаючи синів. Голодує жінка з діточками в нетопленій хаті. Страждає сестра. Заручену дівчину кладуть у домовину. Заростають терном три шляхи, та не повертаються з чужини брати-козаки...

*Ой три шляхи широкії
Докупи зійшлися.
На чужину з України
Брати розійшлися.
Покинули стару матір.
Той жінку покинув,
А той — сестру. А найменший —
Молоду дівчину.
Посадила стара мати
Три ясени в полі,
А невістка посадила
Високу тополю.
Три явори посадила
Сестра при долині...
А дівчина заручена —
Червону калину.*

*Не прийнялись три ясени,
Тополя всихала,
Повсихали три явори,
Калина зов'яла.
Не вертаються три брати.
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті.
Сестра плаче, йде шукати
Братів на чужину...
А дівчину заручену
Кладуть в домовину.
Не вертаються три брати,
По світу блукають,
А три шляхи широкії
Терном заростають.*

Тарас Шевченко

Я. Степовий
«Три шляхи»

Музика романсу «Три шляхи» сповнена глибокого суму, сердечної журби. Початок солов'я нагадує вільну розповідь народних дум.

Але чим далі, тим бентежніше, збудженіше звучить музика. Тепер мелодія споріднена зі схвильованою ліричною піснею, а супровід нагадує звучання бандури.

С. Васильківський. «Три брати»

Вокальна творчість Якова Степового є перлиною української музичної культури. Тривале життя його спадщини пов'язане насамперед із високохудожнім втіленням задумів митця, з ліричною теплотою вираження, з глибокою спорідненістю з українськими народними піснями.

Контрольні запитання та завдання

1. Які народні прагнення виразив композитор у романсі «Степ»?
2. Як зіставлені два образи в романсі «Степ»?
Один чи декілька образів створено в романсі «Три шляхи»?
3. Схарактеризуй елементи музичної мови, які використовує композитор у цих романсах для створення музичних образів.

Образи, навіяні Карпатами

*Усю красу української землі в себе ввібрала чарівна Богдана.
І розмаїття трав і трелі солов'їв, — усе, що Богом було дано.
А ще Господь Тобі заповідав ту землю рідну понад все кохати,
Щоб шум дібров й чарівних маків нам в музиці і пісні передати.*
Ніна Бортник

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- розповідати про фортепіанну та вокальну творчість Б. М. Фільц;
- наводити приклади вокальної та інструментальної музики Б. М. Фільц, у яких відтворено образи, навіяні Карпатами;
- порівнювати образи, створені в прослуханих творах.

Б. М. Фільц
(нар. у 1932 р.)

У творчості Богдани Михайлівни Фільц щаслива доля. Її музика звучить на концертах, по радіо й на телебаченні, в дитячих садках і школах, у консерваторіях. Твори Богдани Фільц із задоволенням виконують і малеча, і майстри. Її музика звучить у всьому світі — у Росії, Франції, Естонії, Латвії, Вірменії, Польщі, Німеччині, Аргентині, США, Австралії. Її авторські концерти здобули неабияку популярність у слухачів.

- Які жанри охоплює творчість Богдани Фільц?
- Які пісні Богдани Фільц тобі вже знайомі?

Б. Фільц плідно працює в різних жанрах. Її доробок становлять понад 350 творів, серед яких композиції для симфонічного оркестру («Верховинська рапсодія», «Фортепіанний концерт»), фортепіанні цикли («Десять закарпатських новелет», «Лемківські варіації», «Київський триптих», «Візерунки», «Музичний

калейдоскоп»), романси на вірші Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, М. Т. Рильського та інших українських поетів, обробки народних пісень, хорові твори, багато вокально-хорової та інструментальної музики для дітей.

Богдана Михайлівна Фільц народилася 1932 року на Львівщині у місті Яворів. Безтурботне дитинство в родині відомого яворівського адвоката Михайла Фільца було затьмарене смертю батьків (сім'я зазнала репресій). Серед родичів, які опікувалися маленькою Богданою, була й відома українська художниця Ярослава Музика. Майбутня майстриня отримала ґрунтовну музичну освіту, навчаючись у Львівській десятирічній школі та консерваторії. Вона спілкувалася з видатними композиторами: С. Людкевичем, М. Колесою, А. Кос-Анатольським, які мали неабиякий вплив на формування творчої особистості Б. Фільц.

Фортепіанна музика Б. Фільц — це яскрава сторінка в сучасній українській інструментальній музиці. Характерними рисами її стилю є насичення фортепіанних п'єс фольклорним матеріалом, який творчо переосмислюється композитором засобами, притаманними періоду імпресіонізму.

Фортепіанний цикл «Десять закарпатських новелет» було створено 1962 року. Головна тема цього циклу, як і взагалі всієї творчості Б. Фільц, — оспівування краси рідного краю. У музиці відтворено яскраві пейзажні картини, жанрові музичні сценки, побутові замальовки.

Новелета — невелика за розмірами п'єса оповідального жанру.

Особливістю циклу є поєднання різноманітних за настроєм і образним змістом мініатюр (принцип зіставлення). П'єси лірико-схвильованого характеру контрастують із мініатюрами динамічного, вольового звучання. Інтонаційна основа — це закарпатські наспіви, що мають вузький діапазон мелодики, чітку ритмічну основу із синкопованими зворотами.

Б. Фільц

Фортепіанний цикл «Десять закарпатських новелет» (№ 5, № 7)

Усі грані неповторного таланту Богдани Фільц розкриваються у фортепіанному циклі «Десять закарпатських новелет». Цим мініатюрам притаманні високий ліризм і поетичність, яскрава колоритність образів, які зробили цей цикл одним із найпопулярніших у сучасній фортепіанній музиці.

Б. Фільц

«На полонині, на верхівці»

Більшість вокальних творів Б. Фільц написана для дітей та юнацтва. Пісня «На полонині, на верхівці» — це яскрава пейзажна замальовка. Слухаючи її, ми ніби занурюємося у свіжу пісенну криницю, насичену інтонаціями гуцульського фольклору. Мелодія пісні своєрідно забарвлена колоритними поспівками із самобутньою ритмічною інтонаційною будовою.

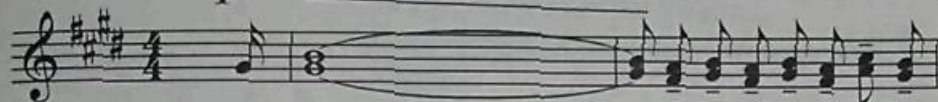
На полонині, на верхівці

Вірші В. Ладичця

Музика Б. Фільц

Жваво

p

ве - се - ло по - то ки. Гей, гей, гей!
оз - ва - ли - ся трем - бі - ти. гей, гей, гей!

Гей, гей, гей!

гей! - - - лу - на - є на по - лях.
dim. e rit.

Гей!

На полонині, на верхівці
Кому доводилось бувати?
Пливуть хмарки вниз, як вівці,
Ще по-весняному кудлаті.

І сонце пішки йде по плаю,
Збирає роси-намистини,
На гори небо напинає,
Немов гаптовану хустину.

А під ногами трави, квіти,
Цимбелять весело потоки.
Гей, гей! — озвалися трембіти,
Гей, гей, гей! — лунає на полях.

Контрольні запитання та завдання

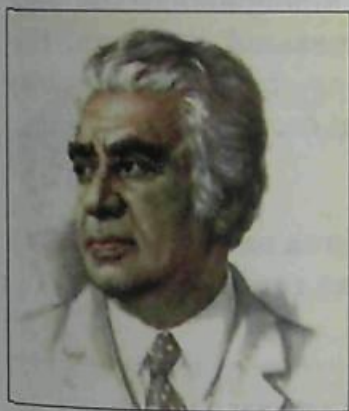
1. Розкажи про творчість Б. М. Фільц.
2. Зістав образи, створені у новелетах № 5 і № 7 з фортепіанного циклу «Десять закарпатських новелет».
3. Яке враження справила на тебе пісня Б. М. Фільц «На полонині, на верхівці»?

Стихія танцювальності у музиці А. І. Хачатуряна

*Це Рубенс нашої музики,
але Рубенс східних казок...
Мистецтво Хачатуряна кличе:
«Хай буде світло! І хай буде радість!»
Борис Асаф'єв*

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- розповідати про творчий шлях видатного вірменського композитора А. І. Хачатуряна;
- наводити приклади творів, написаних композитором;
- характеризувати засоби музичної виразності, що допомагають створити енергійний, темпераментний образ у «Танці з шаблями» А. І. Хачатуряна.

А. І. Хачатурян
(1903—1978)

Арам Ілліч Хачатурян — видатний вірменський композитор — одна з найяскравіших постатей ХХ століття у світовій музичній культурі.

Музика А. І. Хачатуряна захоплює могутнім темпераментом, життєрадісністю, яскравими барвами, напрочуд м'якою, задушевною лірикою.

А. І. Хачатурян народився в 1903 році у Тбілісі. Батько-палітурник був неспроможний надати музичну освіту своєму обдарованому синові. Музичною

школою майбутнього композитора стало музичне життя народу — його чудові пісні, виразна інструментальна музика, гострі ритми. А. І. Хачатурян так писав у своїх спогадах: «Враження юних років глибоко проникли в мою свідомість. Я годинами слухав спів і гру мандрівних музикантів і народних співців. Мене захоплював чіткий і на диво різноманітний ритм, котрий я завзято вистукував

на найрізноманітніших предметах. Пізніше ці витончені ритми я використовував у своїх творах. Як би не змінилися й не удосконалилися мої музичні смаки, первинні музичні враження, що я отримав від живого спілкування з народом і його музикою, були й залишаються основою всієї моєї творчості».

? Які враження дитинства вплинули на вибір А. І. Хачатуряном майбутньої професії?

А. І. Хачатурян розпочав професійні заняття музикою лише у 19 років, коли переїхав до Москви. Після закінчення музичного училища ім. Гнесіних він продовжував свою музичну освіту в Московській консерваторії за класом композиції. Його вчителем був відомий композитор, професор М. Я. М'яковський.

Обдарування А. І. Хачатуряна набувало швидкого й яскравого розвитку. Він створює симфонії, танцювальні сюїти для оркестру, що мали велику популярність, пісні й музику до кінострічок.

У більшості своїх творів композитор спирається на рідні вірменські народні мелодії й ритми; яскраво відображаються картини вірменського народного життя й кавказької природи. Національний колорит особливо відчувається у Фортепіанному й Скрипковому концертах, а також у музиці балету «Гаяне».

? У якому жанрі музичного мистецтва найбільш повно розкрилася любов композитора до танцювальних ритмів?

Звернення до балетного жанру, що став одним з головних напрямків творчості композитора, зумовлене любов'ю А. І. Хачатуряна до танцювальних ритмів, схильністю до театральності. «Балет у його найкращих творіннях я вважаю визначним мистецтвом. У ньому можна виразити все розмаїття життя людини, багатство її душевних переживань. Балет сприятливо впливає на людей, викликаючи в них любов до прекрасного», — говорив А. І. Хачатурян. Два балети композитора — «Гаяне» і «Спартак» — одні з найкращих музичних вистав усього світу в цьому жанрі.

Балет «Гаяне» був створений під час Великої Вітчизняної війни. Ця хореографічна драма була завершена 1942 року. Музика «Гаяне» прозвучала як яскрава та життєстверджувальна повість про героїзм людей, про їх любов до Батьківщини, про велич натхненної праці. Тема щастя людини, її живої творчої енергії, повноти світосприйняття, розкривається композитором через колоритність і образність музики, через органічний зв'язок з народним танцем, його чіткою й своєрідною ритмічною природою.

Знаменитий «Танець із шаблями» — один із блискучих номерів балету. У музиці втілені вогняний темперамент, енергія, стрімкий вихор ритму войовничих танців народів Закавказзя. За своїм задумом «Танець із шаблями» пов'язаний із традицією демонстрації сили, сміливості й спритності народу на гуляннях під час свят. Швидкий темп, рівномірний ритм, дзвінки й різкі звуки оркестру — все це ніби імітує шабельні удари. Значного ефекту композитор досягає, коли вводить в цю шаленість ритму чарівну наспівну мелодію, яка вже звучала в ліричних сценах балету. Особливої ніжності їй додають м'які підголоски флейт.

А. Хачатурян

«Танець із шаблями» із балету «Гаяне»

Контрольні запитання та завдання

1. Розкажи про творчий шлях А. І. Хачатуряна. Що було основою його творчості?
2. До яких музичних жанрів звертався композитор?
3. Як засоби музичної виразності допомагають створити образ сили, відваги та спритності у «Танці із шаблями»?
4. Які ще твори, написані композиторами під час Великої Вітчизняної війни, ти пам'ятаєш?

Узагальнення теми: «Образний зміст музики»

(I семестр)

1. Розподіли прослухані музичні твори за їхнім образним змістом:

- ліричні;
- героїчні;
- драматичні;
- жартівливі;
- танцювальні;
- пасторальні.

2. Схарактеризуй ці музичні напрямки:

- класицизм;
- романтизм;
- імпресіонізм;
- урбанізм.

У який період вони виникли? Обери правильну відповідь:

- друга половина XVIII ст.;
- перша половина XX ст.;
- перша половина XIX ст.;
- кінець XIX ст.

3. Хто з цих композиторів був засновником національних класичних музичних шкіл:

Л. Бетховен

Ф. Шопен

Ф. Ліст

М. Равель

М. В. Лисенко

Я. С. Степовий

4. Пригадай музичні образи, що створені на основі літературних сюжетів цих авторів:

Т. Г. Шевченка

Ф. І. Тютчева

Й.-В. Гете

І. П. Котляревського

5. Творчість яких із цих композиторів тяжіє до фортепіанного жанру:

- Р. Шумана;
- С. В. Рахманінова;
- І.-С. Баха;
- А. І. Хачатуряна;
- Ф. Шопена;
- Ф. Ліста.

6. В яких музичних творах ми знаходимо відгук на такі історичні події:

- Перша демократична революція 1905 року;
- повстання фламандського народу проти іспанських завойовників у XVI ст.;
- Велика Вітчизняна війна 1941 — 1945 рр.;
- польське народно-визвольне повстання 1830 — 1831 року.

7. Які з прослуханих творів справили на тебе найяскравіше враження? Чому?

8. Складіть разом з учителем програму музичного концерту на основі музичних творів, що ти прослухав, і пісень, які ти вивчав протягом півріччя.

Композиція музичного твору

Тема другого семестру — «Композиція музичного твору» — продовжує та розвиває розмову про образний зміст музики, але зосереджується на такому ключовому понятті, як *музична драматургія*, тобто на принципі втілення задуму композитора в різноманітних музичних формах.

Композиція (лат. складання, зв'язування) — будова художнього твору, яка зумовлена його змістом, характером і призначенням.

Музика, подібно до поезії чи драми, розгортається в часі поступово. У музичній п'єси є певні розділи, як у повісті або романі є окремі частини, розділи, абзаци й фрази. Зміна їх найчастіше відбувається за принципами контрастності, зіставлення різних, частіше протилежних, образів і настроїв.

Зіставлення й контрастність образів — неодмінна особливість будь-якого великого музичного твору. Поряд з контрастністю не менш важливу роль відіграє також принцип повтору, повернення до вже зіграних тем. Почувши знайому мелодію, ми починаємо осягати форму твору, а разом з тим і певний художній задум композитора.

- Згадай, які жанри вокальної та інструментальної музики тобі знайомі.
- Які з них належать до великих, а які до малих музичних форм?

Серед різноманітних композицій інструментальної музики центральне місце посідають циклічні (багаточастинні) форми: *соната, симфонія, концерт*. Кожен з цих творів складається з трьох або чотирьох (іноді двох) самостійних частин різного характеру, які поєднані спільністю художнього задуму.

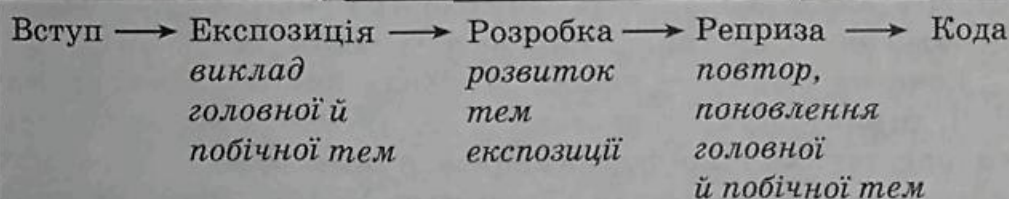
Усі три види помітно різняться між собою за складом виконавців: симфонія — це оркестр, концерт — соліст у супроводі

оркестру, а соната — один або кілька виконавців за обов'язкової участі піаніста. Але всі названі твори поєднує саме циклічність композиції, типовий, традиційний порядок розташування окремих частин.

На прикладах різноманітних творів — *увертюри, симфонії, сонати, концерту* — ти познайомишся з музичною формою, яка найбільш повно розкриває бурхливу динаміку нашого життя, тобто життєвий зміст музики. Вона дістала назву «**сонатна форма**». Особливість сонатної форми полягає в тому, що образи в ній не тільки контрастно зіставляються, але й активно взаємодіють. У розгортанні сонатної форми багато спільного з дією, що відбувається в драматичній п'єсі. Спочатку композитор знайомить слухачів з «головними героями» — мелодіями (темами чи партіями). Це ніби зав'язка в повісті. Потім починає розгортатися дія, розвиток досягає кульмінації, після чого підбивається підсумок, наступає розв'язка. Таким чином, сонатна (точніше, сонатно-симфонічна) форма складається з трьох розділів: експозиції, розробки та репризи.

Нерідко до цих розділів додаються ще два — це вступ і кода.

Схема сонатної форми може бути представлена так:

Експозиція — це виклад двох і більше музичних тем. Перша з них називається *головною темою*, оскільки її інтонаційний зміст значною мірою визначає характер усього твору. Їй протистоїть друга тема, яка називається *побічною*. Це не означає, що така тема за своїм музичним змістом менш вагомая, ніж головна. Назва історично виникла внаслідок того, що друга тема виконувалася не в головній тональності, а в «побічній».

У другому розділі — *розробці* — теми набувають свого розвитку. Провідні образи й музичні ідеї експозиції розкриваються в цьому розділі по-новому, наче з різних кутів зору. Теми не звучать повністю, з них відокремлюються мотиви, фрази. Відчуття руху, спрямованості вперед, динамічності у розробці зазвичай сильніше, ніж в експозиції. Важливу роль тут відіграє подолання почуття рівноваги, гармонії стають більш напруженими, нестійкими.

Третій розділ сонатної форми — *реприза* (повернення, затвердження музичного матеріалу експозиції у дещо зміненому вигляді, відновлення рівноваги). Найважливіша її відмінність — зникнення головного тонального контрасту між головною та побічною темами (обидві звучать в основній тональності).

Іноді після репризи звучить ще один розділ, своєрідний епілог, який завершує загальну композицію частини, або, якщо це фінал, увесь твір. Такий заключний розділ називається *кодою*.

Основний принцип сонатної форми — зіткнення чи зіставлення двох музичних образів (двох музичних тем), які контрастують чи навіть вступають у конфлікт один з одним, а в деяких випадках лише доповнюють один одного. Так, в увертюрі до опери М. І. Глінки «Руслан і Людмила» основні образи хоч і контрастують, але ж доповнюють один одного у спільному розвитку: між ними немає протиріч і вони не вступають у конфлікт.

Сонатна форма — найбільш дієвий вид музичної драматургії, де контрастність переважає над елементами тотожності. З використанням такої форми написано чимало творів, серед них увертюра до опери «Руслан і Людмила» М. І. Глінки, увертюра «Ромео і Джульєтта» П. І. Чайковського, увертюра «Егмонт» Л. Бетховена, соната для віолончелі й фортепіано Е. Гріґа, симфонії В.-А. Моцарта й Л. М. Ревуцького тощо.

«Богатирські ворота» до опери

...Глінка нараз одним кроком став поряд з Моцартом, з Бетховеном... Це можна без перебільшення сказати про людину, яка створила «Слався».

Петро Чайковський

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- розповідати про значення творчості М. І. Глінки;
- пояснювати, чому увертюру вважають «конспектом» опери;
- характеризувати особливості сонатної форми на прикладі увертюри до опери «Руслан і Людмила».

Пригадай, які з відомих тобі композиторів виступили засновниками національних класичних музичних шкіл?

**М. І. Глінка
(1804—1857)**

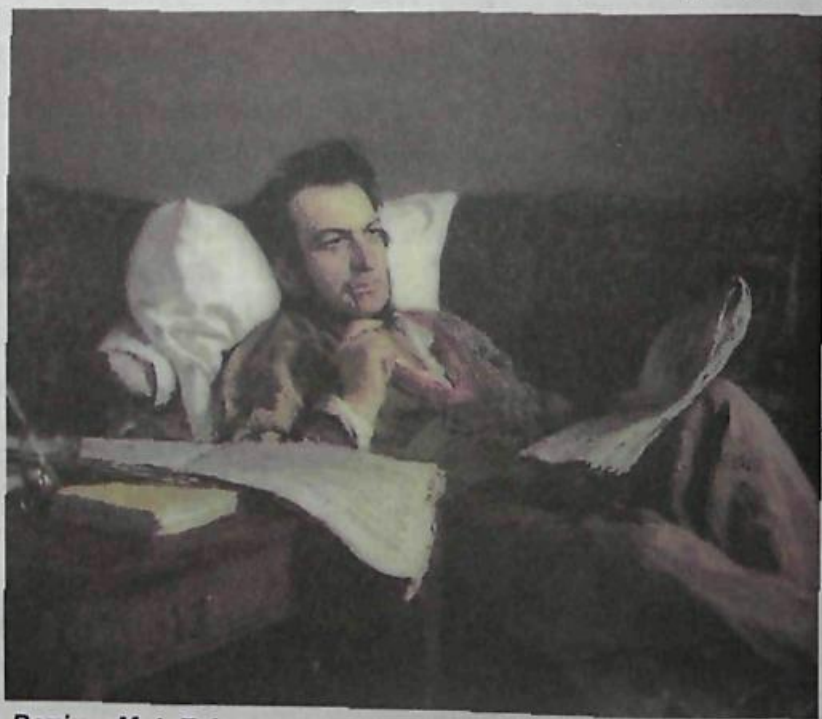
Михайло Іванович Глінка є засновником російської класичної музики. Композитор вивів її на світову арену як мистецтво, яке багато в чому випередило західноєвропейські досягнення. Так, наприклад, небувалими для світової культури виявилися обидві його опери. Постановки опер «Іван Сусанін» або «Життя за царя» (27 листопада 1836 року) та «Руслан і Людмила» (27 листопада 1842 року) — це визначні історичні дати в житті російського й світового мистецтва. Вони заклали

підґрунтя для розвитку національної оперної класики, а хореографічні сцени, що містяться в них, відкрили шлях для розвитку російського балету. Нові найцінніші сторінки вписали в російську музику його симфонічні увертюри, романси й камерно-інструментальні твори.

Протягом усього творчого життя М. І. Глінка звертається до фольклору, і не тільки до російського, а й до українського, італійського, іспанського, кавказького тощо. Це йому належить відомий вислів: «Музику створює народ, ми, композитори, лише її аранжуємо».

? Пригадай знайомий тобі симфонічний танець, який М.І. Глінка написав під впливом своєї мандрівки до Іспанії.

Опера «*Руслан і Людмила*» — це великий епічний твір, що оспівує героїзм, шляхетність почуттів, вірність коханню та засуджує боягузтво, підступність, зло. Головна думка, яка проходить крізь увесь твір, — перемога світла над темрявою, добра над злом.

І. Ю. Рєпін. «М. І. Глінка за створенням опери «*Руслан і Людмила*»»

? Пригадай героїв поеми «*Руслан і Людмила*» видатного російського поета О. С. Пушкіна, за мотивами якої створене лібрето однойменної опери.

Опера зазвичай починається увертюрою (великим оркестровим вступом). Вона відображає загальний характер вистави та побудована на провідних темах опери.

Саме такою є увертюра до опери М. І. Глінки «Руслан і Людмила». Цей великий блискучий оркестровий вступ узагальнює головний задум композитора, визначає героїко-епічний та оптимістичний характер усього твору. Музика увертюри — сонячна, радісно-переможна, вводить слухачів до казкового світу пушкінської поезії.

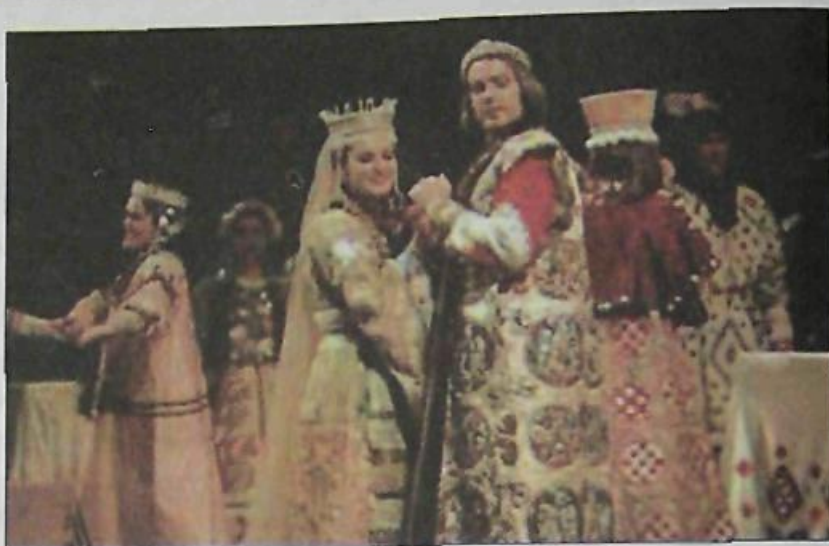
М. Глінка

Увертюра до опери «Руслан і Людмила»

М. І. Глінка з гордістю говорив про свою увертюру: «Вона летить на всіх вітрилах». На рідкість лаконічна, вона несеться, мов вихор, втілюючи богатирський образ. Музика увертюри сприймається як своєрідний «симфонічний конспект» усієї опери, тобто стисле вираження її життєстверджувальної ідеї.

Уже перші могутні акорди, які сам композитор порівнював з могутніми ударами богатирського кулака, створюють відчуття, що настрій вистави буде життєрадісним, що після багатьох пригод і випробувань сміливий Руслан переможе злого Чорномора, знайде свою наречену Людмилу, викрадену чаклуном, і всі негаразди залишаться в минулому.

Увертюра написана у **сонатній формі**. Це класичний тип сонатної форми, в якій, поряд з її трьома основними розділами (*експозицією, розробкою, репризою*), є також *вступ і кода*. Увертюра базується на темах, які потім зустрічаються в опері. Рішучі акорди, що звучать у вступі, — це музика з фінального хору опери «Слава», в якому прославляються Вітчизна та її герої-захисники.

Сцена з опери «Руслан і Людмила»

Стрімка мелодія скрипок, яка ніби злітає, підводить до *головної теми* експозиції — енергійної, наполегливої. Вона пов'язана з образом героя опери — хороброго Руслана, її ми зустрічаємо також у фінальному хорі. Невпинна життєрадісність цієї теми захоплює й підкорює все навколо.

Далі на фоні м'якого оркестрового супроводу звучить чудова співуча лірична мелодія (*побічна тема*), пов'язана з образом Людмили. Оксамитове, ніжно-соковите звучання віолончелей (саме їм доручене виконання теми) якнайкраще виражає романтичні почуття Руслана, його тугу за Людмилою. Цю мелодію взято з арії Руслана, що звучить у другій дії опери.

Таким чином, в експозиції ми знайомимося з провідними образами опери. Перша (*головна*) тема — це образ *світла, радості, богатирської відваги*. Вона асоціюється з образом Руслана. Друга (*побічна*) тема — співуча, лірична, пов'язана з образом Людмили.

?

- Ти вже знаєш, що перший розділ у сонатній формі називається експозицією (показ основних тем). Як взаємодіють основні теми: це контрастне чи конфліктне зіставлення образів?

У другому розділі — *розробці* — музика забарвлена в досить тривожні тони, бо вона розповідає про перешкоди, що постають перед героями на шляху до щастя. Тут відчувається своєрідна гра інтонацій тем експозиції, але й з'являються нові теми з відповідних епізодів опери (схвильовані акорди заціпеніння, які супроводжують сцену викрадення Людмили; грізна і водночас незграбна тема Чорномора). У розробці відсутні гострі зіткнення та боротьба, тому що основні теми експозиції не конфліктують між собою, а доповнюють одна одну, розкривають різні грані одного життєстверджувального стану.

Інтонації яких знайомих тобі тем ти почув у розробці?

У *репризі* (третьій розділ сонатної форми) знову лунає радісна, бадьора музика, яку ми вже чули в експозиції (першому розділі). Перед заключним розділом, як згадка про невдачу-суперника, звучить тема Чорномора, що грубо втручається у музику світла й радості. Завершується увертюра енергійним звучанням усього оркестру (*кодою*), де стверджується могутня сила народу. *Ідея опери* полягає в тому, що добро завжди перемагає зло.

Г. Струве

«Шкільний корабель»

Світла замріяність, лірична вальсовість, поетичність у поєднанні з активним рухом уперед — ці риси притаманні пісні «Шкільний корабель». Авторами цієї пісні є композитор Георгій Струве і поет Костянтин Ібряєв.

Шкільний корабель

Вірші К. Ібраєва

Музика Г. Струве

(Переклад Є. Доломана)

В темпі вальсу, не поспішаючи

mf Gm A7 D7

I то - ді, як сніг до - вко - ла, і ко - ли са -

Gm D7 Gm A7

ди цві - туть, ти на - га - ду - еш нам, шко - ло,

D7 G7 *mf* Cm

ко - ра - бель, що ли - не в путь. Ми вах - ту не -

F7 Bm Eb Cm D7 Gm

се - мо у кла - сі ро - ки, то, зна - чить, хоч трош - ки ми всі - мо - ря -

Cm D7 Gm D7 C7

ки. Жа - га від - криг - тів нам зна - йо - ма, до - ро - ги у

D7 1-3 Gm D7 4. Gm

нас не близь - кі. Ко - жен // кі.

І тоді, як сніг довкола,
І коли сади цвітуть,
Ти нагадуєш нам, школо,
Корабель, що лине в путь.

Приспів: Ми вахту несемо у класі роки,
То, значить, хоч трошки ми всі — моряки.
Жага відкриттів нам знайома,
Дороги у нас не близькі.

Кожен рік ми входим, звісно,
В клас новий, як в інший порт.
Наші мрії, нашу пісню,
Як завжди, берем на борт.

Приспів.

По слідах героїв Гріна,
По книжках, що любиш ти,
Під вітрилом невидимим
Нам із друзями пливти.

Приспів.

Чи в морфлот підем зі школи,
Чи покличе космодром —
Не залишимо ніколи
Ми людину за бортом.

Приспів.

Контрольні запитання та завдання

1. У чому полягає значення творчості М. І. Глінки для російської класичної музики?
2. Чому увертюру вважають «симфонічним конспектом» опери?
3. Які виражальні засоби використовує композитор для створення загального життєрадісного характеру увертюри та її героїв?
4. Схарактеризуй особливості сонатної форми на прикладі увертюри до опери «Руслан і Людмила».

Перлина італійської музики

*Та вже темніє вечір синій,
Пора до оперних дверей:
За ними чарівний Россіні,
Європи любленець — Орфей.*

*Олександр Пушкін. «Євген Онегін»
(переклад М. Рильського)*

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- розповідати про життя й творчість видатного італійського композитора Дж. Россіні;
- характеризувати ознаки італійської опери-буффа та опери-серія;
- визначати особливості драматургії увертюри до опери «Севільський цирульник».

«Європи любленець» — таким був «божественний маестро» Джоаккіно Россіні, в особі якого поет Генріх Гейне привітав «Сонце Італії», що випромінює своє райдужне сяйво усьому світові.

*Дж. Россіні
(1792—1868)*

Слава прийшла до Дж. Россіні у після-наполеонівський період Реставрації. Люди, втомившись від наполеонівського пафосу і в житті, і на сцені, «бажали угамувати спрагу у фонтані пестливого мистецтва і забути в його благозвуччі», — писав німецький історик Г. Ріль. І доповнював: «Де ж було шукати подібного задоволення, як не в операх Дж. Россіні?»

Можна сказати, що Джоаккіно Россіні народився на театральних підмостках. Його батько грав у оркестрі мандрівної оперної трупи, мати була співачкою.

Батьки залучили свого сина до театру й музики, прищепили йому повагу до праці (майбутній композитор ще хлопчиком служив у коваля), прищепили прагнення до свободи (батько Джоаккіно, Джузеппе Россіні, брав участь у революційному русі, за що зазнав репресій і навіть сидів у фортеці).

Талант юного музиканта розвинувся стрімко: спів у хорі, гра на клавесині та скрипці в оркестрі, диригування у мандрівній трупі, керівництво аматорським музичним товариством — «Академією єдинокордних», вивчення музичної теорії, композиторського досвіду, самостійне ознайомлення з творчістю італійських і віденських майстрів, особливо обожнюваного ним В.-А. Моцарта. У рік закінчення Дж. Россіні Болонського музичного ліцею відбулася постановка у Венеції одноактної комічної опери «Вексель на одруження». Композиторові на той час було лише 18 років.

Дж. Россіні швидко стає відомим. Він створює одну за одною комічні (буффа) і серйозні (серія) опери у дуже стислий час.

З італійською національною культурою пов'язані походження й розвиток різних типів опер. **Опера-серія** — серйозна опера, написана на героїко-міфологічний чи легендарно-історичний сюжет, з переважанням сольних номерів, без хору та балету.

Жанр **опери-буффа** (комічної опери) виник у XVIII столітті на основі реалістичних комедій і народнопісенної творчості як вид демократичного мистецтва. Засновником цього жанру був італійський композитор Джованні Батиста Перголезі (1710—1736), його опера «Служанка-панна» — перший класичний зразок опери-буффа.

Дж. Россіні створив 38 опер, з яких лише 14 належать до жанру опери-буффа, а 20 його опер — опери-серія.

«Севільський цирульник» Дж. Россіні — вінець опери-буффа. На написання цієї опери пішло менше трьох тижнів. До того ж це була вже 17-та опера композитора, якому виповнилося 24 роки! Вперше її було поставлено у Римі у 1816 році.

Усе найкраще, що накопичила за 100 років італійська музична комедія, поєдналося в «Севільському цирульнику», в цій безцінній «перлині італійської музики», за висловом П. І. Чайковського. «Великий насмішник» — так називав композитора Оноре де Бальзак — блискуче відтворив атмосферу веселості й сатиричного сарказму однойменної комедії П'єра Бомарше.

Видатний французький драматург П'єр Огюстен Бомарше створив трилогію про Фігаро. Опера «Севільський цирульник» Дж. Россіні написана за сюжетом I частини. В.-А. Моцарт нарисав оперу «Весілля Фігаро» за мотивами другої частини твору П.-О. Бомарше.

Цьому творові притаманні всі характерні риси італійської опери-буффа: стрімка динаміка сценічних дій, різноманітні комічні становища. Герої опери, її сюжет, багатий на неочікувані повороти, ніби вихоплені із самого життя.

Сцена з опери «Севільський цирульник»

Фігаро — центральний персонаж опери — нащадок спритних, розумних і життєрадісних слуг зі старовинних італійських комедій і разом з цим — герой нового часу, заповзятий діляга,

якому притаманні енергійність, винахідливість і оптимізм. Образ Фігаро передає темпераментна та енергійна музика, сповнена іскрометного гумору.

Музика опери яскраво характеризує й інших персонажів: доктора Бартоло — як жадібного, сварливого старого; дона Базіліо — як інтригана, блазня й хабарника; Розину — як ніжну, лукаву, але рішучу та сміливу дівчину; графа Альмавіву — як ліричного героя.

Увертюра до опери «Севільський цирульник» уводить нас до атмосфери кумедних пригод. Витончені мелодії, несподівані контрасти, темпераментна ритміка передають яскравий колорит опери-буффа. Особливістю драматургії увертюри, написаної в сонатній формі без розробки, є наскрізний тематичний розвиток. Унікальність цієї увертюри полягає в тому, що вона побудована на темах, які майже відсутні в опері.

Дж. Россіні

Увертюра до опери «Севільський цирульник»

Музика «божественного маестро» популярна й сьогодні: у ній втілені здорові сили народу, його оптимізм і надії. Твори Дж. Россіні, сповнені людяності, живуть на сцені повнокровним життям. Знову згадуються пушкінські рядки про Дж. Россіні:

*Він вічно той же,
Вічно живий...*

Контрольні запитання та завдання

1. Чим опера-буффа відрізняється від опери-серія?
2. Назви композитора, який написав оперу на сюжет другої частини комедії П.-О. Бомарше — «Весілля Фігаро».
3. Порівняй увертюри до опер «Севільський цирульник» і «Руслан і Людмила».
4. Які особливості драматургії має увертюра до опери «Севільський цирульник»?

Симфонія перемоги

Дорогий Бетховен! Немало людей віддавали належне його величі художника. Але він, звичайно, більше ніж перший серед музикантів. Він — найгероїчніша сила в сучасному мистецтві. Він найбільший і найкращий друг усіх, хто страждає й бореться.

Ромен Ролан

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- визначати центральну ідею трагедії Й.-В. Гете «Егмонт».
- спостерігати за розвитком конфлікту, на якому побудована драматургія увертюри «Егмонт» Л. Бетховена;
- розповідати, в якій формі написана увертюра «Егмонт»; характеризувати її особливості.

Тобі вже знайома увертюра Л. Бетховена до трагедії Й.-В. Гете «Егмонт», яка в стислій формі розкриває боротьбу фламандського народу проти іспанських завойовників. Пригадай, які образи створено в цій увертюрі.

Л. Бетховен

Увертюра «Егмонт» (глибока за задумом та драматичною ідеєю, цілеспрямована й стрімка в своєму розвитку, карбована за формою) є винятковим явищем навіть у творчості Людвіга ван Бетховена. У ній концентрується центральна ідея всієї музично-драматичної композиції «Егмонта» — боротьба за свободу та радість досягнення перемоги.

Л. Бетховен

Увертюра «Егмонт»

Увертюра написана в **сонатній формі** (з розгорнутим вступом і кодою). У повільному **вступі** представлені два контрастні музичні образи. У них закладена тематична основа увертюри.

Перший музичний образ — це образ іспанських гнобителів.

У ритмі якого іспанського танцю-ходи звучить ця тема?

Другий образ — це вираження народної скорботи й страждань (інтонації плачу, голосінь). Таким чином, у повільному вступі через протиставлення рельєфних музичних образів виявляється основний драматургічний конфлікт.

Якщо вступ — це показ протиборних сил, то в **основній частині**, як у драматичній дії, відбувається їхнє безпосереднє зіткнення й боротьба. В активному розгортанні виникають нові музичні образи, які інтонаційно тісно пов'язані з темами вступу. Так, **головна тема експозиції** — це глибоке перетворення інтонацій плачу, новий етап у розвитку музичного образу нідерландського народу, який стає на шлях боротьби. Їй протистоїть образ упевненого в своїй силі ворога (**побічна тема**). Неважко помітити її схожість з повільними акордами в ритмі сарабанди, змінився лише характер руху.

Як інтонаційний матеріал повільного вступу відтворюється в основних темах експозиції?

На зіставленні цих тем, що контрастують, побудований подальший розвиток. Увертюра лине, ніби на одному диханні, й безперервність, безупинність її руху затушовує межі між окремими розділами *сонатної форми*.

У момент найвищого драматичного напруження ще раз наполегливо звучить «іспанська» тема ворогів з її характерним пружним ритмом. Важким загрозливим акордам відповідають лише скорботні, жалісні інтонації. Ще один останній тужливий вигук — і боротьба припиняється. Герой гине. Ледь-ледь чути траурні акорди.

Цей трагічний епізод, який є кульмінацією всього драматичного розвитку, водночас містить у собі й момент зламу. У настоженій тиші виникає новий рух, поступово він розростається. Ми чуємо радісний гомін великого народного натовпу, який звільнився від утиску іспанських гнобителів. *Кода*, яка завершує увертюру, перетворюється на справжню «симфонію перемоги». Цьому сприяють сліпуча мажорність, блиск оркестрового звучання, стрімкі фанфарні теми.

Дивовижна зібраність форми і врівноваженість усіх деталей, довершеність цілого піднімають значення увертюри «Егмонт» до рівня бетховенських же симфоній, від яких вона відрізняється лише новизною своєї композиції.

Сторінки героїчного минулого в історії українського народу оспівуються в сучасній пісні «Гей, ви, козаченьки», яку створили композитор Г. Татарченко та поет В. Крищенко. Пісня розгортається за принципом: заспів соліста підхоплює хор, мелодія сповнюється сили та внутрішньої схвильованості. Дзвінкі звучання, розспів мелодії широкого діапазону, радісне піднесення споріднюють пісню із звитязними козацькими народними піснями. Вона продовжує героїчну лінію в пісенній творчості українського народу.

Г. Татарченко

«Гей, ви, козаченьки»

Гей, ви, козаченьки

Вірші В. Крищенка

Музика Г. Татарченка

У темпі маршу

Gm A7 Dm B C7

Є . і нам про що зга - да - ти... Піс - не, ду - шу воз - ве -

F D7 Gm Dm Em7 A7

лич. Ой, бу - ла в нас нень - ка - ма - ти За - по - розь - ка слав - на

Dm A7 Dm Gm

Січ. Гей, ви, ко - за - чень - ки - ві - тер в чис - тім

Dm C7 F

по - лі, на - у - чить на - щад - ків так лю - би - ти во - лю.

Gm Dm B C7 F D

Гей, ви, ко - за - чень - ки - спо - мин з м'я - ти - ру - ти,

Gm Dm Em7 A7 1. Dm D7 2. Dm

на - у - чить ми - ну - лу сла - ву по - вер - ну - ти. // ти.

Є і нам про що згадати...
Пісне, душу возвелич.
Ой, була в нас ненька-мати
Запорозька славна Січ.

Приспів:

Гей, ви, козаченьки — вітер в чистім полі,
Научіть нащадків так любити волю.
Гей, ви, козаченьки — спомин з м'яти-рути,
Научіть минулу славу повернути. } Двічі

Круточола наша доля,
Не вода в ній — кров тече,
Козаку найперше — воля,
Козаку найперше — честь.

Приспів.

А прийшла лиха година —
Впав козак наш у траві,
Щоб іскрилась Україна
На гетьманській булаві.

Приспів.

Обросила землю рана
Із козацького чола,
Щоб неправда помирала,
Щоби правдонька жила.

Приспів.

Контрольні запитання та завдання

1. У чому полягає провідна ідея трагедії Й.-В. Гете «Егмонт», що геніально втілилося в однойменній увертюрі Л. Бетховена?
2. Схарактеризуй особливості сонатної форми в увертюрі «Егмонт».
3. На якому конфлікті побудована драматургія увертюри «Егмонт»? Порівняй її з увертюрою «Руслан і Людмила» М. І. Глінки.

Вічні теми

*Сумніших оповідей не знайдете,
Ніж про любов Ромео і Джульєтти.*

Вільям Шекспір.

*«Ромео і Джульєтта»
(переклад І. Стешенко)*

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- наводити приклади використання різними композиторами сюжету трагедії В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта»;
- виявляти основну ідею та особливості драматургії увертюри-фантазії П. І. Чайковського «Ромео і Джульєтта»;
- спостерігати за розвитком двох контрастних тем увертюри-фантазії.

П. І. Чайковський
(1840 — 1893)

«Ромео і Джульєтта» — одна з безсмертних трагедій видатного англійського драматурга **Вільяма Шекспіра**. До цього сюжету зверталися чимало композиторів — Гектор Берліоз, Джузеппе Верді та інші. Написати музичний твір за трагедією В. Шекспіра **Петрові Іллічу Чайковському** порадив М. О. Балакірев, керівник музичного гуртка «Могутня купка».

«Шекспірівське» завжди приваблювало П. І. Чайковського глибоким змістом і значними конфліктами. Воно було близьким до його натури відомого гуманіста й борця за щастя людини. Сюжет «Ромео і Джульєтти» повністю відповідав «генеральній лінії» творчості композитора — неодмінній перемозі добра над злом, світла над темрявою, любові над ворожнечею. В увертюри-фантазії «Ромео і Джульєтта» ця тема знайшла одне з найдосконаліших втілень.

Звертаючись до літературного твору, композитор обирає, що для нього є більш важливим: проілюструвати літературний сюжет у музиці чи висвітлити основну ідею твору?

П. І. Чайковський обрав те, що більш властиве симфонічній музиці: у жанрі увертюри-фантазії він втілює головну ідею, дух і емоційну атмосферу шекспірівської трагедії.

- Згадай, що таке увертюра, фантазія?
- Назви розділи сонатної форми.
- Чи знайомий тобі сюжет трагедії В. Шекспіра?

Зміст трагедії «Ромео і Джульєтта» полягає в тому, що родова ворожнеча розділила дві старовинні лицарські сім'ї — Монтеккі й Капулетті. Юні Ромео і Джульєтта, які належать до різних родин, закохалися один в одного. Але їхня любов приречена, і вони трагічно гинуть, не в змозі подолати міжродові забобони.

П. Чайковський

Увертюра-фантазія «Ромео і Джульєтта»

У музиці увертюри цей конфлікт висвітлено через дві контрастні теми, два музичних образи — *ворожнечі й кохання*.

Музика, якою починається твір, нагадує середньовічний хорал. Це образ мудрого ченця Лоренцо, покровителя юних закоханих. Музика хоралу є покірливою, спокійною й аскетичною. Але є в ній дещо беззаперечне, як доля чи той моральний закон, що панує над життям юних героїв. У *вступі* наростає тривожне передчуття, яке незабаром знаходить підтвердження.

На початку *експозиції* головна тема увертюри — *тема ворожнечі* — налітає, неначе шквал. У ній чути кипіння бою. Народжується разючий за конкретністю образ ненависті й ворожнечі, «безглуздої та нещадної».

Після короткого затишся обережно вводиться *побічна тема* — *тема кохання*, ніжного й беззахисного. П. І. Чайковський

створив мелодію дивної краси, яка натхненно «проспівала» про кохання юної пари.

Розробка стає ареною взаємодії вступного хоралу та головної теми (ворожнечі). Тема ворожнечі лунає ще запекліше, ніж в експозиції. Але більш рішуче змінюється хорал: зосереджено-покірлива тема перетворюється на образ грубої, згубної сили.

Слухаючи цю музику, зверни увагу, яка з тем переважає в ній і що цим хотів підкреслити композитор?

Кадри із кінофільму «Ромео і Джульєтта». Режисер — Франко Дзефіреллі

У **репризі** знову з'являється тема кохання, яка набирає сили й звучить широко, вільно, у весь голос, ніби Гімн Любові.

Коли добігає кінця її розвиток — широка й повнокровна тема подрібнюється та наче розпиляється, тане... Прекрасний, але гіркий спогад...

Знову звучить хорал, пройнятий співчуттям і примиренням. Заключні акорди — різкі та урочисті — нагадують величний пам'ятник шекспірівським героям, чие кохання стало сильнішим за смерть.

Контрольні запитання та завдання

1. У чому полягає драматургія увертюри-фантазії «Ромео і Джульєтта» П. І. Чайковського?
2. На який розділ сонатної форми припадає кульмінація?
3. Яка сила — любов чи ворожнеча — перемагає в музиці увертюри? Поясни свою думку.

...Бачив рідний край, бачив Батьківщину...

*Кинув світ цей Шота Руставелі,
дужий і гордливий, як завжди...*

*Іраклій Абашидзе
(переклад М. Бажана)*

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- визначати роль теми Батьківщини в мистецтві;
- пояснювати основну ідею ораторії О. В. Тактакішвілі «Слідами Руставелі»;
- з'ясувати, як драматургія останньої частини твору розкриває тему зв'язку видатного поета з рідною країною;
- характеризувати та порівнювати два музичних жанри — ораторію й оперу.

І. Тоїдзе. «Шота Руставелі»

Подібно до спалахів далеких зірок, віками продовжує надходити до нас світло високої мудрості поетів-гуманістів минулого, впливаючи на духовність багатьох поколінь. Чи не є це свідченням безсмертя людини?

Творчість видатного грузинського поета **Шота Руставелі**, який жив у XII столітті, увійшла до скарбниці світової культури. Його безсмертна поема «Витязь у тигровій шкурі», що відома у всьому світі, була й залишається гордістю та святинією грузинського народу. За багатомісячною традицією, до посагу молодих наречених обов'язково додавалися шахи і ця книжка Ш. Руставелі.

Прості, але великі й дуже важливі для людства істини, які оспівує поет, високі й прекрасні ідеали героїв його поеми продовжують хвилювати і наших сучасників, пробуджуючи в душах людей шляхетні почуття:

*Дівноса¹ премудрим словом
нам розкрита таємниця:
Бог не творить зла, лиш добре
людям шле його десниця;
Доброта є вічна, миттю є
злодумність темна й ниця.*

А ідеї патріотизму, прагнення свободи й справедливості, перемоги над силами рабства, які завжди були головними для Ш. Руставелі, досконало втілені на сторінках поеми. Як заповіт палкого патріота лунають ці рядки:

*Не побивайся! Закликати смерть доволі,
Бо ненавиджу я душі і знесилені, і кволі.*

*Шота Руставелі
(переклад М. Бажана)*

*І. Тоїдзе.
«Витязь у тигровій шкурі»*

Згадай твори класичної музики, в яких втілені ідеї патріотизму, героїчної боротьби народу за свободу та незалежність своєї держави.

Життя поета було нелегким, сповненим драматичних подій. Він був змушений залишити Грузію, мандрував країнами Сходу, жив у монастирі. Помер 84-річний Шота Руставелі в Палестині, далеко від Батьківщини.

Відомий грузинський поет **Іраклій Абашидзе** присвятив своєму видатному співвітчизникові цикл віршів «Палестина, Палестина». «Красивий і сумний твір, наче м'яко осяяний промінням сонця, що заходить. Роздумами Шота про прожите життя, його прощальним думам про далеку Батьківщину присвячений він» (Арнольд Сохор).

¹Дівнос, Діон — сіракузький філософ (IV ст. до н. е.), учень Платона.

О. В. Тактакішвілі
(1924—1989)

А видатний грузинський композитор Отар Васильович Тактакішвілі створив на тексти цього циклу ораторію «Слідами Руставелі» для симфонічного оркестру, змішаного хору, соліста (баса) та органа, монументальну «фреску» пам'яті геніального поета.

Ораторія (від лат. — говорю, молю) — великий музичний твір для хору, співаків-солістів і симфонічного оркестру, призначений для концертного виконання.

Ораторію нерідко називають оперою в концертному виконанні. Дійсно, між ними є багато спільного. Але в ораторії тільки розповідається про певні події, а в опері зміст розкривається через сценічні дії.

Оскільки ораторія — це розповідь, оповідання, цьому жанрові притаманні епічність, повільний розвиток подій. Композитор надав своєму творові підзаголовок — «Урочисті піснеспіви», адже йдеться не про життєві події, а про оспівування образу видатного поета-патріота. Це складний за драматургією музичний образ: мужність і незламність сильної людини поєднані в ньому з невимовною тугою за Батьківщиною. Не смерті боїться він — тяжко усвідомити, що вмирає він далеко від рідної Грузії.

О. Тактакішвілі
Ораторія «Слідами Руставелі»

Ораторія «Слідами Руставелі» складається з 9-ти частин:

- I — Адажіо (інструментальний вступ).
- II — Ти тут!
- III — Джварі (з груз. — хрест, розп'яття).
- IV — Вардзія (місто-фортеця, місто-монастир).
- V — О, Палестино!
- VI — Рідна мова.
- VII — Вигнання.
- VIII — Тамара (цариця Тамара).
- IX — Сьогодні помер Руставелі.

Дії фінальної частини відбуваються в монастирі, де спливають останні хвилини життя поета. Музичні засоби цього епізоду підкреслюють драматизм моменту:

- віддалені монастирські дзвони (оркестр);
- епічна оповідь «очевидця» (соліст — бас);
- скорботний спів народу (хор).

*Так цей світ покинув Руставелі,
дужий і гордливий, як завжди.
Думні очі втупивши у стелю,
десять день не їв, не пив води.
З ким провадив десять день розмову?
З ким безмежну прю тримав?
Мучившися знову й знову, вірив.
Сумніву не мав.*

У середньому розділі речитатив басової групи («розповідь очевидця») чергується зі звучанням високих голосів, яке на фоні монастирського дзвону нагадує церковні піснеспіви. Соліст («очевидець») повідомляє про смерть поета. Лунають потужні та скорбні вигуки хору: «Шота! Шота!»

Реприза починається одночасним — могутнім, величним — звучанням оркестру, хору й органа: «Так цей світ покинув Руставелі...»

С. Кобуладзе. «Витязь у тигровій шкурі»

Шота Руставелі. Фреска з Хрестового грузинського монастиря в Єрусалимі

Є. Ракузін. Гравюра «Шота Руставелі»

Ушановування пам'яті видатного поета, усім серцем пов'язаного з рідною землею й рідним народом, закінчується тихим співом хору — «народу», якому він беззавітно служив своїм мистецтвом усе життя.

Я, боже, все, що мав,
що ти прислав мені,
я весь набуток свій
віддав вітчизні гоже,—
нехай же на мою
грузинську землю, боже,
знов вернеться мій плач,
мої слова й пісні!

Прости ж мені, прийми
мою молитву слізну,
один той самий зойк
підношу знов і знов,—
до Палестини я
лише тому й прийшов,
щоб тут, ридаючи,
молитись за вітчизну!

Граклій Абашидзе
(переклад М. Бажана)

А. Пашкевич
«Синові»

Упродовж розмови про почуття до Батьківщини згадаємо відомий вірш **В. А. Симоненка** «Лебеді материнства», що сприймається як гімн синівської любові та відданості. Цей своєрідний батьківський заповіт застерігає сина від найбільшої зради — матері та Батьківщині. Образ матері ніби переростає в образ України.

Друга частина цього вірша, починаючи зі слів «Виростеш ти, сину...», ніжно оповита проникливою мелодією відомого українського композитора **Анатолія Пашкевича**. Взагалі, з великою любов'ю в своїй творчості митець втілює образ матері («Степом, степом», «Мамина вишня» тощо).

Г. Васецький. «Війна»

Синові

Вірші **В. Симоненка**

Музика **А. Пашкевича**

Помірно
tr Cm G7 Cm G7

Ви - рос-теш ти, си - ну, ви - ру-шиш в до -
ро - гу. Ви - рос-туть з то - бо - ю

при - спа - ні три - во - ги. За то - бо - ю
зав - ше бу - дуть ман - дру - ва - ти
о - чі ма - те - рин - ські і бі - ля - ва ха - та.

Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
Виростуть з тобою приспані тривоги.
За тобою завше будуть мандрувати
Очі материнські і білява хата. } Двічі

А якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі.
Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть. } Двічі

Можна вибрати друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибрати.
Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину. } Двічі

Контрольні запитання та завдання

1. Чим жанр ораторії відрізняється від опери?
2. Як ти сформулюєш основну ідею ораторії О. В. Тактакішвілі «Слідами Руставелі»?
3. Як драматургія останньої частини твору розкриває тему зв'язку видатного поета з рідною країною й народом?
4. Згадай музичні твори різних жанрів, у яких оспівується любов людини до рідного краю.

Композитор, який перевершив сподівання

*Мені було б прикро, мілорде,
якщо б я приносив би людям тільки
задоволення. Моя мета — робити їх
кращими.*

Георг Фрідріх Гендель

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- розповідати про творчий шлях Г.-Ф. Генделя;
- наводити приклади музичних творів, написаних в ораторіальному жанрі;
- характеризувати історичне значення музики видатного німецького композитора Г.-Ф. Генделя.

Г.-Ф. Гендель
(1685—1759)

У історії музики є особливі роки. Так, наприклад, у 1810 році народилися Роберт Шуман і Фридерік Шопен. А 1685 рік подарував світові відразу трьох видатних музикантів — Йоганна Себастьяна Баха, Доменіко Скарлатті та Георга Фрідріха Генделя.

? Про творчість яких із названих композиторів ти вже можеш розповісти?

Георг Фрідріх Гендель народився в німецькому місті Галле. Любов до музики виявилася в маленького Г.-Ф. Генделя дуже рано. З іграшок його передусім цікавили труби, барабани, флейти. Майбутній композитор намагався не тільки грати на них сам, але й з іншими дітьми, навіть створював цілий оркестр. Батько Г.-Ф. Генделя, придворний циркульник та хірург, був дуже занепокоєний таким захопленням сина. Він мріяв, щоб його Георг став юристом — фах музиканта в ті часи не вважався почесним. Після наказу батька прибрати з дому всі інструмен-

ти на горіщі таємно від нього з'явився клавікорд. Слабких звуків не було чутно крізь товсті стіни. Хлопчик був щасливий, що мав можливість уночі грати на цьому майже іграшковому інструменті.

? Як у родині майбутнього композитора ставилися до його музичних захоплень?

За бажанням батька Г.-Ф. Гендель у 17 років записався на юридичний факультет університету в Галле. Водночас він працював органістом у церкві. В університеті юнак провчився не більше року — перемогла любов до мистецтва.

Його подальше життя було насичене яскравими, бурхливими подіями, постійною зміною місць проживання. Після Гамбурга — Італія, потім — Ганновер і зрештою — Англія. До Англії Г.-Ф. Гендель привіз мистецтво італійської опери. Він був закоханий у музичний театр, постійно шукав шляхи оновлення опери та вів за неї справжню боротьбу. Кілька разів театр, яким композитор керував, зазнавав краху. Але він знову знаходив сили, знову набирал співаків, знову писав опери. Доробок Г.-Ф. Генделя у цьому жанрі становить близько сорока творів. У цих операх композитора ми зустрічаємо чимало сторінок чудової музики.

? Який музичний жанр у творчості Г.-Ф. Генделя був улюбленим? У чому полягають особливості цього жанру?

Але найбільш повно геній Г.-Ф. Генделя виявився не в опері, а в ораторії. Особливості цього жанру не примушували композитора «розважати» публіку, що було вимогою тогочасного оперного театру. Ораторія у Г.-Ф. Генделя — це вокально-хоровий твір, сповнений величі й сили.

Для своїх ораторій Г.-Ф. Гендель вибирав із стародавніх оповідаць переважно героїчні сюжети. У музиці ми відчуваємо великий порив до свободи, який наприкінці XVIII століття охопить європейські країни.

? До яких сюжетів звертався Г.-Ф. Гендель у своїх ораторіях?

Ораторія «Самсон» — одна з найкращих у творчості Г.-Ф. Генделя. Основу цієї ораторії становить біблійне оповідання про Самсона, який був вождем ізраїльського народу. Він мав неабияку чудодійну силу, що була схована в його волоссі. Вороги ізраїльського народу — філістимляни — дуже боялися Самсона. Його дружина Даліла, теж філістимлянка, відрізала волосся героєві, поки він спав. Вороги схопили Самсона, який втратив свою силу, викололи йому очі та й кинули за ґрати. Ізраїльський народ залишився без свого захисника та був обернений у рабство. Тоді ізраїльтяни звернулися з молитвою до Бога, і той зжалився над стражданнями Самсона.

Філістимляни влаштували свято на честь язичницького бога Датона. У той час до Самсона, якого привели на святкування, повернулася його сила. Руками він розтрощив колони в храмі, й склепіння, що рушилися, поховали ворогів. Разом з ними загинув і герой Самсон, але його смерть дала волю ізраїльському народові.

Картина руйнування храму, проводи героя, який пожертвував собою заради визволення народу з полону, урочистий «Траурний марш» — усі ці сторінки з ораторії «Самсон» вражають своєю грандіозністю, силою та величчю.

Гравюра Г. Доре.
«Самсон руйнує храм бога Датона»

Г.-Ф. Гендель

Ораторія «Самсон». «Траурний марш»

Як ти вважаєш, чому «Траурний марш» звучить у незвичайній для цього роду музики мажорній тональності?

Подих багатівікової боротьби народних мас овіяв музику Г.-Ф. Генделя, і з її глибин піднявся велетенський образ народу.

Протягом двох століть більша частина музично-драматичних творінь Г.-Ф. Генделя залишалася забутою. Лише в середині ХХ століття у Галле, на рідній німецькій землі композитора, було започатковане проведення щорічного всесвітнього фестивалю, присвяченого музиці видатного німецького композитора.

Контрольні запитання та завдання

1. Розкажи, як складалася творча доля Г.-Ф. Генделя?
2. До якого музично-драматичного жанру тяжіє композитор?
3. Яке враження справила на тебе музика Г.-Ф. Генделя?
4. У чому полягає історичне значення музики видатного німецького композитора?

Прелюд пам'яті Т. Г. Шевченка

Він був сином мужика — і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком — і став велетнем у царстві людської культури... Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті — невмирущу славу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори...

Іван Франко.

Присвята (Т. Г. Шевченкові)

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- визначати роль Т. Г. Шевченка в українській культурі;
- наводити приклади творів, присвячених пам'яті Т. Г. Шевченка;
- розповідати про життя видатного українського композитора Я. С. Степового;
- виявляти особливості композиції прелюдії як п'єси імпровізаційного складу.

Національний академічний театр опери та балету України ім. Т. Г. Шевченка

Творчий спадок геніального сина українського народу Тараса Григоровича Шевченка — це безцінна скарбниця не тільки для України, а й для всього людства.

По всьому світові вшановують пам'ять Великого Кобзаря: йому встановлюють пам'ятники; на його честь називають вулиці та площі, парки та сквери, театри та музеї; йому присвячують вірші, про нього складають пісні.

Пам'ятник Т. Шевченку в Буенос-Айресі (Аргентина)

Згадай відомі тобі твори мистецтва, пов'язані з ім'ям Т. Г. Шевченка.

Українська музична Шевченкіана широко представлена у творчості багатьох українських композиторів. Серед них — видатний український композитор **Яків Степанович Степовий**. Шевченкова тематика посідає значне місце у творчості композитора. Звернення до образів поезії Великого Кобзаря зрозуміле — революційна спрямованість, народність, реалізм творів Т. Г. Шевченка були близькими Я. С. Степовому.

Народився Я. С. Степовий (справжнє прізвище — Якименко) у селі Піски поблизу міста Харкова. Його батько був церковним співцем, дуже любив і добре знав народні пісні, які постійно звучали в родині. Я. С. Степовий вже з дитинства мав яскраво виражені творчі дані: добре малював, любив співати. З метою отримати професійну музичну освіту він зі своїм старшим братом Федором вступає до Петербурзької придворної капели. Вони вивчали теорію та історію музики, вчилися грати на фортепіано й оркестрових інструментах, а також керувати хором.

До Петербурзької консерваторії талановитому, але матеріально не забезпеченому юнакові допомогли вступити А. К. Глазунов і М. А. Римський-Корсаков, славетні російські композитори. М. А. Римський-Корсаков, улюблений учитель Я. С. Степового, розкривав перед юнаком таємниці музичного мистецтва, секрети оркестрування та гармонії. Творчий дух, що панував на заняттях з композиції, сприяв розширенню музичних інтересів Я. С. Степового.

Щорічно композитор приїздив на Україну з метою вивчення музичного фольклору. Це мало велике значення для його творчої діяльності. Багато народних пісень, що записані в 1909 — 1914 роках, стали основою як для хороших і сольних обробок, так і для оригінальних творів.

У 1914 році Я. С. Степового запрошують до щойно відкритої Київської консерваторії. Але почалася Перша світова війна, і йому довелося три роки бути на фронті. Те, що композитор побачив і пережив за той час, не пройшло для нього марно. У музиканта-лірика з'являються гострі сатиричні пісні на слова українського поета С. Руданського; драматичні, сповнені громадського пафосу, — на слова І. Франка.

З 1917 року Я. С. Степовий викладає в Київській консерваторії, працює завідуючим музичною частиною в Українському державному музично-драматичному театрі, розробляє проект організації диригентського інституту. Нові умови життя окриляють музиканта. Але не витримує слабке здоров'я, підточене війною. У 1921 році Я. С. Степовий помер, так і не закінчивши роботу над оперою «Невільник» за однойменною поемою Т. Г. Шевченка.

Творча спадщина Я. С. Степового складається з романсів на вірші українських і російських поетів, хороших творів (також і для дітей), обробок українських народних і революційних пісень, інструментальних творів (переважно для фортепіано).

У фортепіанній музиці Я. С. Степовий, розвиваючи традиції М. В. Лисенка, звертався до зразків творчості П. І. Чайковського, до мініатюр Ф. Шопена й особливо Е. Гріґа. Його невеликі фортепіанні п'єси — прелюдії, вальси, танці — відрізняються врівноваженістю форми, хоча деякі з них відзначаються імпровізаційністю. Серед них — «Прелюд пам'яті Т. Г. Шевченка».

Прелюдія (інструментальна п'єса імпровізаційного складу) — улюблений жанр багатьох композиторів. Пригадай їхні імена.

15 лютого 1912 року композитор узяв участь у вечорі, присвяченому вшануванню пам'яті Тараса Григоровича Шевченка, який організувало Товариство народних університетів у Москві. Тут Я. С. Степовий виконав свій «Прелюд пам'яті Т. Г. Шевченка», написаний 1911 року до 50-ї річниці з дня смерті поета. Музикою цього твору композитор прагнув висловити почуття глибокої пошани до Великого Кобзаря.

Я. Степовий

Прелюд пам'яті Т. Г. Шевченка

Музика сповнена драматизму й громадянського пафосу. Стримано, сумно й елегійно звучить початок твору. Та поступово сила звучання зростає, впевнено лунають насичені акорди, з'являється рішучий маршовий поступ. Не вмер поет; слово полум'яного борця живе. Усе гучніше, мов у виконанні великого оркестру, звучить основна тема, згасаючи під кінець.

Пам'ятник Т. Шевченку в Харкові

Музична Шевченкіана

Пам'ятник Т. Шевченку у Львові

Меморіальний комплекс Т. Шевченку в с. Серафінка Городенківського району Івано-Франківської області

О. Осадчий

«Стоїть тополя»

Пам'ять наступних поколінь про «святі Шевченкові слова» — саме на це спрямована головна думка чудової пісні «Стоїть тополя», яку подарував нам творчий союз композитора О. Осадчого і поета В. Крищенка.

Стоїть тополя

Вірші В. Крищенка

Музика О. Осадчого

Помірно

Dm C

Gm Dm

tr Dm

Сто-їть то - по - ля, на - че до - ля, я - ка зрос - ла у

A7

ро - до - від, Гіл - ка - мк си - не не - бо ко - ле, зби - ра - є гор - лиш

Dm

у по - літ. Сто - їть то - по - ля на роз - дол - лі - ле - ген - да па - м'я - ті жи - ва -

Gm Dm/A E7

і лис - тям про - мов - ля по - во - лі свя - ті Шев -

A7 Dm

чен - ко - ві сло - ва. То - по - ля, то - по - ля - гли -

A7

бо - ке ко - рін - ня, по - літ жу - рав - ли - ний ї -

Dm F D/F#

ї вер - хо - вігь. То - по - ля, то - по - ля - за - ду - ма о - сін -

Gm B/C Am/C C9 Gm/F A7 Dm

ня во - чак мо - го сер - ця, як ма - тір, сто - їть. Сто - їть то -

Dm C9

Стоїть тополя, наче доля,
Яка зросла у родовід.
Гілками синє небо коле,
Збирає горлиць у політ.
Стоїть тополя на роздоллі —
Легенда пам'яті жива —
І листям промовля поволі
Святі Шевченкові слова.

Приспів: Тополя, тополя —
 Глибоке коріння,
 Політ журавлиний її верховіть.
 Тополя, тополя —
 Задума осіння
 В очах мого серця,
 Як матір, стоїть.

Стоїть тополя — день світає
В її потрісканій корі.
Стоїть, як ненька, виглядає
Своїх синів з крутих доріг.
Стоїть тополя, не старіє,
Її обходить часу плин.
А я втішаюсь і радію,
Що корінь з нею в нас один.

Приспів.

Контрольні запитання та завдання

1. Як вшановується пам'ять Т. Г. Шевченка по всьому світові?
2. Розкажи про життєвий та творчий шлях Я. С. Степового.
3. У яких жанрах створював музику видатний український композитор?
4. У чому полягають особливості композиції «Прелюда пам'яті Т. Г. Шевченка»?
5. Якою є головна думка пісні «Стоїть тополя»?

Прощання з Батьківщиною

*...Але найбільш за все
Любов до Батьківщини
Мене так сильно мучила й пекла...
Сергій Єсенін
(переклад В. Мерінова)*

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- розповідати про життя й особистість автора полонезу «Прощання з Батьківщиною»;
- пояснювати відмінності музики полонезу М.-К. Огінського від інших полонезів (наприклад, полонезу ля мажор Ф. Шопена);
- визначати образний зміст і особливості драматургії полонезу «Прощання з Батьківщиною».

М.-К. Огінський
(1765—1833)

Полонез Міхала Клеофаса Огінського «Прощання з Батьківщиною» має щасливу долю. Написаний понад 200 років тому, він продовжує хвилювати слухачів і сьогодні, підживлюючи людей енергією щирих почуттів і пробуджуючи в них нові духовні сили. Музику полонезу «Прощання з Батьківщиною» М.-К. Огінського знають і люблять у всьому світі, він належить до найпопулярніших творів класичної музики.

- Чим приваблює нас ця музика, сповнена ніжності й печалі?
- Чому вона нікого не залишає байдужим?
- Чому навіть незнайомі із задумом автора слухачі завжди пам'ятають її та називають улюбленим музичним твором?

«Прощання з Батьківщиною» — єдиний з 20-ти полонезів, написаних композитором, якому він дав назву. І це не випадково, бо назва твору — ключ до розуміння образу музики та задуму автора.

М.-К. Огінський — представник одного з найбільш знатних родів Речі Посполитої, граф, який мав право на польський престол.

Він був блискучим дипломатом і послом Польщі в декількох державах. М.-К. Огінський брав участь у повстанні польських патріотів під керівництвом Тадеуша Костюшка у 1794 році.

Але поряд з цим М.-К. Огінський — музикант, композитор. Свій музичний талант він також ставить на службу свободі, пише військово-патріотичні пісні й марші.

**Повстання польських патріотів під керівництвом
Т. Костюшка у 1794 році**

Після жорстокого придушення повстання тисячі патріотів залишають Польщу, серед них і М.-К. Огінський. Саме тоді й народився цей полонез. Вдячна пам'ять мистецтва відбила «спалах» найсильніших емоцій. Почуття любові до рідного краю втілилися в музиці.

Мимоволі згадується інша доля — Фрідеріка Шопена — співвітчизника й молодшого сучасника М.-К. Огінського.

- ?
- Чим схожі долі М.-К. Огінського і Ф. Шопена?
 - Які твори Ф. Шопена ти вже знаєш?

Полонез (польський) — блискучий урочистий польський танець-хода, який відкриває бали.

З попередніх років тобі знайома музика Полонезу ля мажор Ф. Шопена, який, до речі, відкриває сюїту «Шопеніана» О. К. Глазунова. Цей відомий полонез — один з найбільш розкішних і блискучих. Його тріумфально-переможні образи відображають національну гордість польського народу. Не випадково мелодія згаданого полонезу Ф. Шопена стала позивними польського радіо.

М.-К. Огінський

Полонез «Прощання з Батьківщиною»

Зовсім інший образний зміст у Полонезу М.-К. Огінського «Прощання з Батьківщиною». Він відрізняється пісенним характером, хоча ритм цього твору — від танцю. Але композитор свідомо відмовляється від традиційного трактування полонезу як «світського» танцю. Це скоріше сповідь душі, лірична поема...

Скільки емоцій та різноманітних душевних рухів відчувається в музиці «Прощання...»! Біль розлуки, щемливе чуття туги за Батьківщиною, любов, печаль, ніжність... Але середня частина відрізняється фанфарним, призовним характером. Це так звана «побудка», яка наче піднімає до боротьби. Схожі інтонації «побудок» зустрічаються і в інших творах М.-К. Огінського.

У поєднанні різних почуттів і полягає драматургія цього твору.

Існує декілька варіантів виконання полонезу «Прощання з Батьківщиною» — фортепіанний, оркестровий, хоровий — кожен зі своїми засобами виразності щодо передачі пісенного характеру твору і багатій палітри почуттів.

Музика полонезу близька й зрозуміла кожній людині. Крізь століття дійшло до нас яскраве світло любові й надії, яке зігріває й очищує душу, звеличує думки, викликає високі й щирі почуття, пробуджує творчі сили:

*Палкої ніжності потік
Не визнавав кордонів:
Твоя любов — печалі спів
В мелодії стодзвонній.*

*Ти присвятив той Полонез
Вітчизні своїй рідній.
Її у вигнанні, мов з небес,
Співав чудові гімни...*

*Ліна Красношапка
(переклад В. Мерінова)*

Контрольні завдання та запитання

1. Що запам'яталося тобі у біографіях М.-К. Огінського і Ф. Шопена?
2. Чим полонез «Прощання з Батьківщиною» М.-К. Огінського відрізняється від Полонезу ля мажор Ф. Шопена?
3. Назви особливості драматургії полонезу «Прощання з Батьківщиною».
4. Які почуття викликає в тебе ця музика?
5. Згадай музичні твори різних жанрів, у яких втілена тема Батьківщини.

Випереджаючи час

... Яка рішучість, згідність надзвичайна!

О Моцарте, ти бог, а сам не знаєш того...

Олександр Пушкін. «Моцарт і Сальєрі»

(Переклад М. Вороного)

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- розповідати про життя й творчість геніального австрійського композитора В.-А. Моцарта;
- пояснити, чому В.-А. Моцарта вважають «видатним художником, який випередив свій час»;
- виявляти основну ідею й суть Симфонії № 40 В.-А. Моцарта.

В.-А. Моцарт
(1756 — 1791)

Творчість видатного композитора **Вольфганга Амадея Моцарта** — явище унікальне. У цьому переконані численні прихильники його музики та дослідники його музичної спадщини. «Моцарт — символ самої музики», — писав академік Борис Володимирович Асаф'єв. Але «прозорість» і «легкість» В.-А. Моцарта, як у багатьох геніїв, тільки зовнішня. За нею — неймовірна глибина думок і почуттів, незвичайна наповненість і значущість. Людина, її щастя завжди були головними темами й суттю творчості видатного композитора-гуманіста.

- Згадай, що ти вже знаєш про життя й творчість В.-А. Моцарта.
- З якими творами композитора ти зустрівся на уроках музичного мистецтва в попередніх класах?
- Що, на твій погляд, відрізняє музику В.-А. Моцарта від музики інших композиторів?

В.-А. Моцарт рано навчився відчувати не тільки музику, але й життя. Своєю надзвичайно сприйнятливою душею й тонким розумом видатного художника він повною мірою відчув ідеї та ідеали свого часу. Цей час — остання чверть XVIII століття — ознаменувався початком революційного руху у Франції та Англії, що вплинув й на долю всіх європейських країн. У мистецтві народжується епоха, відома під назвою «Буря й натиск». Сучасниками В.-А. Моцарта були німецькі поети В. Шіллер і Й.-В. Гете, якого справедливо називали «духовним братом Моцарта». Ще за життя В.-А. Моцарта набував сили героїчний геній Л. Бетховена.

В.-А. Моцарт розумів, що не може далі жити й працювати, лише догоджаючи потребам аристократії. Починається бунт композитора й людини проти задушливого середовища й принизливої залежності від смаків заможної публіки. Він прагне нового мистецтва й нових образів — образів звичайних людей з їхніми радощами й печаллями, глибиною почуттів і переживань.

Розрив В.-А. Моцарта із суспільством і загальноновизнаним смаком сучасників, які вважали його музику надто серйозною, — це життєва драма видатного художника. «Дух художника в своїй рідкісності й незвичайності, великий і піднесений, виступає як явище з іншого світу», — писав про В.-А. Моцарта композитор Йоганн Рохліт. Його починає оточувати стіна непорозуміння й відчуження. Навіть батько, відомий музикант Леопольд Моцарт, якого композитор завжди віддано любив і котрий виховав свого геніального сина як музиканта, був не в змозі зрозуміти його нові прагнення.

Поступово В.-А. Моцарт стає самотнім. Із всесвітньо відомої «диво-дитини» в зрілі роки він стає майже забутим музикантом. Лише наступні покоління, як це часто буває, гідно оцінили новаторські прагнення й пошуки композитора, який покінчив

Родина Моцартів

з XVIII століттям і зробив крок у майбутнє. Але В.-А. Моцарт зовсім не відкинув усе найкраще, цінне й прекрасне, що було створене музикантами цього століття... Навпаки, жоден з композиторів, сучасників В.-А. Моцарта, не збагатив традиції своїх попередників, як це зробив він.

Останні симфонії видатного композитора вражають розмаїттям почуттів нової людини. У них починає звучати новий світ.

? Розкажи, що таке симфонія. Із симфоніями яких композиторів ти вже познайомився?

Відома Симфонія № 40 соль мінор — одна з трьох останніх симфоній В.-А. Моцарта, які справедливо належать до найвищих досягнень видатного композитора. Ці три безумовно найкращі свої симфонії він написав протягом трьох місяців. Як же В.-А. Моцарт був наповнений музикою, якщо створив ці симфонії за такий короткий строк!

У сузір'ї трьох грандіозних творінь Симфонія № 40 соль мінор посідає особливе місце. Завдяки романтичному настрою її часто порівнюють з романом Й.-В. Гете «Страждання молодого Вертера». Будучи сучасниками, ці твори, безумовно, відобразили реакцію на бурхливі події епохи просвітництва.

У своїй геніальній симфонії В.-А. Моцарт ніби відтворив емоційну атмосферу «епохи бурі й натиску»: тривожні передчуття значних соціальних потрясінь, гнівний протест проти пригнічення особистості та людських почуттів.

Уся симфонія — ніби образ самого В.-А. Моцарта, який вивався з лабетів свого часу та спрямований у майбутнє. Роберт Шуман високо оцінив цей твір: «Кожна нота в ній — чисте золото, кожна частина її — це скарб».

Щирість почуттів, ясність музичної думки, духовна чистота й людяність цієї музики роблять її надзвичайно популярною та привабливою для слухачів.

Симфонія № 40 соль мінор — у традиціях класичної симфонії — складається з чотирьох частин:

I — швидка (алLEGRO)

II — повільна (АНДАНТЕ)

III — традиційно-танцювальна (менуєт)

IV — стрімкий фінал.

I частина (сонатне алегро) починається безпосереднім викладом *головної теми*, виразної й трепетливо-ніжної, на тлі м'якого коливання супроводу, що нагадує схвильовану й щиру мову людини.

Класичного вступу тут немає. Цей сміливий крок виправдовує винятково емоційний зміст музики.

Побічна тема схожа на граціозний танок. Обидві теми *експозиції* забарвлені в теплі тони та відрізняються людяністю й довірливістю.

Розробка відзначається різкою зміною ладу, що відразу забарвлює музику в похмурі тони. Змінюється звучання *головної теми* — вона стає *неспокійною, тривожною й навіть грізною*.

У *репризі* *головна й побічна теми* викладені в мінорі, що змінює характер *побічної партії* — вона звучить сумно, закріплюючи напруження, що виникло в розробці.

Музика *коди* знов наповнена тихим сумом і замріяністю. Вслухаємося в музику цієї частини, якою В.-А. Моцарт геніально передав усе те, що так гостро відчував: збентеження, смуток, що щемить, і цілий шквал пристрастей, у котрих так нелегко розібратися! *Теми експозиції* рушають уперед, ніби їх вабить невідомий і нез'ясований «вічний» рух...

В.-А. Моцарт

Симфонія № 40 соль мінор. I частина

II частина (анданте), на відміну від першої, спокійна й задумлива. У ній відсутні різкі зміни настрою. Світле й ніжне звучання оркестру наповнене *наспівністю, лагідністю й блаженним спокоєм*.

III частина (жвавий менует) відрізняється драматизмом і схвильованістю, яких ніколи не знала танцювальна музика тієї епохи. Лише в середній частині (тріо) з'являються елементи справжнього великосвітського танцю: світле звучання, витончені закінчення фраз ніби нагадують галантні поклони.

IV частина (побудована в сонатній формі), фінал — підсумок розвитку всієї симфонії. За образним змістом він схожий на I частину: та сама схвильованість головної теми та світла граціозність побічної. Але стає більш значною відмінність цих двох тем, що додає звучанню драматизму й напруги та являє собою кульмінацію всього твору. Стрімкий рух і лаконічна форма фіналу нагадує вихор, повний контрастів. Усе так, як у житті...

В.-А. Моцарт

Симфонія № 40 соль мінор. II, III та IV частини

Симфонія соль мінор ніби розкриває весь життєвий шлях славетного В.-А. Моцарта — від романтичності та безтурботності геніального хлопчика до трагічних переживань видатного художника, який випередив свій час.

Чи замислювався ти коли-небудь, у чому полягає секрет популярності музичних творів? Мабуть, важко відповісти на це питання однозначно: майстерність і мелодичний дар митця, виразні засоби й прийоми розвитку, правдивість та щирість висловлювання... Але найважливішу роль відіграє саме вибір теми, яка була б зрозумілою й близькою серцю кожної людини, — вона є суттю твору. Одна з вічних тем мистецтва — це *свята любов до матері*, щиро оспівана в українських піснях.

Пісня «Чорнобривці», створена композитором Володимиром Верменичем і поетом Миколою Сингаївським, належить до яскравого сузір'я української пісенної класики. Її відрізняє щирість почуттів і задушевна мелодія, яка ніби ллється з серця.

В. Верменич
«Чорнобривці»

Чорнобривці

Вірші М. Сингаївського

Музика В. Верменича

Не поспішаючи

Em H7 Em C Am6

Чор - но - брив - ців на - сі - я - ла ма - ти у мо - їм сві - тан -

D7 G H7 Em H7 Em

ко - вім кра - ю, та й нав - чи - ла вес - нян - ки спі - ва - ти

Am6 D7 Dm6 G *f* 3

про кві - ту - чу на - ді - ю сво - ю. Як на

Dm6 E Am D H7 D7 3 G 3 3

ті чор - но - брив - ці по - гля - ну, ба - чу ма - тір ста - рень - ку, ба - чу

C+7 Am7 F# Am6 Am7 H7 3 Em

ру - ки тво - ї, мо - я ма - мо, тво - ю лас - ку я чу - ю, рід - нень - ка.

Чорнобривців насіяла мати
У моїм світанковім краю,
Та й навчила веснянки співати
Про квітучу надію свою.

Приспів: Як на ті чорнобривці погляну,
 Бачу матір стареньку,
 Бачу руки твої, моя мамо,
 Твою ласку я чую, рідненька.

Я розлуки та зустрічі знаю,
Бачив я у чужій стороні.
Чорнобривці із рідного краю,
Що насіяла ти навесні.

Приспів.

Прилітають до нашого поля
Із далеких країв журавлі,
Розцвітають і квіти, і доля
На моїй українській землі.

Приспів.

Контрольні запитання та завдання

1. Як змінилися погляди В.-А. Моцарта на творчість під впливом «епохи бурі й натиску»?
2. Як драматургія Симфонії № 40 соль мінор відображає душевне сум'яття та життєві пошуки людини?
3. Чим приваблює музика цієї симфонії нашого сучасника? У чому полягає її популярність?
4. Чому В.-А. Моцарта називають «видатним художником, який випередив свій час»?

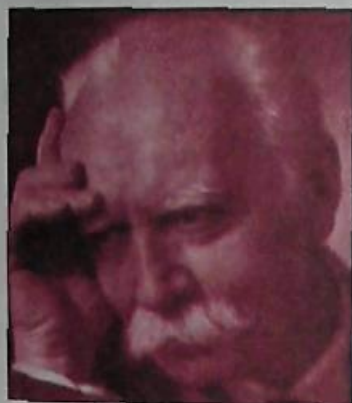
Дух оновлення

*Взявши пісню від народу,
Як алмаз, її гранив.*

Максим Рильський

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- характеризувати значення творчої діяльності видатного українського композитора Л. М. Ревуцького;
- розповідати про історію виникнення Другої симфонії Л. М. Ревуцького;
- виявляти особливості драматургії лірико-епічної симфонії на прикладі I частини Другої симфонії.

*Л. М. Ревуцький
(1889—1977)*

Тобі вже відоме ім'я видатного українського композитора Л. М. Ревуцького. Пригадай його твори.

Левко Миколайович Ревуцький належав до того покоління української художньої інтелігенції, яке сформувалось у передреволюційну епоху і, всією душею прийнявши революцію 1917 року, встало в ряди найактивніших будівників нового життя й нової культури. Він

був серед тих, хто поєднував у мистецтві дві епохи — класику й сучасність.

Учителями Л. М. Ревуцького були Микола Віталійович Лисенко, який увів майбутнього композитора у світ української музики, і Рейнгольд Морицевич Глієр, у заняттях з яким він глибоко осягнув художні принципи російської музичної школи. Проживши довге життя в мистецтві, Л. М. Ревуцький і сам став уособленням традицій. Свій величезний досвід він передав учням, серед яких чимало корифеїв української музики. Учнями Л. М. Реву-

цького були вже знайомі тобі композитори: Г. Майборода, П. Майборода, А. Філіпенко, М. Дремлюга та багато інших.

? Які твори цих митців ти пам'ятаєш?

Л. М. Ревуцький був художником-новатором. Сміливість композитора виявлялася не тільки у винаході небувалих звучностей, але й у тому, як він поєднував різні стилі. Його образні відкриття пов'язані з розвитком традицій рідної йому української музики, які він збагачував досягненнями світового мистецтва.

У загальному потоці музики Л. М. Ревуцького виділяються два струмені — *ліричний* та *епічний*. У більшості творів вони зливаються воедино. Ліричне у Л. М. Ревуцького відрізняється душевною м'якістю й інтелектуальною витонченістю.

З ліричною тісно переплітається друга провідна лінія в музиці Л. М. Ревуцького — епічна. В епічності виражаються такі риси українського характеру, як мужність і неквапливість, серйозність і душевна широчінь. Епічність відчувається в музиці композитора через плавне й спокійне розгортання образів. Його манері притаманне стримане й детальне розкриття життєвого явища з усіх боків, що виявляється в багаторазовому зіставленні й зміні колориту.

? Як ти вважаєш, чому фольклор є невичерпним джерелом натхнення?

У своїй творчості Л. М. Ревуцький широко використовує фольклор — справжнє джерело народної душі. Спираючись на цю основу, композитор виробив індивідуальний стиль, який позначений яскравою національною самобутністю, справжньою народністю.

У *Другій симфонії*, найбільш значущому творі композитора, матеріалом для всіх тем є українські народні пісні. Це пов'язане не тільки з прагненням автора до створення життєво конкретних образів, а з умовами конкурсу (обов'язкове використання народно-пісенної основи), для участі в якому був написаний цей твір. Конкурс був присвячений 10-річчю Жовтневої революції 1917 року,

і симфонія була представлена під девізом «Будуймо». У ній набули яскравого втілення загальний підйом творчих сил тих часів, дух оновлення.

Друга симфонія Л. М. Ревуцького та увертюра на чотири українські народні теми Б. М. Лятошинського були відзначені першою премією на цьому конкурсі. Нова редакція симфонії (1941 рік) була удостоєна Державної премії СРСР.

В. Бакшеєв. «Блакитна весна»

Перша частина (всього у симфонії їх три) написана в сонатній формі. Головна тема близька до пісні «Ой весна, весниця». У темі втілено образ весняного пробудження сил, розквіту української природи; це лірична сповідь, зігріта душевним теплом.

Побічна тема (пісня «Та на жаль мені ані на кого») лише

частково протистоїть головній. Вона також лірична, і її емоційність глибоко стримана. Таким чином, в експозиції представлені два образи, які поєднані загальним ліричним настроєм, але мають різні відтінки: головна тема схвильована й рухлива, побічна — більш сумна і спокійна.

На відміну від експозиції, *розробка* являє собою зміну різних емоційних станів. Вона базується переважно на інтонаціях головної теми, яка є більш сприятливою для всіляких перетворень. Кульмінація (найвища точка розвитку) збігається з появою головної теми в *репризі*. Тема звучить особливо яскраво, переможно, святково. Вона, ніби постаючи у високому регістрі, завершує першу частину (*кода*).

Л. Ревуцький

Друга симфонія. I частина

Започаткувавши жанр *лірико-епічного симфонізму*, Л. М. Ревуцький відкрив нові шляхи для розвитку цього жанру в українській музиці.

П. Майборода

«Пісня про рушник»

Є пісні, які з роками не старіють, а, навпаки, отримують нове життя. Одна з них — *«Пісня про рушник»* (створена у 1959 році) — належить до пісенної класики українського народу. Її навіть вважають народною піснею, бо вона глибоко увійшла у наше життя. Цю чудову пісню створили композитор **Платон Майборода** (учень Л. М. Ревуцького) і поет **Андрій Малишко**.

Малюнок С. Железняк

«Пісня про рушник» — своєрідна «перлина» вокальної лірики П. І. Майбороди. Побудована на основі народних пісень, романсів, вона ніби увібрала в себе всю ніжність і теплоту, м'яку замірянність та чарівність фольклорного джерела.

Прозвучавши вперше у фільмі «Літа молоді», пісня відразу стала близькою й рідною і літнім, і молодим слухачам. Перелетівши кордони нашої країни, вона зазвучала англійською, іспанською, чеською, болгарською та іншими мовами народів світу.

Пісня про рушник

Вірші А. Малишка

Музика П. Майбороди

Помірно

p Hm Em F#7

Рід - на ма - ти мо - я, ти но - чей не до -

Hm G

спа - ла, і во - ди - ла ме - не у по -

A7 D Hm Em

ля край се - ла, і в до - ро - гу да - ле - ку ти ме -

Hm

не на зо - рі про - вод - жа - ла, і руш -

Em A7 D

ник ви - ши - ва - ний на шас - тя да - ла.

Hm Em

І в до - ро - гу да - ле - ку ти ме - не на зо - рі про - вод -

Hm Em A7 F#7

жа - ла, і руш - ник ви - ши - ва - ний на шас - тя, на до - лю да -

1-2 Hm 3. Hm

ла. Хай на ньо - му цві - // бов.

Рідна мати моя, ти ночей недоспала,
І водила мене у поля край села,
І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
І рушник вишиваний на щастя дала.
І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
І рушник вишиваний на щастя, на долю дала.

Хай на ньому цвіте росяниста доріжка,
І зелені луги, й солов'їні гаї,
І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
І засмучені очі хороші твої.
І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
І засмучені очі хороші блакитні твої.

Я візьму той рушник, простелю, наче долю,
В тихім шелесті трав, в щебетанні дїбров,
І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю —
І дитинство, й розлука, і вірна любов.
І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю —
І дитинство, й розлука, й твоя материнська любов.

Контрольні запитання та завдання

1. У чому полягає значення творчості Л. М. Ревуцького?
2. Як створювалася Друга симфонія? У чому своєрідність тематичного матеріалу, на якому будується цей твір, зокрема його перша частина?
3. Розкажи про особливості лірико-епічного симфонізму, засновником якого став Л. М. Ревуцький.
4. Як ти вважаєш, чому «Пісня про рушник» П. І. Майбороди увійшла до «золотого» пісенного фонду українського народу?

Музичні символи Великої Вітчизняної війни

*Йшли в атаку пісні
поруч з танками...*

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- виявляти велику силу мистецтва і його роль у боротьбі з ворогом під час воєнного лихоліття;
- розповісти про творчий шлях композитора О. В. Александрова та про історію створення пісні «Священна війна»;
- пояснювати провідну роль О. В. Александрова у створенні й діяльності відомого творчого колективу — «Ансамблю пісні й пляски Радянської Армії».

О. В. Александров
(1883—1946)

Пісні Великої Вітчизняної... Скільки років минуло після неї, а вони продовжують бентежити наші душі. У чому секрет їхньої сили? Може, в тому, що написані вони серцем і виразили найсильніші почуття мільйонів людей, ставши частиною життя воєнного покоління? Але ж ми не знали війни! Чому ж ці пісні викликають і в нас ті ж почуття, що й у наших дідів? Що таке взагалі людська пам'ять?

Коли ми згадуємо про Велику Вітчизняну війну, передусім спадає на думку відомий плакат Іраклія Тоїдзе «Родина-Мать зовет!» Цей образ назавжди залишився художнім символом війни. Вдивися в цей плакат: він теж володіє великою силою впливу на людину. Чому?

Яка пісня, на твій погляд, виражає почуття і сутність образу війни?

Такою піснею, безумовно, стала «Священна війна», створена композитором О. В. Александровим і поетом В. І. Лебедевим-Кумачем.

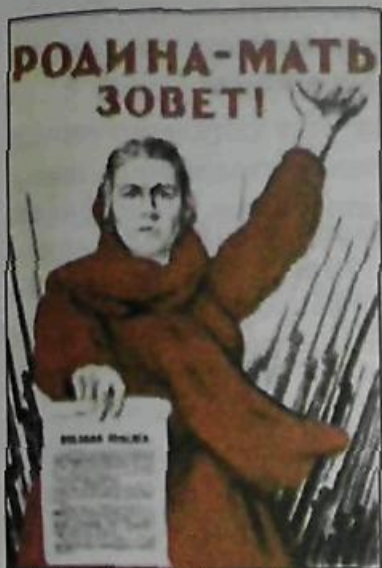
...Композиторові Олександрові Васильовичу Александрову на початок війни виповнилося 58 років.

Сашко виріс у селянській сім'ї на Рязанщині. Він змалку дуже любив співати. Талановитого хлопчика, який мав чистий і дзвінкий голос, запросили співати в церковному хорі, а потім — до придворної співацької капели. Після виходу з капели Олександра чекало навчання в Петербурзькій консерваторії, де наставниками молодого музиканта стали відомі російські композитори А. К. Лядов, О. К. Глазунов, М. А. Римський-Корсаков. Під їхнім керівництвом він освоює премудрості композиції, а також удосконалює майстерність хормейстера.

З 1918 року О. В. Александров викладає в Московській консерваторії, працює з різноманітними хоровими колективами, а з 1928 року очолює тільки що створений «Ансамбль Червоноармійської пісні й пляски». Склад його тоді був маленький (лише 12 людей — 8 співаків, два танцюристи, читець та баяніст), але бойовий! Для цього колективу композитор пише свої перші пісні, й можна сказати, що патріотична тематика віднині стає головною в творчості О. В. Александрова. Але не єдиною. Він талановито аранжує для хору російські народні пісні, всіляко збагачує репертуар хору, який поступово стає відомим професійним колективом. Ансамбль, якому за особливі заслуги перед Батьківщиною надали звання «Червонопрапорного ансамблю пісні й пляски Радянської Армії», об'їздив із концертами весь світ. «Країна, яка має таких артистів, може пишатися», — писав французький композитор Жорж Орик. Цей високопрофесійний колектив — «Червонопрапорний ансамбль пісні й пляски Радянської Армії імені О. В. Александрова» — плідно працює до сьогодні, а справу батька продовжує син композитора — Борис Олександрович Александров.

Багато різних творів написано О. В. Александровим. Але є серед них одна пісня, яку знають усі. Це пісня «Священна війна» на слова Василя Івановича Лебедева-Кумача. Вірші поет написав на другий день війни, вони з'явилися в газеті «Известия» і одразу привернули увагу композитора, який наче почув у них сувору, закличну, набатну музику. Пісня була написана протягом кількох

годин і до сліз схвилювала виконавців: вони навіть не могли співати, наповнені емоціями. Інтонації бойового поклику спонукали рішуче йти у бій на ворога.

І. Тоїдзе «Родина-Мать зовет!»

Наступного дня, 24 червня 1941 року, ансамбль виконував цю пісню на пероні Білоруського вокзалу, проводжаючи на фронт ешелони з бійцями. Такого ще не було. Могутня сила пісні наче об'єднала людей в єдиному пориві, єдиному почутті. Вона зверталася до кожного серця, надавала бійцям рішучості й впевненості проводжаючи на святий бій за Батьківщину.

З того пам'ятного дня почалася біографія цієї відомої й безсмертної пісні, яка навіки залишиться музичним символом воєнного лихоліття.

Вона — наша совість і гордість, пам'ятник всепереможного духу великого народу, могутня сила мистецтва.

О. Александров
«Священна війна»

Надалі московське радіо щоранку транслювало цю пісню, що піднімала народ на боротьбу з ворогом. Такий самий вплив на людей мав і хор С. С. Прокоф'єва «Вставайте, люди на Русі» з кантати «Олександр Невський».

Набатне звучання обох пісень нагадує героїчні сторінки історії та пробуджує в людях патріотичні почуття.

СВЯЩЕННА ВІЙНА

Вставай, країно гордая, —
На подвиг бойовий,
З розбійницькими ордами
Вставай на смертний бій!

Приспів:

Ненависть благородная
Хай хвилями зрина.
Іде війна народная,
Священная війна!

Як протилежні полюси —
Завжди ворожі ми,
За світло й мир ми боремся,
Вони — за царство тьми.

Приспів.

Дамо відбій душителям
Всіх зоряних ідей,
Насильникам, мучителям,
Грабіжникам людей!

Приспів.

Не сміють крила чорнії
Вітчизни затінять,
Поля її просторії
Не сміє кат топтати!

Приспів.

Гнилий фашистській погані
Вженемо кулю в лоб,
І зграї цій непроханій
Зіб'єм навіки гроб!

Приспів.

Підем своєю силою,
Не ступимо назад, —
За землю нашу милую,
За всю Країну Рад.

Приспів.

Василь Лебедев-Кумач
(переклад В. Сосюри)

Д. Тухманов
«День Перемоги»

Пісня «День Перемоги» була написана 1975 року з нагоди 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Коли пісня пролунала вперше, ветерани сказали про неї: «Відчувається, що створила її людина, яка бачила й пережила війну». Автор слів, поет Володимир Харитонов, дійсно воював, був поранений.

нений, пізнав усі труднощі війни. А ось композиторові Давіду Тухманову на початок війни виповнився лише один рік. Але воєнна тематика завжди була близькою композиторові.

«Коли я почав роботу над піснею, то зрозумів, що пісня ця, з одного боку, повинна бути співзвучною духу того часу і разом з цим відповідати сьогоденню. Я звернувся до жанру старовинного російського маршу. Ось чому, на мій погляд, пісня найкраще лунає у виконанні духових оркестрів», — розповідав композитор.

Пісня «День Перемоги» давно стала яскравим музичним символом і пам'ятником свята Перемоги. Давід Тухманов і Володимир Харитонов створили чудову пісню, пісню-поему про минуле, яка кличе вперед, у майбутнє, пісню, яка зворушує до сліз ветеранів і примушує прискорено битися серця молодих. «День Перемоги» — це пісня людяності, пісня справжньої гуманності, пісня боротьби.

Центральна частина меморіального комплексу «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 — 1945»

Контрольні запитання та завдання

1. Які пісні часів Великої Вітчизняної війни ти знаєш? Чим вони тобі запам'яталися й сподобалися?
2. Назви музичні твори різних жанрів, які розповідають про події Великої Вітчизняної війни.
3. У чому, на твою думку, полягає сила пісні «Священна війна»? Як вона вплинула на твої почуття?
4. Згадай музичні твори, присвячені Дню Перемоги. Якими засобами поети й композитори створили образ Перемоги?

Симфонія вогняних років

*Сьома симфонія присвячена торжеству
людяного в людині... Шостакович
припав вухом до серця Батьківщини
і зіграв пісню торжества.*

Олексій Толстой

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- розповідати про конкретний програмний задум Д. Д. Шостаковича під час створення Сьомої симфонії;
- пояснювати, як виражена головна ідея першої частини симфонії;
- спостерігати за особливостями композиції у першій частині симфонії.

Згадай, коли була створена Сьома симфонія Д. Д. Шостаковича — один з найвеличніших «документів» тієї епохи.

«Поєма про нашу боротьбу, про нашу майбутню перемогу» — так визначив зміст своєї **Сьомої симфонії Д. Д. Шостакович**. Працюючи над нею, композитор, за його словами, думав «про велич нашого народу, про його героїзм, про найкращі ідеали людства, про прекрасні якості людини, про нашу чудову природу». «В ім'я всього цього ми ведемо жорстоку боротьбу», — писав Д. Д. Шостакович.

Найкращою та найбільш ідейно значущою є **перша частина симфонії**, в основі якої втілений конкретний програмний задум. Він викладений автором у спеціальному роз'ясненні. «Перша частина розповідає про те, як у наше прекрасне мирне життя увірвалася страхітлива грізна сила — війна, — писав Д. Д. Шостакович. — Я не ставив собі за мету натуралістично зобразити військові дії (гул літаків, гуркіт танків, залли гармат), я не створював так званої батальної музики. Я прагнув передати зміст суворих подій.

Експозиція I частини розповідає про щасливе життя людей, упевнених у собі й у своєму майбутньому. Це просте мирне життя, яким до війни жили тисячі ленінградських ополченців, усе місто, уся наша країна».

Д. Шостакович

Сьома симфонія. I частина

Фрагмент автографа партитури
Д. Д. Шостаковича

Перша частина симфонії написана в **сонатній формі**. Упевнений поступ **головної теми експозиції** у поєднанні з розманистою мелодією — це вираз сміливої молоді енергії, мужньої сили.

Як і в багатьох класичних симфоніях, у контрастному зіставленні **головної й побічної тем** немає драматичного конфлікту. Світла лірична **побічна тема** належить до тієї ж сфери образів, що і головна. Вона виступає поетичним втіленням щасливого життя радянських людей.

На тлі «дзвінкої тиші», спокійної й світлої, виникає маршова тема **ворожого нашестя**.

«Через увесь середній епізод проходить тема війни», — пише в своєму авторському роз'ясненні Д. Д. Шостакович. **Новий контрастний тематичний матеріал композитор вводить не в експозицію, а в епізод, який замінює розробку.** У цьому є своєрідність грандіозно розгорнутої сонатної форми.

До якої музичної форми звертається Д. Д. Шостакович, втілюючи образ фашистської воєнщини? Чому він обрав саме цю форму? Яку роль тут відіграє оркестр?

Для створення відчуття тупого, бездушного маршового руху композитор звертається до *форми варіацій*. «Сутність фашистської воєнщини, її тупість, нелюдяність правдиво розкриті в механічності музичного руху, в характері варіаційного «роздуття» теми, оснований на нескінченному її повторенні», — писав Б. Ярустовський.

Нав'язлива маршова тема звучить дванадцять разів (основна тема та одинадцять її оркестрових варіацій). Поступово всі інструменти оркестру долучаються до моторошної безупинної ходи «броньованої потвори».

? У якому розділі сонатної форми звучить драматична кульмінація всієї частини?

З появою «теми опору» варіаційний розвиток переходить у стадію розробки.

Заключний епізод розробки відтворює найбільш напружений і тривожний етап боротьби. Це драматичне зіткнення, сутичка двох протилежних сил не на життя, а на смерть.

Початок *репризи* — це драматична напружена кульмінація всієї частини. Зі вступом головної теми відразу ж обривається настирливий барабанний дріб, зупиняється «механізований» потік. Головна тема з'являється в репризі у новому тематичному образі реквієму жертвам війни (за висловом Д. Д. Шостаковича). Світлу лірику побічної партії замінює соло фагота, проникнуте глибоким сумом.

Однак не скорботним трауром завершується I частина симфонії. У *коді* (широко розгорнутому заключному епізоді) знову проходять, як спогад про минуле, основні теми експозиції. Цього разу вони звучать близько до початкового варіанту, ніби виражаючи готовність до довгої й незламної героїчної боротьби.

В. Баснер

«На безіменній висоті»

Як створюється музика? Звідки, з яких глибин підсвідомості народжується мелодія, що хвилює наші серця... «Секрет» успіху цієї пісні, яка набула дійсно всенародної популярності, пов'язаний з тим, що вона створена безпосередніми учасниками бойових

дій на фронтах Великої Вітчизняної війни. Через багато років В. Є. Баснер (автор музики) писав: «Я бачив, відчував трагедію війни, а це не забувається».

Героїчний подвиг радянських солдатів на безіменній висоті, про який написав вірші М. Л. Матусовський, глибоко схвилював композитора. Він написав якусь особливу мелодію — просту, сувору та зворушливу. Для людей похилого віку ця пісня звучить як хвилюючий спогад; для молоді вона стала втіленням подвигу їхніх однолітків років Великої Вітчизняної війни.

На безіменній висоті

Вірші М. Матусовського
(переклад Д. Луценка)

Музика В. Баснера

Стримано *mf* *Em* *Am*

Га - ї ди - мі-ли тід го - ро-ю.

H7 *Em*

Ко-ти-лись вдаль гро-ми гар - мат... Нас за-ли-ша-лось тіль-ки

Am H7 E7
 тро - є із ві - сім - над - ця - ти сол - дат. О, скіль - ки

Am D7 G H7 C E7
 їх, хо - ро - ших дру - зів, ле - жать ли - ши - лось в тем - но - ті

Am EmH H7
 край не - зна - йо - мо - го при - сіл - ку, на бе - зі - мен - ній ви - со -

Em E7 Am Em
 ті, - - - край не - зна - йо - мо - го при - сіл - ку, на бе - зі -

H7 1 Em
 мен - шій ви - со - ті. 2. Ра - ке - та //

2 Em Для закінчення Em
 ті. 3. Пад на - ми // ті.

Гаї диміли під горою,
 Котились вдаль громи гармат...
 Нас залишилось тільки троє
 Із вісімнадцяти солдат.
 О, скільки їх, хороших друзів,
 Лежать лишилось в темноті
 Край незнайомого присілку, } Двічі
 На безіменній висоті.

Ракета падала гаряча,
 Вогонь, як зірка догорав,
 Хто це на світі раз побачив,
 Назавжди все запам'ятав.
 Він не забуде, не забуде
 Атаки лютії оті
 Край незнайомого присілку, } Двічі
 На безіменній висоті.

Над нами «мессери» кружляли,
 Бо ворог злішав з кожним днем,
 Та тільки міцно ми дружили
 Під перехресним артвогнем.
 А як би важко не бувало,
 Ти в мрії вірив золоті
 Край незнайомого присілку, } Двічі
 На безіменній висоті.

У снах я бачу вас, солдати,
 З ким на фронтах пройшов війну,
 Землянку нашу в три накати,
 Над нею звуглену сосну.
 Неначе знову разом з вами
 Іду під кулями в путі
 Край незнайомого присілку, } Двічі
 На безіменній висоті.

Контрольні запитання та завдання

1. Якими є особливості композиції у першій частині Сьомої симфонії Д. Д. Шостаковича?
2. Яка музична форма допомогла композиторові розкрити сутність фашистської воєнщини?
3. Що спільного, а що відмінного у композиції епізоду нашестя із першої частини Сьомої симфонії Д. Д. Шостаковича і «Болеро» М. Равеля?
4. Яке враження справила на тебе пісня «На безіменній висоті»?

«Партизанські картини»

*Уходили в похід партизани,
Уходили на бій з ворогом.*

*Михайло Ісаковський
(переклад Б. Назаренка)*

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- характеризувати поняття «програмна музика»;
- розкривати особливості жанру концерта-сюїти;
- пояснювати ідею й зміст концерта-сюїти А. Я. Штогаренка «Партизанські картини»;
- визначати засоби виразності щодо втілення образу Перемоги в різних жанрах музичного мистецтва.

А. Я. Штогаренко
(1902—1992)

Тема війни відображена в творах багатьох композиторів-сучасників воєнної пори. Це передусім розповіді очевидців, для кого війна стала частиною життя. Музичні твори різних жанрів — від пісні до симфонії — стали своєрідним пам'ятником рокам воєнного лихоліття й мужності народу-переможця.

? Які музичні твори різних жанрів, що розповідають про Велику Вітчизняну війну, ти вже знаєш?

Воєнна тематика втілена і в творчості відомого українського композитора Андрія Яковича Штогаренка. Вона завжди була близькою композиторові. Твори цього композитора розповідають про страждання народу під час війни, показують силу протистояння фашистській навалі (симфонія-кантата «Україна моя», концерт-сюїта «Партизанські картини»), звертаються до людської пам'яті загиблим воїнам (симфонія № 2 «Пам'яті товариша»).

О. Шовкуненко. «Портрет двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака»

У 1957 році А. Я. Штогаренко пише концерт-сюїту для фортепіано з оркестром «Партизанські картини». Сюжет цього твору композиторові підказала зустріч із Сидором Артемовичем Ковпаком, легендарним командиром Сумського партизанського об'єднання, керівником партизанського руху на Україні.

Масштаб особистості народного героя, його розповіді про діяльність народних месників під час війни надихнули композитора на створення великого програмного твору.

Програмна музика припускає наявність певного сюжету. Автор формулює його в назві твору, що допомагає слухачеві правильно зрозуміти задум і образний зміст музики.

Саме така музика, на думку митця, конкретизує образний зміст твору і робить його доступнішим для слухача. Тому було обрано жанр концерту-сюїти для фортепіано з оркестром.

Згадаймо про особливості цих музичних жанрів. **Концерт** — великий твір для соліста й оркестру. **Сюїта** — твір циклічної побудови, створений з декількох частин різного характеру, об'єднаних загальним сюжетом і назвою.

Музика шести частин концерту-сюїти виразно ілюструє зміст кожної сцени. Це справжні музичні картини з життя партизанів.

- I частина — «Спогад»;
- II частина — «Раптовий удар»;
- III частина — «Лист матері»;
- IV частина — «На привалі»;
- V частина — «Туга матері за вбитим сином»;
- VI частина — «Свято народу-переможця».

? Якою музикою можна передати радість перемоги?

Фінальна (шоста) частина твору — «Свято народу-переможця» — побудована на тематичному матеріалі попередніх частин. Вона витримана у піднесено-оптимістичних тонах.

Інтонації українських веснянок, які використовує композитор, надають музиці світлого святкового звучання. Яскраві барви оркестру виражають різноманітні емоції щодо Дня Перемоги — від безмежної радості до сумних спогадів.

М. Дерезус. Пісня про партизанів.
З циклу «Українські народні думи та пісні»

А. Штогаренко

Концерт-сюїта «Партизанські картини».
VI частина — «Радість народу-переможця»

Контрольні запитання та завдання

1. Розкажи про жанрові особливості концерту-сюїти А. Я. Штогаренка. Як вони відповідають задуму автора?
2. Які асоціації викликає у тебе ця музика?
3. Які події чи кадри кінохроніки можна озвучити цією музикою?

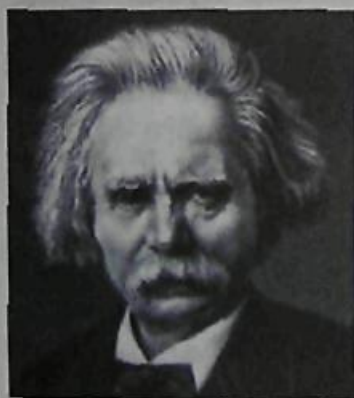
«Від серця до серця...»

*Художники, подібні Баху і Бетховену,
зводили храми на вершинах гір.
Я ж хотів би будувати для людей
затишні оселі, в яких вони
відчували б себе щасливими.*

Едвард Гріг

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- визначати провідну роль творчості Е. Гріга, як класика норвезької музики;
- визначати особливості творчого стилю композитора;
- розповідати про жанр камерної музики та її відмінності від симфонічної.

Е. Гріг
(1843—1907)

Твори норвезького композитора Едварда Гріга належать до найбільш відомих і популярних творів світової культури. Класик норвезької музики, Е. Гріг уперше зробив її надбанням усього світу. Згадаймо хоча б найвідомішу музику композитора до драми Генріка Ібсена «Пер Гюнт», у якій поетичні образи геніально перевтілилися в музичні.

- Що ти вже знаєш про творчість видатного норвежця?
- З якою музикою Е. Гріга ти познайомився на уроках музичного мистецтва в попередніх класах?

Музиці Е. Гріга притаманна якась неповторна, ласкава чарівність. Їй не властиві ані драматичні колізії, ані гострі конфлікти, ані монументальність. Сфера композитора — це лірика, образи

природи, фантастичні сцени. Саме тут виявився яскравий талант художника — мініатюриста, майстра малих форм: романсів, фортепіанних п'єс, сонат, багатьох інших «дивних мініатюрних виробів», які він щиро дарував людям. Саме камерна музика стала стихією геніального музиканта-лірика.

Камерна музика (лат. — camera — кімната) — музика, яка написана для одного або кількох інструментів. Вона призначалася для виконання в невеликих приміщеннях (для домашнього музикування).

Коло образів камерної музики — почуття й настрої людини, її багатий внутрішній світ. Основні жанри камерно-інструментальної музики сформувалися у віденських класиків — Й. Гайдна, В.-А. Моцарта, Л. Бетховена. Це — *соната, тріо, квартет, квінтет* тощо.

У камерних ансамблях велике місце належить струнним інструментам.

Соната (лат. — sonare — звучить) — твір для одного чи двох інструментів у циклічній формі.

- ?
- Згадай відомі тобі твори, які написані в сонатній формі.
 - Які розділи іноді використовуються на початку та наприкінці творів, написаних у сонатній формі?

Соната для віолончелі з фортепіано була написана Е. Грігом у 1882—1883 роках і присвячена улюбленому братові композитора — Йону Грігу. Видатний віолончеліст свого часу, Йон Гріг часто був учасником авторських концертів свого молодшого брата Едварда.

У музиці сонати відчуються мотиви спогадів про минуле, визначні події, тривоги та радощі далеких днів (у ній використані інтонації й теми попередніх творів Е. Гріга). Цей твір відрізняють романтична патетика і віртуозний розмах. Широке, повнозвучне

Віолончеліст
Пабло Казальс

викладення обох партій і принцип «змагання» двох рівних за значенням інструментів надають сонаті рис концертності. Це підкреслюється й загальною побудовою циклу:

I частина — лірико-патетичне алегро;
II частина — спокійне, величаве анданте;
III частина — жанровий фінал у ритмі норвезького народного танцю халінгу.

Е. Гріг

Соната для віолончелі. I частина

Головна тема I частини — тема ствердження. Суть її розкривається поступово: спочатку вона звучить як схвильований ліричний монолог, але подальший розвиток виявляє інші її риси: суворість й енергійність.

Побічна тема традиційно спокійна, лірична й споглядальна. Вона залишає відчуття романтичної замріяності, але її звучання теж поступово змінюється й стає більш емоційним і пристрасним.

Драматична головна та лірична побічна теми споріднені й контрастні одночасно. В основі драматургії **розробки** (як і всієї I частини) лежить принцип взаємодії та взаємовпливу двох тем. Це ніби діалог двох характерів, двох різних образів, двох точок зору, який викликає напруження в кінці розробки.

У **репризі** той же контраст, ті ж суперечності, той же розвиток. Рівновага не відновлюється, прямо з репризи виривається стрімка **кода**. Вона невеличка й залишає відчуття порушеної душевної рівноваги. Тому продовження сонати (II і III частини) сприймається як необхідність, як неминучість...

Чим приваблює слухачів музика Едварда Гріга? Чому його мелодії завжди торкаються наших сердець і ніколи не залишають бай-

дужими? Може, тому, що в музиці композитора живуть справжні почуття, близькі й зрозумілі слухачам? Чи, може, секрет у неповторному стилі Е. Гріґа та великому прагненні композитора «...щоб усе висловлюване відчувалося як жива товариська мова, від серця до серця...», — як писав видатний музикознавець академік Б. В. Асаф'єв.

Б. Буєвський
«На долині туман»

Серцевим теплом і яскравою образністю наповнена пісня українського композитора Бориса Буєвського «На долині туман». Його пісні знають, люблять і з задоволенням співають.

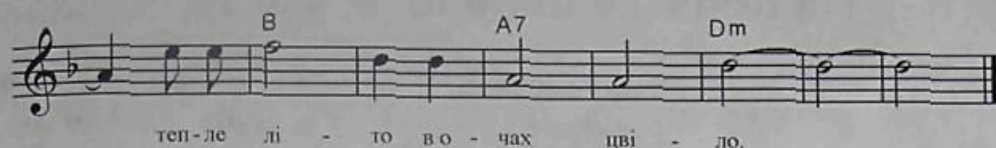
На долині туман

Вірші В. Діденка

Музика Б. Буєвського

Рухливо
mf

На до - ли - ні ту - ман, на до - ли - ні ту -
ман у - пав, мак чер - во - ний в ро - сі,
мак чер - во - ний в ро - сі ску - пав. По сте - жи - ні дів -
ча, по сте - жи - ні дів - ча і - шло, теп - ле
лі - то во - очях, теп - ле лі - то во - чях цві - ло,

На долині туман,
На долині туман упав,
Мак червоний в росі,
Мак червоний в росі скупав. } Двічі
 По стежині дівча,
 По стежині дівча ішло,
 Тепле літо в очах,
 Тепле літо в очах цвіло. } Двічі

На долині туман,
На долині туман упав,
Білі ніжки в росі,
Білі ніжки в росі скупав. } Двічі
 Попід гору дівча,
 Попід гору дівча ішло,
 Мак червоний в село,
 Мак червоний в село несло. } Двічі

На долині туман,
На долині туман упав,
Мак червоний в росі,
Мак червоний в росі скупав. } Двічі
 За дівчам тим і я,
 За дівчам тим і я ступав,
 Бо в долині туман,
 Бо в долині туман розтав. } Двічі

Контрольні запитання та завдання

1. Чим камерна музика відрізняється від симфонічної?
2. Як у Сонаті для віолончелі та фортепіано Е. Гріґа виявилися особливості творчого стилю композитора?
3. Яке враження справила на тебе ця музика? Як ти розумієш вислів Б. В. Асаф'єва «від серця до серця»

На початку високої зрілості

Слухаючи Е. Гріґа, ми інстинктивно усвідомлюємо, що музику цю писала людина, керована надзвичайною тягою за допомогою звуків вилити наплив почуттів і настроїв глибоко поетичної натури.

Петро Чайковський

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

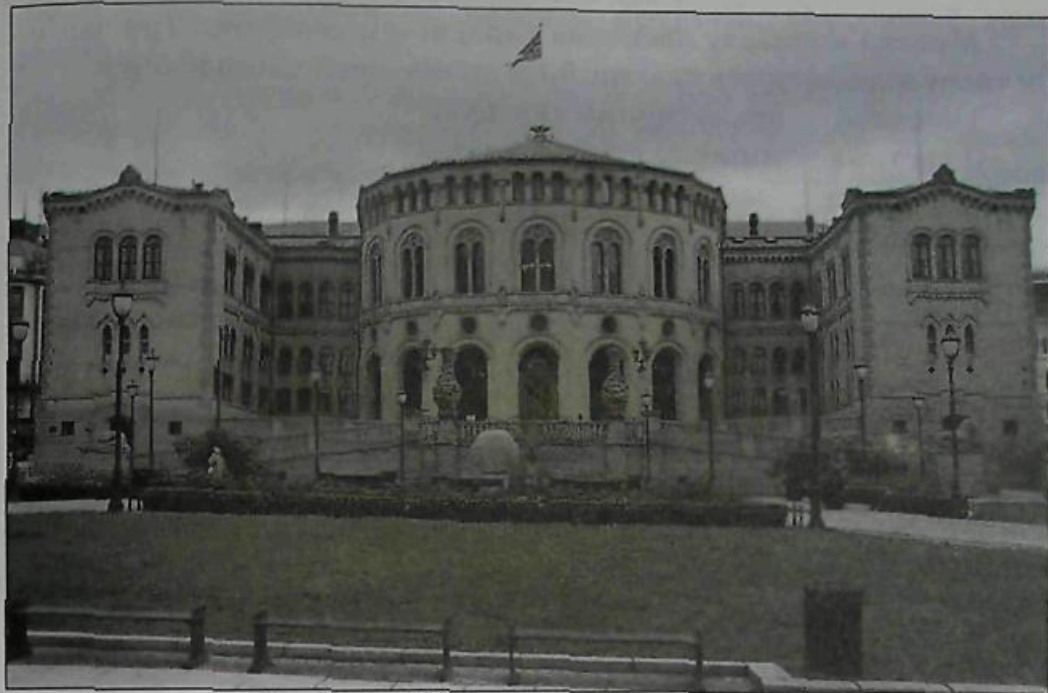
- розповідати про особливості жанру інструментального концерту;
- визначати образний зміст музики Е. Гріґа;
- пояснювати, що таке *каденція* соліста та яка її роль в інструментальному концерті.

Прагнення до мініатюри в творчості Е. Гріґа не виключало його зацікавленості великими формами. Не будучи основною, галузь симфонічної творчості композитора відзначена, насамперед, такими шедеврами, як сюїта «Пер Гюнт», а також його Фортепіанний концерт.

Різноманітна за жанрами, творчість композитора різноманітна й за тематикою. Світ музики Е. Гріґа — поетичні картини рідної природи, народно-фантастичні образи, людина зі всією повнотою її життєвих відчуттів. Твори Е. Гріґа овіяні ліризмом, щирістю й сердечністю. Джерело натхнення композитор знаходив у норвезькій народній музиці. Самобутне за своїм національним колоритом і разом із цим загальнолюдське за глибоким ліризмом, емоційне, щире і водночас ювелірно-витончене за майстерністю, мистецтво Е. Гріґа відразу знайшло шлях до мільйонів людських сердець.

- Які твори Е. Гріґа ти вже знаєш?
- Що відрізняє творчий стиль композитора?

Норвезький державний оперний театр

Е. Гріга зазвичай вважають тільки ліричним композитором. Це так, Е. Гріг — великий лірик. Але в його музиці багато й драматизму, який розкривається у видатних творах. Особливо чітко це відчувається у I частині **Фортепіанного концерту**.

Фортепіанний концерт Е. Гріга — один із значних творів цього жанру європейської музики другої половини XIX століття й один з найбільш яскравих зразків традиційної форми інструментального концерту. Цьому твору Е. Гріга притаманні віртуозний розмах, святковість і блискучість.

- Що ти знаєш про жанр інструментального концерту?
- З якими інструментальними концертами ти вже знайомився на уроках музики? Хто їхні автори?

Концерт для фортепіано з оркестром був написаний 1868 року в Данії, де Е. Гріг проводив літо зі своєю родиною. Його створення 24-річним композитором знаменувало собою початок високої зрілості.

Музика концерту насичена народною пісенністю. Три частини твору відповідають традиційній драматургії цього жанру:

I частина — драматичний «вузол»;

II частина — лірично-споглядальна;

III частина — народно-жанрова картина;

Романтичний порив почуттів, світла лірика, ствердження вольового початку — ось образний зміст і лінія розвитку образів у I частині.

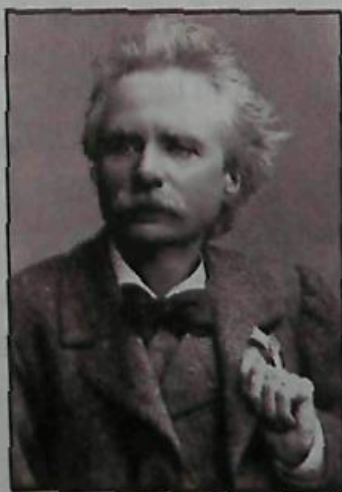
Е. Гріг

Фортепіанний концерт. I частина

Концерт починається міцними та енергійними акордами соліста. З чітких, як танець, і романтично-поривчастих вільних музичних фраз складається *головна тема експозиції*.

Мелодія, що зв'язує головну й побічну теми, інтонаціями й ритмом нагадує норвезький танець халінг.

Побічна тема належить до світлих і піднесених ліричних образів, характерних для музики Е. Гріга, але розвиток перетворює її на яскравий вольовий образ.

Е. Гріг

Розробка, побудована переважно на головній темі, продовжує лінію накопичення енергії й волі як розвиток обох тем в *експозиції*. Вершиною цього розвитку та драматичної напруги стає *каденція* соліста.

Коли слухаєш концерт для будь-якого інструмента з оркестром, звертаєш увагу на епізоди, які соліст виконує сам, без оркестрового супроводу. Саме такий розгорнутий епізод звучить зазвичай наприкінці I частини концерту й називається *каденцією*.

У концерті Е. Гріга *каденція соліста* (виконавця фортепіанної партії) сприй-

мається як романтичний апофеоз почуттів, піднесений гімн життю.

«Рояль співав про повноту почуттів, про велику радість життя. Мелодія зростала, розширювалася, торжествувала. І переможно звучала початкова скромна тема. Вона знаходила крила, заповнювала собою всю залу, досягаючи скеанського розливу», — писала Світлана Лєтова у книзі «Едвард Гріг».

Натхненна музика концерту Е. Гріга знайшла гарячий відгук у серцях слухачів. Тріумфальним було й перше його виконання. Цей геніальний твір завжди супроводжували світове визнання, слава та успіх.

«Люди аплодували композитору, який створив гімн Норвегії, її сильним людям, величній природі. Тут були і гуркіт океану, і світлий присмерк білих ночей, бездонність лісових озер, таємничість казок і невгамовне народне свято...» (Світлана Лєтова. «Едвард Гріг»).

Контрольні запитання та завдання

1. Яке враження справила на тебе музика Фортепіанного концерту Е. Гріга?
2. Яку роль, на твій погляд, відіграє каденція соліста в інструментальному концерті?
3. Порівняй музику цього концерту з музикою інших відомих тобі інструментальних концертів.

«Діти Карпат»

*Відколи світ світом,
ще жодна нечиста думка
не засмітила їх серця.*

Михайло Коцюбинський

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- розповідати про музичне середовище, яке оточувало М. Скорика із самого дитинства;
- пояснювати, яке значення мало глибоке вивчення фольклору для становлення оригінального творчого стилю композитора;
- характеризувати особливості композиції другої частини «Гуцульського триптиху» «Іван і Марічка».

М. М. Скорик
(нар. у 1938)

Мирослав Михайлович Скорик належить до яскравого сузір'я видатних українських композиторів сучасності. Він не тільки визнаний композитор, чия музика звучить у всьому світі, а також і диригент, інтерпретатор власних творів, громадський діяч.

? Яких сучасних українських композиторів ти знаєш?

Найбільш яскраво творче обдарування М. Скорика розкрилося у «Карпатському концерті» для оркестру, «Гуцульському триптиху», що створений на основі музики до фільму «Тіні забутих предків», Тріо для фортепіано, скрипки й віолончелі. Його інструментальні концерти є окрасою репертуару багатьох видатних виконавців. Великої популярності набули його вокальні твори.

Коріння творчості М. Скорика сягає у глиб перших дитячих вражень. Його батько, історик та етнограф за фахом, добре володів скрипкою і часто влаштовував концерти у родинному колі. Значну роль у становленні майбутнього композитора відіграла його бабуся — видатна українська співачка Соломія Крушельницька. Вона перша виявила у хлопчика чудові музичні здібності й порадила йому серйозно займатися музикою. М. Скорик отримав ґрунтовну музичну освіту — спочатку у Львівській, а потім у Московській консерваторіях. Його вчителями були видатні майстри музичної педагогіки — С. Людкевич, Д. Кабалевський.

Що вплинуло на розвиток оригінального художнього стилю М. Скорика?

Непересічний талант М. Скорика зростав на благодатній ниві народного мистецтва. Музичне середовище, яке визначалося карпатським пісенним фольклором, оточувало Мирослава з раннього дитинства. Саме це стало вирішальним у формуванні його художнього стилю. Вивчаючи український фольклор, М. Скорик вслуховується в особливості інтонування кожної мелодії, в особливості звучання кожного музичного інструмента. Щоб опанувати фольклор у його одвічних формах побутування, композитор здійснює тривалі експедиції у найвіддаленіші куточки Карпат.

Шлях становлення оригінального стилю Мирослава Скорика розпочався з дуже незвичного жанру, — музики до кінофільму. Це був фільм режисера Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» за мотивами однойменної повісті М. М. Коцюбинського. Це тим більш незвично, бо лише п'ята частина музики до цього фільму створена композитором. Решта — фольклор у своєму «чистому» вигляді, який відтворюється народними виконавцями.

Повість «Тіні забутих предків» М. М. Коцюбинського за своїм сюжетом багато в чому перегукується з трагедією видат-

ного англійського драматурга XVI століття Вільяма Шекспіра «Ромео і Джульєтта». Марічка та Іван з дитинства кохають один одного. Їхнє кохання — чисте й поетичне, як природа Карпат. Але вони є представниками ворогуючих гуцульських родин, і тому їм не судилося бути разом. Смерть розлучає їх. Обое трагічно гинуть.

? Хто з відомих тобі композиторів звертався до образів трагедії В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта»?

Створюючи музику до кінофільму «Тіні забутих предків», Мирослав Скорик дуже захопився цією роботою. Після її закінчення композитор почав новий етап музичного освоєння сюжету повісті, написавши тричастинну «Гуцульську симфонієтту». Під час видання вона була перейменована на «Гуцульський триптих». Нова назва підкреслює авторський задум: створити три самостійні завершені картини на цей сюжет:

- I частина — «Дитинство»;
- II частина — «Іван і Марічка»;
- III частина — «Смерть Івана».

Л. Прийма
«Тіні забутих предків»

Друга частина триптиху «Іван і Марічка», яка написана у тричастинній формі, висвітлює найліричніші сторінки повісті. Композитор створює вишукану імпресіоністичну картину стану закоханості молодих героїв.

М. Скорик

Друга частина «Гуцульського триптиху»
«Іван і Марічка»

E^b B E^b B A^b E^b

зна - є, по - між го - ри в світ ши - ро - кий

G7 Cm B

те - че не вер - та - є. Ми зу - стрі - не -

E^b B Cm B E^b B

мось з то - бо - ю бі - ля во - до - гра - ю

E^b B A^b E^b G7 Cm G7

і по - про - сим його ши - ро - хай він нам за -

Cm A^b E^b

гра - є. Ой, во - до - во - до - граї, граї для нас, граї.
Стру - ни да - є то - бі кож - на вес - на,

B7 E^b

Та - нок свій жва - вий ти не зу - пи - ний.
дзвін - кість да - ру - є їм о - сїнь яс - на.

Fm Cm

За крас - ну піс - ню на всі го - ло - си,
і ми за - гра - см на стру - нах тво - їх -

G7 Cm

що хо - чеш, во - до - гра - ю, по - про - си.
хай ро - зі - лють во - им ра - діс - мий сміх.

Котить хвилі наш Черемош,
А куди — не знає,
Поміж гори в світ широкий
Тече, не вертає.
Ми зустрінемося з тобою
Біля водограю
І попросим його щиро —
Хай він нам заграє.

Приспів: Ой, водо-водограй, грай для нас, грай...
Танок свій жвавий ти не зучиняй.
За красну пісню на всі голоси,
Що хочеш, водограю, попроси.
Струни дає тобі кожна весна,
Дзвінкість дарує їм осінь ясна.
І ми заграєм на струнах твоїх —
Хай розіллють вони радісний сміх.

Подивись, як сіру скелю
Б'є вода іскриста,
Ти зроби мені з тих крапель
Зоряне намисто.
Краще я зберу джерела
Й з них зроблю цимбали,
Щоб тобі, дівчино мила,
Вони красно грали.

Приспів.

Контрольні запитання та завдання

1. Що мало вирішальне значення для вибору М. Скориком основного напрямку пошуку свого оригінального стилю?
2. У якій формі написана друга частина «Карпатського триптиху»? Як засоби музичної виразності допомагають відтворити ніжні почуття Івана й Марічки?
3. У чому полягають особливості композиції пісні В. Івасюка «Водограй»?

Співець рідного краю

*Арфами, арфами —
золотими голосними обізвалися гаї...*

Самодзвонними:

Йде весна

Запашна,

Квітами-перлами

Закошичена.

Павло Тичина

Після вивчення цієї теми ти зможеш:

- розповідати про творчий доробок А. Й. Кос-Анатольського;
- виявляти характерні риси творчості композитора;
- визначати особливості I частини Концерту для арфи з оркестром.

*А. Й. Кос-Анатольський
(1909—1983)*

Анатолій Йосипович Кос-Анатольський належить до плеяди видатних українських композиторів ХХ століття. Творчий доробок композитора вирізняється жанровою й тематичною насиченістю. Серед 300 творів композитора — опера, оперета, балети, хори, солоспіви, вокальні ансамблі, інструментальні твори (для фортепіано, скрипки, арфи, симфонічного оркестру), обробки народних пісень, пісні для дітей та юнацтва.

А. Й. Кос-Анатольський (справжнє прізвище — Кос) народився у 1909 році у місті Коломия. Природа цього краю напрочуд гарна: серед мальовничо розкиданого каміння пливе стрімкий Грут, різнобарвними квітами прибрані його береги. Славний цей край і піснями — жартівливими пісенно-танцювальними коломийками.

? Які коломийки ти пам'ятаєш?

Своє творче натхнення композитор щедро віддавав передусім пісні — найдоступнішому, найдемократичнішому жанрові. А. Й. Кос-Анатольський тонко відчував музику слова. Не випадково в основі його вокальних творів — найкращі зразки поетичної вітчизняної та зарубіжної класики.

? З якими творами А. Й. Кос-Анатольського ти познайомився на уроках музичного мистецтва в попередніх класах?

Одна з головних рис творчості митця — звернення до фольклорних джерел. Це виявляється в наслідуванні тембрів народних інструментів (сопілки, цимбалів) та їхніх колористичних ефектів. Це виявляється і в мелодії — найголовнішому чинникові виразності музики А. Й. Кос-Анатольського. Наприклад, наспівні звороти популярних солоспівів «Ой ти, дівчино, з горіха зерня», «Ой коби б я сокіл» сприймаються як фольклорні.

Інструментальна музика представлена у творчому доробку А. Й. Кос-Анатольського порівняно невеликою кількістю творів. Він писав прелюдії для фортепіано, мініатюри для скрипки, вальси, інструментальні концерти.

Серед масштабних інструментальних композицій А. Й. Кос-Анатольського особливе місце посідає перший в українській музиці **Концерт для арфи з оркестром**. Взагалі, слід особливо відзначити тяжіння композитора до п'єс концертного характеру. Цим творам притаманні пишність звучання та радісна піднесеність. До них належать, окрім зазначеного твору, «Закарпатська рапсодія для скрипки з оркестром», фортепіанні концерти *фа мінор і ля мінор*, Поема для скрипки з оркестром.

Образний зміст інструментальних творів А. Й. Кос-Анатольського завжди розкривається через розспівну мелодику. Інтонаційною її основою стають західноукраїнська народна пісня, зокрема гуцульська, український романс, сучасна масова пісня. Своєрідну «вокальність» власних інструментальних творів А. Й. Кос-Анатольський ніби навмисно підкреслює простою гар-

монією, але музика не стає від того менш оригінальною й колоритною.

?

У чому полягає своєрідність інструментальних творів А. Й. Кос-Анатольського?

К. О. Ерделі

й А. Й. Кос-Анатольський (1954 р.)

Концерт для арфи з оркестром — один із найпоетичніших творів композитора — було створено 1954 року. Це ніби сповідь людини, закоханої в красу рідного краю.

Створюючи цей концерт, А. Й. Кос-Анатольський скористався порадами видатного музиканта, професора Московської консерваторії Ксенії Олександрівни Ерделі. Її досвід, досконале володіння арфою сприяли зручному для виконання складної сольної партії концерту. К. О. Ерделі стала першим виконавцем цього самобутнього, сповненого ніжною лірики концерту.

А. Кос-Анатольський

Концерт для арфи з оркестром. I частина

?

До якого типу драматургії (зіставлення, контраст, конфлікт) належить розвиток тем у I частині Концерту для арфи з оркестром?

Контрольні запитання та завдання

1. Розкажи про творчий доробок А. Й. Кос-Анатольського.
2. Які характерні риси творчості композитора?
3. Яке враження справила на тебе I частина Концерту для арфи з оркестром А. Й. Кос-Анатольського?

Узагальнення теми «Композиція музичного твору»

(II семестр)

1. Розподіли прослухані музичні твори за жанрами:

- увертюра;
- ораторія;
- концерт;
- сюїта;
- соната;
- симфонія.

2. Які з цих творів написані у сонатній формі:

- Е. Гріг. Соната для віолончелі та фортепіано, ч. I;
- М. Скорик. «Гуцульський триптих, ч. II. «Іван і Марічка»;
- Л. М. Ревуцький. Друга симфонія, ч. I;
- Я. С. Степовий. Прелюд пам'яті Т. Г. Шевченка.

3. У яких із цих творів відсутній один зі складників музичної композиції сонатної форми (експозиція, розробка, реприза):

- Л. Бетховен. Увертюра «Егмонт»;
- Дж. Россіні. Увертюра до опери «Севільський цирульник»;
- Д. Д. Шостакович. Сьома симфонія, I частина;
- М. І. Глінка. Увертюра до опери «Руслан і Людмила».

4. Згадай, хто створив музичні образи цих літературних та біблійних героїв:

- Руслан і Людмила;
- Самсон і Даліла;
- Ромео і Джульєтта;
- Іван і Марічка.

5. Творчість яких композиторів тяжіє до симфонічного жанру:

- Л. Бетховен;
- Д. Д. Шостакович;
- М.-К. Огіньський;
- П. І. Чайковський;
- Л. М. Ревуцький;
- Я. С. Степовий.

6. Пригадай музичні образи, що створені на основі літературних сюжетів цих авторів:

О. С. Пушкін

В. Шекспір

Ш. Руставелі

М. М. Коцюбинський

7. У яких із цих творів представлений конфліктний тип драматургії? Обери правильне.

- П. І. Чайковський. Увертюра-фантазія «Ромео і Джульєтта»;
- М. І. Глінка. Увертюра до опери «Руслан і Людмила»;
- Дж. Россіні. Увертюра до опери «Севільський цирульник»;
- Л. М. Ревуцький. Симфонія № 2, ч. I;
- В.-А. Моцарт. Симфонія № 40;
- Л. Бетховен. Увертюра «Егмонт».

8. Які з прослуханих творів справили на тебе найяскравіше враження. Чому?

9. Склади разом з учителем програму музичного концерту на основі музичних творів, що ти прослухав, і пісень, які ти вивчав протягом півріччя.

Музичний словник

- Акомпанемент** (фр. *accompagnement* — супроводжувати) — музичний супровід до сольної партії голосу або інструмента, а також до основної теми, мелодії музичного твору.
- Арія** (італ. *aria* — пісня) — номер закінченої музичної побудови з опери, кантати, який виконує співак-соліст у супроводі оркестру.
- Балада** (лат. *ballade* — танцювати) — це віршований твір на героїчну, легендарну або казкову тему.
- Вальс** (нім. *Walzer*, від *walzen* — кружляти) — 1) плавний парний танець, що виконується під музику з розміром у 3/4 такту. Походить від народного австрійського танцю «Лендлера». Темпи бувають повільні та швидкі; 2) музичний твір для супроводу танцю або самостійного виконання.
- Варіації** (лат. *variatio* — зміна, різноманітність) — музичний твір, у якому основна мелодія звучить кілька разів, набуваючи різноманітних змін: мелодійних, ритмічних, ладових, гармонічних тощо.
- Віртуоз** (лат. *virtus* — сила, талант) — виконавець, який досконало володіє технікою свого мистецтва.
- Динаміка** (грецьк. *dynamics* — силовий) — сила звучання в музичних творах.
- Діапазон** (грецьк. *diapason* — через усі струни) — звуковий обсяг даного голосу або музичного інструмента.
- Експозиція** — перший розділ музичного твору, в якому подано виклад основних тем; перший розділ сонатної форми.
- Експромт** (лат. *expromtus* — готовий, швидкий) — музичний твір, написаний або виконаний без попередньої підготовки.
- Жанр** (фр. *genre* — рід, тип) — вид творів у галузі якого-небудь мистецтва, що визначається за різними ознаками (змістом, структурою, засобами виразності).
- Імітація** (лат. *imitatio* — наслідування) — повне або часткове повторення теми чи мелодійного звороту.
- Імпровізація** (лат. *improvisus* — непередбачений) — що-небудь (вірш, пісня тощо), складене під час виконання без попереднього підготування.

Інтонція (лат. *intono* — голосно промовляю) — точно голосове відтворення висоти звука.

Камерна музика (лат. *camera* — кімната) — твір, який написаний для одного або кількох інструментів. Призначалася для виконання в невеликих приміщеннях (для домашнього музикування).

Кантата (лат. *cantare* — співати) — великий урочистий музичний твір для солістів-співаків, хору, оркестру, який складається з кількох закінчених частин і призначений для концертного виконання.

Кода (італ. *coda* — хвіст) — заключна частина музичного твору або його частини; закінчення.

Композиція — 1) музичний твір; 2) твір, який складається з літературної та музичної частин, об'єднаних однією темою, сюжетом.

Концерт (лат. *concerto* — змагаюся) — великий музичний твір для соліста з оркестром.

Кульмінація (лат. *culmen* — вершина, найвища точка) — змістова вершина кожної музичної фрази, яка збігається з наголошеним складом найважливішого за змістом слова, речення, з логічним наголосом; змістова вершина усього твору.

Лібрето (італ. *libretto* — маленька книжка) — літературний текст музично-сценічного твору (опери, оперети, балету).

Менует (фр. *menuet* — маленький) — старовинний французький танець: повільний, плавний, з низькими поклонами й присіданнями, побудований у тричастковому тактовому розмірі (3/4).

Мотив (лат. *moveo* — рухаю) — найменший відрізок мелодії, що має виразний музичний зміст.

Новелета (італ. *novelletta* — невелике оповідання) — невелика музична п'єса ліро-епічного, іноді драматичного характеру.

Обробка — видозмінення музичного твору.

Опера (італ. *opera* — праця, справа, твір) — вид театрального мистецтва, в якому сценічна дія поєднується з музикою (вокальною та інструментальною), балетом, а також із образотворчим мистецтвом (грим, костюми, декорації).

- Ораторія** (лат. *oro* — розмовляю, молюсь) — великий концертний твір для солістів, хору й симфонічного оркестру, що має певний сюжет. Відрізняється від кантати більшим розміром та розгорнутим сюжетом, а від опери — відсутністю сценічної дії.
- Орган** (грецьк. *organon* — знаряддя, інструмент) — найбільший духовий клавішний інструмент. Являє собою систему труб, з яких за допомогою повітря, що подається спеціальним механізмом, отримують звуки різних тембрів і регістрів.
- Оркестр** (грецьк. *orchestra* — місце перед сценою) — великий колектив музикантів, які разом виконують на різних інструментах музичні твори. У Стародавній Греції так називали місце перед сценою в театрі.
- Партитура** (італ. *partitura* — поділ, розподіл) — 1) сукупність партій багатоголосного музичного твору (для оркестру, хору або ансамблю); 2) нотна книга, де записані партії всіх інструментів музичного твору, призначеного для виконання оркестром. У опері в партитуру вписані ще й партії всіх голосів.
- Поліфонія** (грецьк. *poly* — багато, *phone* — голос) — багатоголосся в музиці, яке об'єднує в одночасному звучанні кілька рівноправних мелодій, кожна з яких має самостійне виразне значення й розвиток.
- Полонез** (фр. *polonaise* — польський) — старовинний польський танець урочистого характеру, написаний у тридольному розмірі (3/4).
- Прелюдія** (лат. *praeludo* — роблю вступ) — 1) вступ до музичного твору; 2) невеликий музичний самостійний твір. Колись прелюдія обов'язково передувала музичному твору більшої форми, але з XIX століття вона стала самостійною п'єсою, здебільшого ліричного змісту.
- Рапсодія** (грецьк. *rhapsodia* — пісня рапсода, спів або наспівне декламування) — 1) пісня, легенда або вірш, що виконувалися в Стародавній Греції мандрівниками-співаками — рапсодами; 2) інструментальний твір, фантазія на народну тему.
- Реприза** (фр. *reprise* — повторення, поновлення) — 1) повторення частини музичного твору; 2) у сонатній формі — останній із основних розділів, наступний після розробки.

- Реквієм** (лат. *requies* — спокій) — багатоголосний вокальний твір скорботного характеру.
- Речитатив** (лат. *recito* — читати вголос) — форма вокально-музичного твору, яка інтонаційно та ритмічно наближається до декламації; наспівне декламування.
- Розробка** — 1) середній розділ сонатної форми, наступний після експозиції, що знаходиться перед репризою; 2) розвиток тем експозиції.
- Романс** (ісп. *romance* — світська пісня, що виконується романською мовою) — 1) невеликий вокально-інструментальний твір, зазвичай ліричного змісту, для голосу з музичним супроводом (фортепіано, гітари, арфи і т. ін.); 2) невелика інструментальна п'еса наспівного мелодійного характеру.
- Серенада** (італ. *alsereno* — на відкритому повітрі) — лірична вітальна пісня, поширена в Італії та Іспанії. Виконувалася ввечері або вночі під вікнами коханої жінки.
- Симфонія** (грецьк. *symphonia* — співзвучність) — великий музичний твір для симфонічного оркестру.
- Соната** (лат. *sonare* — звучить) — інструментальний музичний твір, який складається з трьох-чотирьох різних щодо характеру і темпу частин.
- Сюїта** (фр. *suite* — послідовність, продовження) — циклічний твір, що складається з кількох завершених п'ес, різних за змістом і побудовою.
- Тембр** (фр. *timbre* — відзнака) — характерне забарвлення звуку, властиве голосу чи інструменту.
- Темп** (лат. *tempus* — час) — ступінь швидкості виконання музичного твору.
- Увертюра** (лат. *apertura* — відкриття, початок) — оркестрова п'еса, що є вступом до опери, балету, кінофільму тощо.
- Фінал** (лат. *finis* — останній, остаточний, кінцевий) — 1) завершальна частина циклічного твору (сонати, симфонії, концерту тощо) — кода; 2) заключна сцена опери, балету або окремого їхнього акту.
- Фуга** (італ. *fuga* — біг) — форма поліфонічного твору, заснована на послідовному проведенні в усіх голосах однієї або кількох тем за певним тонально-гармонійним планом.

Зміст

Державний Гімн України.....	
Юний друже!.....	4
Образний зміст музики	
Про музичні стилі.....	6
Музичні символи України	8
Народні образи в операх М. В. Лисенка.....	16
М. В. Лисенко. Пісня Наталки з опери «Наталка Полтавка»	18
М. В. Лисенко. Арія Остапа з опери «Тарас Бульба»	19
Вранішня зоря романтизму.....	20
Ф.-П. Шуберт. Балада «Лісовий цар».....	24
В. Івасюк. «Балада про мальви»	25
Життя людського серця.....	28
Ф.-П. Шуберт. «Серенада»	32
Ф.-П. Шуберт. Музичний момент ля бемоль мажор. Експромт до мінор.....	32
Світ романтичних образів	33
К. Сен-Санс. «Лебідь».....	34
Р. Шуман. «Порив»	35
М. Дунаєвський. «Кольорові сни»	36
Вальс у творчості Ф. Шопена	39
Ф. Шопен. Вальс-хвилинка; Вальс № 7	41
Славетний син Угорщини	44
Ф. Ліст. «Друга угорська рапсодія».....	46
І. Шамо. «Україно, любов моя».....	47
Вокальна лірика С. В. Рахманінова.....	50
С. В. Рахманінов. «Острівець»	52
С. В. Рахманінов. «Весняні води»	52
Найзагадковіший твір ХХ століття	54
М. Равель. «Болеро».....	56
Жартівливі та ліричні образи в музиці композиторів Прибалтики... 59	
Б. Дваріонас. «Дерев'яний коник»	60
В. Лаурушас. «У путь».....	60
Р. Паулс. «Листя жовте».....	61

Людина-епоха.....	64
Д. Д. Шостакович. Епізод нашестя з I частини Сьомої симфонії	67
А. М. Пашкевич. «Степом, степом»	68
Великий триумфатор	71
Л. Бетховен. Увертюра до трагедії Й.-В. Гете «Егмонт»	73
Крізь століття.....	74
І.-С. Бах. Органна fuga ля мінор.....	76
Дж. Леннон, П. Маккартні. «Хай буде так»	77
Як композитор «поріднився» зі своїм твором	80
Я. С. Степовий. Романс «Степ»	81
Я. С. Степовий. «Три шляхи»	83
Образи, нав'язані Карпатами.....	84
Б. М. Фільц. Фортепіанний цикл «Десять закарпатських новелет» (№ 5, №7).....	86
Б. М. Фільц. «На полонині, на верхівці».....	86
Стихія танцювальності у музиці А. І. Хачатуряна.....	89
А. І. Хачатурян. «Танець із шаблями» із балету «Гаяне».....	91
Узагальнення теми «Образний зміст музики»	9
Композиція музичного твору	94
«Богатирські ворота» до опери.....	97
М. І. Глінка. Увертюра до опери «Руслан і Людмила»	99
Г. Струве. «Шкільний корабель»	101
Перлина італійської музики.....	104
Дж. Россіні. Увертюра до опери «Севільський цирульник»	107
Симфонія перемоги	108
Л. Бетховен. Увертюра «Егмонт»	109
Г. Татарченко «Гей, ви, козаченьки».....	110
Вічні теми.....	113
П. І. Чайковський. Увертюра-фантазія «Ромео і Джульєтта»	114
...Бачив рідний край, бачив Батьківщину... ..	116
О. В. Тактакішвілі. Ораторія «Слідами Руставелі»	118
А. Пашкевич. «Синові»	121
Композитор, який перевершив сподівання	123
Г.-Ф. Гендель. Ораторія «Самсон». «Траурний марш»	126

Прелюд пам'яті Т. Г. Шевченка.....	127
Я. С. Степовий. Прелюд пам'яті Т. Г. Шевченка.....	130
О. Осадчий. Стоїть тополя.....	131
Прощання з Батьківщиною.....	134
М.-К. Огінський. Полонез «Прощання з Батьківщиною».....	136
Випереджаючи час.....	138
В.-А. Моцарт. Симфонія №40 соль мінор. I частина.....	141
В.-А. Моцарт. Симфонія №40 соль мінор. II, III та IV частини.....	142
В. Верменич. «Чорнобривці».....	143
Дух оновлення.....	145
Л. М. Ревуцький. Друга симфонія (I частина).....	148
П. І. Майборода «Пісня про рушник».....	148
Музичні символи Великої Вітчизняної війни.....	151
О. В. Александров. «Священна війна».....	153
Д. Тухманов. «День Перемоги».....	154
Симфонія вогняних років.....	156
Д. Д. Шостакович. Сьома симфонія. I частина.....	157
В. Баснер. «На безіменній висоті».....	158
«Партизанські картини».....	162
А. Я. Штогаренко. Концерт-сюїта «Партизанські картини». VI частина — «Радість народу-переможця».....	164
«Від серця до серця...».....	165
Е. Гріґ. Соната для віолончелі. I частина.....	167
В. Буєвський. «На долині туман».....	168
На початку високої зрілості.....	170
Е. Гріґ. Фортепіанний концерт. I частина.....	172
«Діти Карпат».....	174
М. М. Скорик. Друга частина «Гуцульського триптиху» «Іван і Марічка».....	176
В. Івасюк. «Водограй».....	177
Співець рідного краю.....	180
А. Й. Кос-Анатольський. Концерт для арфи з оркестром. I частина.....	182
Узагальнення теми «Композиція музичного твору».....	1
Музичний словник.....	1